

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Obecné Antropologie

Bc. Lucie Bzenecká

Bavit se jako „tenkrát“

**Co bychom měli vědět o komunismu,
ale bojíme se zeptat**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Yasar Abu Ghosh, PhD.**

Praha 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 10.9. 2010

Lucie Bzenecká

OBSAH

1. ÚVOD.....	6
1.1 Pozadí výzkumu.....	6
1.2 Metody a terén	8
1.3 Omezení vyplývající z metod výzkumu	11
1.4 Etické otázky výzkumu	11
1.5 Cíl a osnova práce	12
2. REKREACE ROH „TENKRÁT“ A DNES.....	15
2.1 Rekreace ROH „tenkrát“	15
2.2 Rekreace ROH – dovolená „jako“ tenkrát.....	19
2.2.1 S Andělem na horách	20
2.2.2 Autentičnost zážitku.....	22
2.3 Specifika dovolené pro „zralý věk“	23
2.3.1 Únik z každodennosti	26
2.4 Jako ovce	27
3. NOSTALGIE	30
3.1.1 Vymezení pojmu.....	31
3.2 Kde se bere nostalgie	32
3.2.1 Kde udělali „soudruzi“ chybu	33
3.3 Nemoc zvaná komunismus	37
4. FORMOVÁNÍ ATMOSFÉRY „SDÍLENÍ“	41
4.1 Vlák „Družby“	41
4.2 Jedeme na plťě!.....	47
4.3 Pivo, hry a šlágrmusic.....	51
4.3.1 Ten dělá to a ta zas tohle	57
4.3.2 Řekni mi, jak se bavíš, a já ti řeknu, kdo jsi	60
5. PAMĚŤ A DĚJINY.....	62

5.1	Sociální paměť.....	62
5.2	Interpretace dějin jako nástroj legitimacy moci.....	63
5.3	Obyčejný život v neobyčejných časech	65
5.3.1	Humorem proti režimu	68
5.4	„ <i>Za Socialismus – Za mier!</i> “	69
6.	SLOVO NA ZÁVĚR: BAVIT SE JAKO „TENKRÁT“	74
7.	POUŽITÁ LITERATURA	76

Abstrakt

Tato práce vychází z osobního pobytu na retro „Rekreaci ROH – dovolená v Tatrách jako ‘tenkrát‘“, pořádanou jednou českou cestovní kancelář, na níž jezdí převážně lidé důchodového věku. Práce se soustředí především na motivaci těchto lidí ke koupi takového zájezdu, a popisuje, jakým způsobem účastníci podobnou rekreaci tráví. Tento podrobný popis je nesmírně důležitým výchozím bodem pro objasnění jevu zvaného nostalgie, o němž se ve spojitosti s post-komunistickými zeměmi hovoří také jako o ostalgi. Za využití konceptů sociální paměti ukazují, že vedle oficiálně uznávané verze dějin existuje bezpočet alternativních často protichůdných „pamětí“ vycházejících z malých osobních dějin každodennosti, jejichž součástí není komunismus jako politický systém, ale „obyčejný“ život v čase komunismu. Hlavním cílem mé práce pak je pokusit se nalézt odpověď na otázku, jestli to, po čem se starší generaci stýská, je skutečně komunistický režim jako takový, anebo se za větou, že „za komunismu bylo líp“, skrývá něco zcela jiného než pouhá identifikace s určitým politickým zřízením.

Klíčová slova: rekreace ROH; komunismus; retro; nostalgie; sociální paměť; habitus

Summary

This thesis is based on my stay at a retro “ROH recreation – holidays in Tatras as ‘then’” organized and provided by one Czech travel agency whose major customers are elderly people. The thesis focuses especially on the motivation of these people to buy such a product, and describes how they spend a holiday like that. This detailed description is an extremely important starting point for clarifying the phenomenon known as nostalgia, which is also in relation to post-communist countries referred to as ‘ostalgi’. Using the concepts of social memory I show that next to the officially accepted version of history there is a large number of alternative and often contradictory “memories” based on small personal histories of everyday life, which do not include Communism as a political system, but “ordinary” life in the communist times. The main goal of my thesis is to try to find the answers to the question, whether that what the older generation misses is really the communist regime itself, or the sentence “*it was better under communism*” hides something completely different from mere identification with a particular political establishment.

Key words: ROH recreation; communism; retro; nostalgia; social memory; habitus

1. ÚVOD

V blízkosti informačních tabulí o příjezdech a odjezdech vlaků v nově zrekonstruované hale Hlavního nádraží Praha postává skupinka lidí – někteří v „šušťákovkách“ z tržnice, jiní v kvalitních outdoorových bundách. Někteří mají na hlavě barety zdobené spoustou malých odznáčků, jiní vystavují na odív pionýrské šátky, co si uvázali kolem krku. Z batůžků na zádech mnohým vyčnívají mávátka s tradiční trikolorou. Skupinkou koluje plechový kalíšek s domácí pálenkou a halou se nese nápěv „Po kalíšku, po kalíšku - po kalíšku dáme, pak si zazpíváme - po kalíšku, po kalíšku!“.

„Tak na zdraví!“ povídá paní v modré košili s fotoaparátem a rudým šátkem na krku. „Na Vaše! Nebo teda na tvoje – dyť soudruzi si taky přece dycky tykali!“ směje se postarší pán klopíc do sebe obsah kalíšku. Kolem nich obchází mladý klučina v červeném tričku a se žlutou páskou s nápisem ROH na pravé paži. Za pomoci megafonu vyzývá „dálších rekreatov ROH, čo cestujú do Tatranskej Lomnice“, aby se ke skupince připojili. Okolo hloučku procházejí ostatní cestující, někteří s udiveným výrazem na tváři, jiní s úsměvem na rtech, a mnozí jen nevěřičně kroutíce hlavou. V 80. letech by takový pohled snad nikoho nepřekvapil, ale v roce 2009 jde o jev vskutku nevídaný.

Hlouček takovýchto podivně vystrojených lidí vzbuzujících rozruch u kolemjdoucích se poprvé na pražském nádraží objevil v září 2007. Od té doby se zjevuje s určitou pravidelností třikrát ročně. Jednou na jaře a dvakrát na podzim. Tito lidé si zaplatili dovolenou, která je má vrátit pár desítek let zpátky v čase, a to do časů totalitních, kdy organizované rekreace ROH byly samozřejmou součástí života pracujících. Sami a zcela dobrovolně se rozhodli vydat se na „vzpomínkový retro pobyt“, kde je program každého dne již předem pečlivě naplánován - ranním budíčkem počínaje a večerním „šláftruňkem“ konče. Kdo jsou tito lidé? Proč si zájezd vybrali? A co tam dělají? Na tyto a mnohé další - snad ještě palčivější - otázky, které tento produkt a jeho „konzumace“ vyvolává, se soustředí má magisterská práce.

1.1 Pozadí výzkumu

O existenci tohoto „retropobytu“ jsem se poprvé dozvěděla, když jsem v prvním ročníku na Obecné Antropologii psala v rámci kurzu „Každodennost socialismu“ seminární práci o odborářské rekreaci v 60. a 80. letech 20. století. V ní jsem se soustředila

jak na formální a obsahovou stránku ROH rekreací, tak také na kulturně výchovnou činnost ROH, která měla bývalému režimu pomoci s výchovou tzv. „nového socialistického člověka“ (dále také jako NSČ). Během hledání adekvátní literatury zabývající se tímto jevem jsem narazila na internetu na článek s titulkem: „*Na dovolenou s ROH aneb návrat rudých časů v Tatrách*“.¹

Autor článku si hned na začátku kladl otázku, zda jde o „*zajímavý podnikatelský záměr? Recesi? Nebo bláznivý nápad?*“. Přímou odpověď však v jeho textu najít nelze. V reakci na tvrzení ředitele Atisu, že „*podobný typ zájezdů můžeme nabízet minimálně dalších deset let, dokud tu budou pamětníci skutečných zájezdů s ROH*“ si pouze autor neodpustil jízlivou poznámku na závěr, že „*soudě podle věkového průměru rekreatů mu (řediteli CK Atis – pozn. autora) po deseti letech nezbude, než se obrátit na Svaz komunistické mládeže² a nalákat novou generaci.*“³

Aniž bych si to tenkrát bývala při čtení této statě uvědomovala, její pichlavé zakončení odkazuje k samému jádru problému. Lze skutečně klást rovnítko mezi postarší účastníky tohoto zájezdu, z nichž je už dobrých devadesát procent v důchodu, a mezi mladé komunisty? Co by mohly mít tyto dvě generace společného? Z autorových slov vyplývá, že to, co je staví na stejnou rovinu, není nic jiného než „láska ke komunismu“. Od svého počátku se zájezd těší obrovské popularitě a vysoká poptávka přiměla cestovní kancelář pořádat místo jednoho turnusu ročně rovnou tři. Tyto termíny jsou navíc dle statistik společnosti často už půl roku dopředu vyprodané. Jak je to možné? Vysvětlení podobné tomu Hanzlíkovu se doslova nabízí – jsou to „všechno starý komunisti“.

Z toho důvodu jsem se nejprve snažila přijít na kloub tomu, co činí tento zájezd tak atraktivním. Postava fenomenálního revizora Gustava Anděla je údajným esem v rukávu. Nicméně ředitel CK Atis společně s ředitelkou hotelu Morava museli při plánování „Rekreace ROH – dovolená v Tatrách jako tenkrát“ (oficiální název zájezdu) spoléhat také na to, že ještě dnes existuje spousta lidí, kteří rádi nechají organizaci své dovolené na někom druhém, libují si v hromadných skupinových zájezdech, a hlavně, kteří pamatují,

¹ Hanzlík, J. (2007): Na dovolenou s ROH aneb návrat rudých časů v Tatrách; MF Dnes,

² Myšlen je *Komunistický Svaz Mládeže* (KSM – nebo také Komsomol), který vznikl v reakci na rozpuštění tehdejšího Svazu Socialistické Mládeže (SSM). První zasedání proběhlo v březnu 1991. V říjnu 2006 bylo toto občanské sdružení obviněno z porušování Ústavy ČR dle zákona 83/1990 Sb a na základě rozhodnutí ministerstva vnitra rozpuštěno. To však mladým komunistům v pokračování jejich aktivit nezabránilo a v lednu 2010 byla činnost sdružení obnovena Městským soudem v Praze.

³ Hanzlík, J. (2007): Na dovolenou s ROH aneb návrat rudých časů v Tatrách; MF Dnes,

jak tehdejší rekreace vypadaly. Museli však také počítat s tím, že název a téma zájezdu v zákaznících vzbudí určitou nostalgii, která je inspiruje k jeho objednání.

A zde se konečně nabízí zásadní otázka, o jakou nostalgii, o vzpomínání na co, tady vlastně jde. Reklamní slogan na webových stránkách společnosti vyzývá k tomu, aby děti zakoupily svým rodičům „vzpomínky z mládí“. Sám ředitel CK na začátku každého zájezdu a při poskytování jakéhokoliv rozhovoru neustále opakuje, že „je to sranda, recese“, a ať v tom hlavně „proboha, nehledáme žádnou politiku.“ Některé novinové články však ukazují něco jiného. Příspěvatelka časopisu Týden Irena Hejdová dokonce píše o „*novodobých vyznavačích rekreace ROH a ctitelích starých socialistických časů*.“⁴

S podobnou myšlenkou jsem vyrazila do terénu i já. Byla jsem smířená s představou, že jako mladá dívka vychovaná v duchu demokratických ideálů a neo-liberálního smýšlení jedu vstříc sedmi-dennímu infernu mezi lidmi, jejichž upřímná oddanost režimu, který má na svědomí více obětí než Hitlerův nacionalismus, nezemřela s pádem Berlínské zdi a nebyla nalomena ani neúnavnými reportážemi a dokumenty o zločinech komunismu a stovkami pietních obřadů za jeho oběti. Na druhou stranu jsem si uvědomovala, že pokud budu takto předpojatá, snaha o jakýkoliv „objektivní“ terénní výzkum je již předem marná. Proto jsem postavila svou výzkumnou otázku zcela jinak: Jak je možné že dvacet let po převratu někteří lidé stále dojatě vzpomínají na „staré dobré časy“? Co na nich mohlo být „dobrého“? Pokud mají novináři pravdu, a Tatro se skutečně alespoň třikrát ročně zaplní partou postarších lidí, kteří jsou „*tak zoufale nespokojeni s dneškem, že se upínají k době nesvobody*“⁵, je přece na místě, začít se ptát proč. Neméně závažnou otázkou pak je, zda to, že se slzou v oku vzpomínají na doby dávno minulé, z nich opravdu dělá „staré komunisty“.

1.2 Metody a terén

Být antropologem je jako být nadšeným filmovým divákem. Znáte to. Chcete jít do kina na zajímavý film. Když vás konečně nějaký zaujme, ať už svým názvem, záplatkou, či obsazením, začnete si prohlížet recenze. Jedna píše o slabých hereckých výkonech a průměrně dobré podívané. Druhá o nudné zápletce, kterou zachraňuje velmi kvalitní

⁴ Hejdová, I. (2010): Hroši v teplácích: Sladké ostalgické mámení; *Týden*;
URL zdroj: http://www.tyden.cz/rubriky/kultura/televize/hrosi-v-teplacich-sladke-ostalgicke-mameni-roh_170371.html (poslední vstup 2.6.2010)

⁵ tamtéž

herecké provedení. Třetí říká, že si na něj raději máte počkat, až bude k dostání na DVD. A co uděláte vy? Jdete se přesvědčit na vlastní oči, protože kdo by věřil kritikům. Do kina vcházíte mírně skepticky naladěni, a po pár minutách se začínáte děsit toho, že ty recenze byly pravdivé, a to nejpoutavější, co jste dnes viděli, byly „trailery“. V půlce filmu se přistihnete, že se hlasitě smějete, nebo koukáte s otevřenou pusou. Po příchodu z kina sedáte k počítači a na stránky české filmové databáze napíšete vlastní recenzi posílající k šípku všechny ty, které se vám před tím dostaly do rukou.

A tak podobně to bylo s mým vlastním výzkumem. Po přečtení těch několika novinových článků vyprávějících o „srazech českých komunistů na Slovensku“ jsem se chtěla jet na vlastní kůži přesvědčit, jak dalece jsou pravdivé. Antropologie je nádherná věda, neboť se řídí heslem: „*One has to see it to believe it*“. Jinými slovy člověka nabádá, že je nutné věci nejdříve na vlastní oči vidět a slyšet, a teprve potom, na základě autentické zkušenosti, vyvozovat konečné závěry a oslňovat okolí svými brilantními teoriemi.⁶ Je krutou pravdou, že antropolog nemůže nikdy dosáhnout takové objektivity jako exaktní vědec. Přesto díky metodě terénního výzkumu, která činí z moderní antropologie disciplínu, jež není na poli společenských věd rovno, může antropolog proniknout mnohem hlouběji k samotné podstatě problému. Jak píše Hann: „*Výjimečnost moderní antropologie dnes čím dál tím víc spočívá v její metodě, v jejím ‘pohledu zblízka’, jež terénní výzkum umožňuje.*“⁷ (2002:2). A tak nejsilnější zbraní v rukou antropologa zůstává jeho otevřenost novým podnětům, jeho schopnost naslouchat, pozorovat, pečlivě zapisovat, analyzovat a výsledky analýzy opět porovnávat s děním „tam venku“.

Celá studie je tedy založena na téměř roční práci v terénu – a to v období od dubna 2009 do května 2010. Během této doby jsem strávila měsíc čistého času na hotelu Morava v Tatranské Lomnici, Slovensko, kde jsem se jako „participující pozorovatel“ účastnila dvou jarních⁸ a dvou podzimních turnusů⁹. V těchto termínech jsem pokaždé strávila sedm

⁶ Tento postup – od konkrétního k abstraktnímu - se oficiálně nazývá „zakotvená teorie“ a do světa antropologie byl poprvé uveden Straussem a Glaserem v knize „*The Discovery of Grounded Theory*“ (1967). Poté, co se autoři názorově rozešli, vydal Anselm Strauss společně s Juliet Corbin další knihu „*Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*“ (1990). Základní rozdíl mezi prací Glasera a Strausse spočíval v přístupu k takzvanému kódovacímu procesu, který je metodickým postupem vytváření této teorie. A dále, zatímco pro Glasera bylo vše, co antropologa potká v terénu „daty“, a prosazoval větší tvořivost na straně badatele, obhajoval Strauss více systematický přístup založený na ověřitelných datech. Já jsem ve svém postupu vycházela z publikace psané Straussem a Corbinovou. Koncept byl mnohými kritizován, přesto je stále uznáván za jeden z nejlepších způsobů získávání a třídění dat a jejich následné analýzy a interpretace.

⁷ „*Hallmark of modern anthropology tends nowadays to lie in its method, in the ‘close-up’ view acquired through fieldwork.*“ (Hann 2002:2)

⁸ jarní turnusy: 25.4 – 2.5. 2009 a 25.4 – 2. 5. 2010

dní s novou skupinou rekreatů, kdy nejmenší z nich zahrnovala šedesát osob a největší sto deset. Z celkového počtu tři sta čtyřiceti šesti rekreatů, s nimiž jsem měla tu čest se setkat, bylo 95% české národnosti, zbytek představovali Slováci.

Veškerá primární data uváděná v této práci byla kromě zúčastněného pozorování během zájezdů získaná na základě neformálních rozhovorů s více jak padesáti osobami a intenzivních semi-strukturovaných rozhovorů s dvaceti účastníky (8 mužů, 12 žen – z toho bylo 8 manželských párů), s nimiž jsem trávila nejvíce času. Pět z těchto párů jsem několikrát navštívila poté, co se z Tater vrátili do své „každodennosti“. Měla jsem tak možnost hovořit s nimi o jejich zážitcích ze Slovenska s odstupem času. Centrálním bodem našich diskuzí byl také jejich názor na situaci ve společnosti a na mezilidské vztahy „tenkrát“ a dnes.

S většinou mých informátorů jsme navázala kontakt už ve vlaku na cestě na Slovensko, kde jsem se postupně krátce pobavila s celou osádkou vagónu speciálně vybaveného pro tuto příležitost.¹⁰ Abych zvýšila vypovídací hodnotu své studie, snažila jsem se při výběru svých informátorů o to, aby na základě informací získaných těmito mini-rozhovory co nejpeřteji pokrývali věkovou a profesní skladbu zájezdu. Věkové rozmezí mezi nejmladším a nejstarším párem je tak dobrých třicet let. Nejmladší pár se nachází ve věku mých rodičů – čerství padesátníci, a nejstarší pár již přesáhl osmdesáti let. Jejich profese se pohybují od povolání šičky, prodavačky obuvi či stavbaře po soukromého podnikatele ve sféře služeb.

Získat si přízeň a důvěru mých respondentů nebylo nijak obtížné, a to jednak díky otevřené a přátelské atmosféře „pospolitosti“, jež na zájezdu panuje, tak také díky mému věku. Původně jsme se trochu obávala, že díky své mladickosti budu působit mezi účastníky dosti nepatřičným dojmem – což mě také vedlo k rozhodnutí nezatajovat účel mé přítomnosti (viz níže – Etické otázky výzkumu). Ale jak vyšlo najevo, většina starších účastníků kvitovala můj zájem „o takové staré babky a dědky“ s obrovským nadšením. K navázání přátelských vztahů mi v notné míře také dopomohl rozsáhlý repertoár lidových a „*sprostonárodních*“ písní, kterým mě v období mého dětství vybavila babička, za což jí patří veliký dík.

⁹ podzimní turnus: 12.9 – 18.9 a 19.9 – 26.9. 2009

¹⁰ Vagón však není přidáván navíc. V rámci obchodní dohody mezi CK Atis a Českými drahami je vždy poslední vagón pravidelného spoje mezi Prahou a Košicemi - IC 121 Košičan - rezervován čistě pro „rekreanty ROH“. To samé následně platí ohledně cesty zpět, kdy je pro „ROHáky“ vyhrazen většinou třetí vůz od konce pravidelného spoje mezi Košicemi a Prahou - IC 120 Košičan.

1.3 Omezení vyplývající z metod výzkumu

Fakt, že můj výzkum z výše uvedených důvodů vychází z přímého vždy pouze týden dlouhého kontaktu se čtyřmi různorodými „kolektivy“, by mohl působit jako závažný nedostatek této studie. V konečném důsledku mi však skýtal jednu nesmírnou výhodu – jedině takto jsem mohla vyzorovat určité pravidelnosti v chování a jednání účastníků zájezdu. Struktura zájezdu je svým způsobem značně předdefinována samotným programem sestaveným organizátory. V jakém duchu se ale bude odvíjet, už záleží jen a jen na těch, kteří se jej účastní. Jinými slovy, forma je dána objektivně, její obsah je však již vytvářen intersubjektivně (viz 4. kapitola).

Nelze ani pominout skutečnost, že ne vždy byla skupina zcela jiná. Mnozí rekreanti jsou dovolenou tak nadšeni, že se vracejí. A tak jsem se s některými účastníky viděla na dvou různých turnusech. Velmi často navíc nepřijíždějí sami, ale buď se opět shledají s lidmi, s nimiž navázali přátelský vztah na předchozím zájezdu, nebo s sebou přivezou své známé. Mnohdy se také na dalším zájezdu objevili známí „mých známých“, kterým byl zájezd doporučen, čímž se okruh mých respondentů dle zásad metody „sněhové koule“ neustále, takřka přirozenou cestou, rozšiřoval.

Mimo to, časový odstup mezi jednotlivými turnusy mi poskytl dostatek prostoru na to, abych reformulovala své základní teze a lépe promyslela strukturu otázek určených potenciálním respondentům. Čas mezi jednotlivými zájezdy jsem trávila načítáním relevantní literatury týkající se zájezdů ROH během socialismu, hledáním vhodných teoretických rámců, do nichž by se má data dala zasadit, a, jak již bylo zmíněno, návštěvami svých hlavních informátorů (5 manželských párů) v místech jejich bydliště.

1.4 Etické otázky výzkumu

Než jsem se vydala do terénu, musela jsem se rozhodnout, zda svou identitu tajit, nebo raději jít hned s pravdou ven. Zpočátku jsem si myslela, že bude lepší, když budu vystupovat jako členka týmu pořádající cestovní kanceláře. Tím si usnadním přístup ke „klientům“ a navíc jim pak nebude připadat divné, že se jich pořád na něco ptám. Následně jsem si ale uvědomila, že v takovém případě se ke mně nedostanou negativní ohlasy, což by zcela podlomilo věrohodnost mé práce. Vzít na sebe roli zaměstnance CK Atis v sobě navíc skrývalo mnohá úskalí spojená s loajalitou a vděčností vůči jejímu managementu a svým způsobem by mě omezovalo jak během výzkumu, tak při psaní těchto řádek.

Existovala také možnost hrát „normální“ rekreantku, která si zájezd zaplatila stejně jako ostatní. Pravděpodobnost, že by mi to v mých dvaceti pěti letech někdo ze starších účastníků uvěřil, byla však téměř nulová. Z těchto důvodů jsem se nakonec rozhodla „ukázat barvu“ a představovat se jako studentka antropologie, která o této dovolené píše magisterskou práci. A má „pravdomluvnost“ se mi vyplatila. „Babičky a dědečkové“ se mě ujali jako „vlastní“. Sami od sebe mě začali „zasvěcovat“ do jejich zkušenosti se socialismem a vykládat mi o tom, „jak to tenkrát doopravdy bylo.“

Další dilema se týkalo anonymity lokace a organizátorů. Dobrý etnograf by se měl snažit chránit své „zdroje dat“ tím, že zcela změní názvy míst a jména lidí, se kterými přišel do styku. Vzhledem k tomu, že jde o zcela unikátní projekt jedné české cestovní kanceláře, která jako jediná na našem trhu daný „tematický“ zájezd nabízí, rozhodla jsem se její jméno v rámci své práce nezatajovat a nikterak neupravovat. Její dohledání by zvědavému čtenáři tak jako tak zabralo pouze pár minut. Etické dilema kolem zveřejnění pravého jména společnosti řeší také zaměření mé práce, neboť se v ní výslovně soustředím na účastníky zájezdu a nikoliv na jeho pořadatele a jejich vztahy na pracovišti.

Z podobného důvodu není ani třeba tajit skutečné jméno hotelu, kde je zájezd situován. Dobové kouzlo hotelu Morava a jeho pověst jsou navíc nepostradatelnými ingrediencemi úspěšného receptu na to, jak zaujmout „pamětníky“. Originální nápad ředitele CK Atis, který bude i nadále titulován pouze jako „ředitel“, totiž sází především na oblíbenost kultovního filmu Bořivoje Zemana „Anděl na horách“ (1955) s Jaroslavem Marvanem v titulní roli, který byl z části natáčen právě v prostorách bývalé „zotavovny“. Jména všech organizátorů a účastníků rekreace však byla pro účely mé práce změněna a jakákoliv jejich podobnost s reálnými osobami je čistě náhodná.

1.5 Cíl a osnova práce

V den zveřejnění výsledků „zlomových“ parlamentních voleb uvedla Česká televize dokument „Sladké mámení“ režiséra Zdenka Jiráského, který měl zmiňovaný „retro zájezd“ přiblížit širší veřejnosti a odhalit „jeho pravou tvář“. Rychlou jehlou sešité výseky ze života rekreantů v Tatranské Lomnici, které pouze naznačují, kam jimi tvůrci míří, ústí v otevřený závěr a konečný úsudek nechávají na samotném divákovi. V souladu s výše zmiňovanými články působí účastníci rekreace v Jiráského podání na mladého

diváka¹¹ jako „stádo tupých hovad“ smutnicích nad změnami společenských poměrů, kteří si jedou nostalgicky zavzpomínat na dovolenou, jež se pouze na oko tváří jako „recese“.

Dokument proti sobě *de facto* staví dvě protichůdná tvrzení. Na jedné straně stojí ředitel CK Atis, který nazývá tuto dovolenou „týdenním mejdanem v Tatrách“ a neustále upozorňuje všechny kolem sebe, že nejde o „oživování starých pořádků“, ale o to zavzpomínat si na to, „jak se starší generace ‘tenkrát’ dokázala - a stále ještě dokáže - bavit“. Na druhé straně Jiráského kamera ukazuje podle mnohých mladých respondentů skupinku lidí, kteří berou celou věc smrtelně vážně a do Tater přijeli proto, aby mohli dát volný průchod svým „perverzním“ přáním a tužbám a „kolektivně“ snít o návratu starých dobrých časů.

Ačkoliv můj původní záměr byl trochu jiný, povaha dokumentu a „hysterie“, kterou mezi přítomnými vyvolal, mě nakonec přiměly postavit mou práci tak, abych na základě analýzy získaných dat ukázala, čí tvrzení je blíže skutečnosti. Nejlepší cestou, jak tohoto cíle dosáhnout, a zůstat v rámci antropologických mezí objektivní, je právě podrobný popis dynamiky vývoje vztahů mezi rekreanty a způsobu, jakým tuto dovolenou tráví, a jak se z pouhých „diváků“ spontánně stávají aktivní aktéři. Značná část práce se tak zabývá vytvářením atmosféry důvěry a pospolitosti, která je nesmírně důležitá pro následné sdílení historické zkušenosti a osobního pohledu na komunistickou minulost. V této souvislosti jsem se proto rozhodla nečlenit práci na část teoretickou a empirickou, ale obě je promístit v rámci jednotlivých kapitol. Zápisy z terénního deníku jsou zde zpracovány do podoby literárního textu, na nějž následně navazuje teoretická analýza často doplněná citacemi z rozhovorů s rekreanty.

V úvodní 2. kapitole se nejdříve věnuji srovnání odborářské dovolené „tenkrát“ s novodobou retro rekreací ROH, vyzdvihují aspekty, v nichž se tyto dva druhy rekreace podobají, a v kterých se naopak diametrálně liší. Současně upozorňuji na specifika dovolené pro „zralý věk“. Rámec mých teoretických úvah v této části tvoří zejména koncepty, jimiž humanitní vědy obohatila antropologie cestovního ruchu (MacCannell 1976; Smith 1989; Burns 1999b) a antropologie humoru (Veatch 1998). Jeden z nejdůležitějších momentů této diskuze představuje „únik z každodennosti“ a pocit „uvolnění se“ a „ztráty zábran“.

¹¹ V této souvislosti vycházím z rozhovorů vedených s diváky, kteří měli možnost shlédnout premiéru dokumentu v kině Bio Oko ve čtvrtek 20. 5. 2010. Valná většina z nich byli studenti FAMU a mladí novináři, jejichž věková skladba nepřesáhla hranici třiceti let. Tyto rozhovory byly zdrojem dalších vysoce relevantních dat, která zásadním způsobem ovlivnila strukturu celé mé práce.

Následující třetí kapitola se již věnuje pojmu „nostalgie“, kterou v účastnících zájezdu pobyt na jedné z tehdy nejoblíbenějších ROH zotavoven proslavenou pány Marvanem a Kemrem vyvolává. Za využití děl Fitzpatrick (1999), Buchowského (2001), Hanna et al (2002) a dalších (Tuček et al 1999; Kunštát a Mrklas 2009) se snažím objasnit, co vlastně v lidech probouzí toužebné vzpomínky na doby „temna“, kde se tato nostalgie, o níž se také ve spojitosti se socialismem hovoří jako o „ostalgi“, bere, a proč v dnešní době především u starší populace stále přetrvává. Ukazuji, že toto nostalgické vzpomínání na doby minulé je velmi často interpretováno jako neschopnost vyléčit se z „nemoci“, jíž byla starší generace po několik desítek let infikována. Projevy nespokojenosti se současným kapitalistickým systémem jsou pak považovány za symptomy této nákazy, jež tuto skupinu obyvatelstva společensky vydělují nejen z debat o minulém režimu.

Na tuto část navazující čtvrtá a pátá kapitola tvoří centrální bod mého pojednání. Kapitola čtvrtá vykresluje vznik atmosféry sdílení, k níž značnou měrou přispívá fakt, že účastníci zájezdu jsou podobného věku, pocházejí z podobného socio-ekonomického prostředí a jsou nositeli obdobného „stigmatu“, jímž jsou právě pozitivně zabarvené vzpomínky na dobu totality. Analýza empirických dat se v zásadě točí kolem konceptů sociální konstrukce reality (Berger a Luckmann 1999; Goffman 1959), sociálních polí, habitů a kulturního kapitálu (Bourdieu 1989; 1998).

Během pobytu v Tatrách a přehrávání zaznamenaných rozhovorů jsem si začala čím dál tím víc uvědomovat propastný rozdíl mezi pohledem těchto lidí na nedávnou minulost a výkladem této minulosti, jenž je nám dennodenně předkládán. Rozlišení těchto dvou temporálních rámců, z nichž jeden nahlíží na dějiny z perspektivy autentické zkušenosti, zatímco druhý posuzuje minulé události prizmatem dominantního společenského diskurzu, je klíčovým bodem kapitoly páté. Jako výchozí bod této debaty jsem použila koncepty sociální paměti (Halbwachs 1992; Olick 1999; Kansteiner 2002) a koncepty legitimacy moci (Bourdieu 1998; Geertz 2000 [1973]; Tileagă 2010; Suk 2010). Na konci této kapitoly rozvíjím debatu ohledně kontroverze používání symbolů komunistického režimu během zájezdu, a poukazuji na to, že význam těchto symbolů je opět konstruován intersubjektivně a v různých lidech vyvolává v závislosti na různých kontextech různé konotace.

Závěrečná kapitola se pak opět vrací k pojmu nostalgie a její roli v post-totalitní společnosti.

2. REKREACE ROH „TENKRÁT“ A DNES

2.1 Rekrece ROH „tenkrát“

„Využití volného času není jen věcí jedince, jde i o společenskou záležitost a zájem se zřetelem k úloze volného času při rozvoji socialistického vztahu k práci.“

(Bičovský a Mydlík 1988: 62-63)

Domácí cestovní ruch (tj. v rámci celého SSSR) hrál v době socialismu důležitou roli hned ve dvou ohledech: na jedné straně měl posilovat vědomí společné jednoty, prohlubovat pocit vzájemnosti a sounáležitosti s celkem a tím se značnou měrou podílet na formování sovětské identity (Gorsuch 2003).¹² Na druhé straně měl přispívat k rozvíjení *„politické a kulturní úrovně i všeobecného rozhledu pracujících, k jejich vzájemnému poznávání a sblížování a kupevňování svazků mezi pracujícími“* (Jankovský 1985:8). SSSR byla jedinou zemí světa, která se pyšnila tím, že právo na dovolenou bylo stejně jako právo na práci zakotveno ve státní ústavě, a tudíž bylo garantováno všem bez ohledu na jejich sociální původ (viz Gorsuch 2003; Koenker 2003). Zatímco v kapitalistických zemích byla dovolená luxusem, který si mohli dovolit jen bohatí, sovětský lid měl být šťasten, že žije v zemi, kde je dovolená umožněna také dělnické třídě.¹³ V Československu bylo právo na rekreaci¹⁴ zahrnuto v Košickém vládním programu schváleném v roce 1945 (Jankovský 1985). Vlastním řízením bylo pověřeno Revoluční odborové hnutí (ROH), přesněji Ústřední správa rekreační péče ROH (neboli ÚSRP ROH).

¹² Když člověk cestuje, cestuje většinou za poznáním něčeho nového, aby se naučil něčemu novému (viz Graburn 1989; MacCannell 1976). Jak ovšem poznamenává Gorsuch, v rámci sovětského domácího cestovního ruchu nešlo o poznávání nových věcí, nabytí nových zkušeností a dojmů, ale o internalizaci již stávajících oficiálních doktrín. Šlo o „rituál opětovného ujištění“, jehož prostřednictvím byly vystavovány na odiv údajné výhody socialistického zřízení a v jehož důsledku měli lidé tyto výhody jako výhody skutečně začít vnímat (Gorsuch 2003:785).

¹³ Toto údajné privilegium, kterého se dělnické třídě dostalo, bylo vyzdvižováno zejména od počátku 70. let 20. stol., kdy komunistický režim začal pozbývat na své legitimitě. Přísliby zářné budoucnosti, která ne a ne přijít, byly nahrazeny prostou orientací na spotřebu. Režim se tak začal soustředit na to, aby lidem umožnil vést pohodlný a spokojený život (auto, chata, televize, dovolená) a tím si zajistil jejich loajalitu (viz Fitzpatrick 1999; Buchowski 2001; Gorsuch 2003; Suk 2009). Tomuto tématu se dále věnuje 5.kapitola.

¹⁴ Velmi paradoxním se tak jeví současné dění v Evropské Unii. „Právo na dovolenou“ je totiž po dvaceti letech zpět. Na dubnové schůzce ministrů Evropského Unie v Madridu přišel Eurokomisař pro průmysl a podnikání Antonio Tajani s návrhem, který je zcela analogický s předchozím sovětským modelem. Pan Tajani označil turismus a cestování za lidská práva a přišel s návrhem dotací na dovolenou až do výše 30% pro seniory, mládež ve věku 18-25 let, postižené a rodiny, které musí čelit obtížným sociálním, finančním a osobním podmínkám (tzv. „sociální cestovní ruch“ – viz níže). Tajaniho cílem je mimo jiné cestovní ruch, který bude nadále posilovat vztahy mezi členskými zeměmi EU, pocit „evropanství“ a hrdost obyvatel EU na kulturní dědictví Evropy (Lidové noviny, MF Dnes).

Termín „rekreace“ (*recreation*¹⁵) se v současnosti používá už jen velmi málo a byl nahrazen pojmem „dovolená“ (*vacation*), nicméně původní termín mnohem lépe vystihuje samotnou podstatu této lidské aktivity. Čas dovolené je doba určená k *re-kreaci* (*re-creation*), tedy chvílí odpočinku vyhrazenou k znovu obnovení fyzických sil a psychické pohody jedince, aby se poté mohl vrátit plný nové energie zpět do pracovního procesu (viz Burns c1999; Meethan 2001). A tak i odborová rekreace měla přispívat k odpočinku pracujících „*formou dlouhodobých i krátkodobých pobytů v klimaticky vhodném a zdravém životním prostředí, k upevňování jejich zdraví a k posilování pracovní schopnosti*“ (Mazačová 1982:4). Sovětský turismus měl však, jak už bylo zmíněno, za úkol produkovat nejen fyzicky a psychicky, ale i ideologicky zdravé jedince (Gorsuch 2003; viz také Kenney 1994). A protože jak praví jedno staré české přísloví „zahálka plodí neřest“, bylo pro režim nesmírně důležité, aby lidé trávili své osobní volno aktivním odpočinkem.¹⁶ Důraz byl kladen na *účelné* využívání volného času. Aktivity, do nichž byli rekreatanti zapojeni, měly „*prohloubit jejich vztah k práci, k vlasti a k ostatním pracujícím, upevnit rodinné vztahy a obecně blahodárně působit na formování socialistického způsobu života*“ (Mazačová 1982:4; viz také Kuneš 1988).

Vedle politicko-výchovného charakteru programové náplně rekreací ROH, která byla zaměřena na propagaci socialistického způsobu života a socialistického vztahu k práci¹⁷ a tudíž byla nedílnou součástí sovětského projektu na „přetvoření člověka“ (viz Fitzpatrick 1999)¹⁸, sledoval režim hromadně organizovanou dovolenou ještě jeden, mnohem podstatnější cíl. Každá totalitní moc se obává těch chvil, kdy se jeho poddání uchýlí do

¹⁵ V anglofonních zemích je také hojně užíván termín „*holiday*“, který vznikl spojením dvou termínů: „*holy*“ a „*day*“ a původně se vázal pouze na období, na něž spadaly oslavy důležitých církevních svátků. V tyto dny se nepracovalo. S ubývajícím vlivem církve a s nástupem industrializace koncem 18.stol. začal tento termín ztrácet na svém posvátném významu a dnes označuje jakékoliv delší období volna z pracovního procesu (viz Graburn 1989).

¹⁶ Což ostatně není fenomén omezený pouze na sovětský turismus. Americký antropolog Dean MacCannell píše (1977:7), že v moderní době se stále více prosazuje myšlenka, že práce by měla být zdrojem i jiných než jen finančních odměn a volný čas by měl být více produktivní („*work should have other than economic rewards and leisure should be productive*“).

¹⁷ Socialistický vztah k práci je definován jako kladný a tvůrčí. V kapitalistické společnosti člověk provádí svou práci z donucení, zejména ekonomického, a je pro něj tedy pouhým nezbytným zlem na cestě k získání prostředků naplňujících jeho potřeby. Zatímco za socialismu se z proletáře stává svobodný dělník, který je „*hospodářem ve vlastní zemi*“. Práce se stává společensky prospěšnou a smysluplnou. Tento kvalitativně odlišný vztah k práci motivuje pracující vykonávat svou činnost „*s chutí, s uvědomělostí, se znalostí věci a s porozuměním, iniciativně a také se sebeuspokojením – nalézá v ní realizaci svých tužeb a měl by v ní uplatnit vlastního tvůrčího ducha*“ (Bičovský a Mydlík 1988:25). V socialismu tak přestává být práce prostředkem k uspokojování materiálních potřeb, ale sama se stává potřebou – člověk pracuje pro samotný radostný pocit z vykonané práce, jíž přispěl k budování vyspělé socialistické společnosti (viz Mazačová 1982; Jankovský 1985; Bičovský a Mydlík 1988).

¹⁸ Úspěšností či neúspěšností těchto snah o „změnu myšlení“ a formování „nových osobností“ se detailněji věnuji v kapitole 5.

svého soukromí (viz Scott 1992; Foucault 1996 [1966]). Z toho důvodu měl i komunistický režim obrovský zájem na tom, proniknout do všech sfér lidského života, soukromí a volný čas nevyjímaje, a tím si své občany udržet stále na očích. Tento svůj zájem maskoval pod rouškou výhod a materiálních výtěžků, za které mohli být lidé vděční právě socialistickému zřízení. A tak i odborářská rekreace byla řídicími orgány prezentována jako odměna za „budovatelské úsilí“ a od samého začátku byla zamýšlena jako výběrová – určena jen těm nejlepším „úderníkům“, kteří s plným nasazením pomáhali Československu vzkvétat (Jankovský 1985; ÚSRP ROH 1950).

Výběrová rekreace ROH

Pracovití „soudruzi a soudružky“ žijící v ČSSR se mohli těšit ze dvou typů rekreace ROH, jež se navzájem lišily co do svého obsahu a organizovanosti: výběrové rekreace a závodní či podnikové rekreace. Výběrová rekreace byla organizována centrálně ÚSRP ROH a byla ze 75% dotována z centrálních zdrojů ROH. Výběr účastníků probíhal celorepublikově dle Směrnic předsednictva Ústřední Rady Odborů (ÚRO). Je nutné poznamenat, že výběrová rekreace byla ve své podstatě výjimečná, neboť byla kvalifikována jako věcná dávka nemocenského pojištění, tudíž na ni ze zákona neexistoval žádný nárok (Jankovský 1985; Kuneš 1988). Podniková rekreace byla organizována na úrovni základní odborové organizace ROH (ZO ROH) – tedy odborových orgánů jednotlivých podniků – a vyvolení rekreanti byli vybíráni pouze z celkového počtu zaměstnanců závodu. Výše příspěvku byla většinou součástí vyjednaných kolektivních smluv a lišila se podnik od podniku (Jankovský 1985). Dostat se na tuto rekreaci bylo mnohem pravděpodobnější, což také vysvětluje fakt, že valná většina účastníků soudobé „retro-rekreace ROH“ na rekreaci jezdila, ale nikdy se nedostala na tu výběrovou, která byla teoreticky určena jen pro ty nejlepší z nejlepších.¹⁹

Oproti rekreačním zařízením pro podnikovou rekreaci měly všechny zotavovny určené pro výběrovou rekreaci jednotný provozní režim a jednotné ceny, rozlišené dle

¹⁹ Účastníci byli vybíráni podle přísných pravidel stanovených ÚSRP ROH, mezi jejichž základní principy oficiálně patřil výběr dle zásluh. Tuto činnost měly příslušné orgány podniku chápat jako politický úkol – neměla být brána na lehkou váhu, ale měla být „*dlouhodobě promyšlená a citlivě reagovat na pracovní výsledky*“. Političnost výběru se měla projevovat také v sociálním složení účastníků – upřednostňována měla být dělnická třída (Jankovský 1985: 63 – 65). Jak však vyplynulo z mnoha rozhovorů vedených s „novodobými rekreanty ROH“, praxe byla trošku jiná, a k poukazům na výběrovou rekreaci se často dostali spíše lidé s kontakty na správných místech.

kategorií, do nichž spadaly.²⁰ Rekreantům výběrové rekreace ROH byla dále zajištěna komplexní doprava při cestě na rekreaci. Navíc těm, kteří dodrželi všechny stanovené podmínky²¹, byla na dopravu poskytována sleva 50% z celkové ceny jízdného. Dráhy vybavovaly „zvláštní rekreační vlaky, které mali treba aj 14 vagónov a prevádzali cez 1600 ľudí. Ta doprava u nás vtedy bola tak perfektne zorganizovaná ako nikde na svete. Ty vagóny boli rozdelené podľa toho, kto kde vystupoval. Na tejto vlaky pák v železničných staniach čakali autobusy, ktoré tých rekreantov rozvážali na ty zotavovni. A všetko to bolo perfektne načasované.“²²

Vedle výše finanční spoluúčasti odborů byla však druhým nejpodstatnějším bodem, v němž se tyto dvě rekreace lišily, kvalita a komplexnost poskytovaných služeb. Zotavovny výběrové rekreace poskytovaly kvalitní ubytování, plnou penzi a zajišťovaly celodenní kulturní a sportovní program pro své hosty, který měli na starost profesionálové v oboru – kulturní a sportovní referenti. Účastníci podnikové rekreace byli o jejich činnost ochuzeni. Program začínal ráno rozcvičkou, přes den pokračoval vycházkami, výlety, poznávacími zájezdy (do okolí, do jiných podniků), či různými sportovními akcemi a soutěžemi (někdy i mezi zotavovny). Navečer byly připraveny besedy, přednášky, promítání oficiálně povolených filmů a nesměly chybět taneční zábavy. Rekreantům byla také k dispozici knihovna, kde se dal půjčit denní tisk, společenské hry anebo také LP desky. Každý večer si mohli nechat účastníci zahrát píseň na přání v místním rozhlase. Základní zásadou celého programového režimu výběrové rekreace byla dobrovolná účast a rekreanti měli zpravidla možnost volby alespoň ze dvou paralelně organizovaných programů (Jankovský 1985).

²⁰ Podle vybavení a poskytovaných služeb byly zotavovny rozděleny do tří základních kategorií: I. Kategorie - zajištěné stravování s obsluhou při stolování, zajištěn úklid pokojů, pokoje s příslušenstvím; II. Kategorie – zajištěno stravování; samostatný úklid pokojů; hygienické zařízení na poschodí [v souladu s hygienickými předpisy musela být na 20 mužů jedna záchodová mísa a jeden pisoár a na 10 žen jedna záchodová mísa (ROH 1964)] a III. Kategorie – bez stravování; samoobsluha; tyto zotavovny měly být „postupně vypuštěny“ (viz Kuneš 1988:11).

²¹ **Podmínky pro získání a zachování slevy jízdného:** Rekreant si musel při cestě na rekreaci zakoupit jízdenku v plné sazbě, kterou si musel nechat potvrdit na nádražní pokladně, a jet spojem, který mu byl doporučen ZO ROH. Před cestou zpět pak musel nechat poukázku potvrdit zotavovnou a vydat se zpátky domů po stejné trase jako cestou tam. Zvolil-li jinou trasu, nárok na slevu ztratil (Jankovský 1985: 75-76).

²² Zdroj: rozhovor s bývalým „športovným referentom“ Vladom (26.4.2009; Terénny deník 1; str. 15)

2.2 Rekrece ROH – dovolená „jako“ tenkrát

Na českém trhu dosud ojedinělý produkt cestovní kanceláře CK Atis vcelku věrohodně kopíruje formu tehdejší výběrové rekreace ROH. Pro účastníky je rezervován speciální vagón, v němž je doprovází dva „referenti“. V cílové stanici Poprad na ně čekají autobusy, které je odvezou až před hotel Morava. Po celou dobu pobytu je jim k dispozici sportovní a kulturní referent Vlado (59 let), který má 35ti letou praxi v oboru, a který dohlíží na hladký průběh celotýdenního programu. Ráno mohou „rekreanti“ protáhnout svá těla při rozcvičce na čerstvém tatranském vzduchu, přes den mohou vyrazit na jeden z fakultativních výletů a navečer je čeká taneční zábava, promítání filmů či beseda s legendou tatranské horské služby. Jeden den mohou také přidat svou ruku k dílu a připojit se k brigádě okolo hotelu (podrobnější informace o programu viz příloha).

Ve dvou věcech se však zájezd CK Atis od těch původních značně liší: a to jednak po stránce finanční a také po stránce obsahové. Z hlediska financí se totiž nejedná o nijak levnou záležitost. Cena 4590,- Kč, kterou klient CK Atis starší padesáti let²³ zaplatí, zahrnuje týdenní ubytování s polopenzí a večerní program. Ti, kteří jedou vlakem z Prahy, si připlatí 1600,- Kč za zpáteční jízdenku. Pokud se „rekreanti“ chtějí účastnit zájezdů do Národního parku Pieniny, do Levoče nebo do Polska, musí si připlatit (v průměru kolem 40 EUR). Všehovšudy tedy tato dovolená vyjde českého důchodce na 7300,- Kč na osobu, nepočítaje výlohy na občerstvení. Jedná se tedy o velmi výnosný business.

V této souvislosti bývá řediteli CK Atis kritiky tohoto produktu často vytýkáno, že vydělává na „prázdnotě“ či „omezenosti“ lidí, kteří se doposud nevzpamatovali ze změn, které přineslo polistopadové období, a aspoň na chvíli jim umožňuje „vrátit se zpět“ do časů, kde se jim o všechno staral stát.²⁴ Kromě toho bývá i s ředitelkou hotelu Morava osočován z propagace komunistické ideologie. S touto výtkou však souvisí druhý aspekt, jímž se tento produkt odlišuje od původní verze výběrové rekreace – jeho obsahová stránka. Zatímco výrazným rysem programové náplně ROH pobytů „tenkrát“ byl její už tolikrát zmiňovaný politickovýchovný charakter, je to právě politika, která u tohoto zájezdu, alespoň z pohledu organizátorů, nehraje sebemenší roli. Dle slov ředitele CK, chtěli pouze „pamětníkům“ nabídnout zájezd, kde se jim někdo věnuje od rána do večera, a na kterém se mohou pobavit „jako za mlada“. I přes tento záměr však ani on, ani nikdo

²³ Klienti do 50ti let zaplatí o něco více: a to 4990,- Kč.

²⁴ Rozhovory uskutečněné po promítání dokumentu „Sladké mámení“ v kině BioOko v květnu 2010 (dále viz také komentáře na webových stránkách České Televize:

URL:<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/21054215101-sladke-mameni>)

jiný z organizátorů, nemůže úplně ovlivnit, zda a v jaké míře do obsahu tohoto zájezdu vnesou politický aspekt její účastníci. O tom však více až v následující kapitole.

2.2.1 *S Andělem na horách*

Důvodů, kvůli nimž je „Rekreace ROH – dovolená v Tatrách jako tenkrát“ situována právě na hotel Morava je více. Jak už bylo zmíněno, jedním z nich je, že v prostorách této zotavovny byl natáčen slavný film Bořivoje Zemana „Anděl na horách“ (1955). Ačkoliv se přímo na hotelu točilo jen kolem 10% scén a zbytek filmu se odehrává v jiných lokacích (Štrbské pleso, Smokovec a okolí)²⁵, mnoho účastníků se skutečně těší na to, že stráví dovolenou „tam, co byli pan Marvan a pan Kemr“. Ředitel CK Atis dokonce tvrdí, že se jim prodej tohoto zájezdu zvedne o 30% pokaždé, co se v televizi tento pořad vysílá.²⁶

Je to však také originální prvorepublikový styl, v němž je hotel postaven, a jeho nepřekonatelný *genius loci*, co z něj činí místo, kterému není na našem či slovenském území rovno. Zotavovna Morava byla slavnostně uvedena do provozu v roce 1933 ku příležitosti oslav 15. výročí založení ČSR. Vznikla přestavbou původní vilky hraběnky Ilony Zichiové, kterou v roce 1928 odkoupila Zemská zdravotní pojišťovna, na jejíž objednávku byl objekt zrekonstruován.²⁷ Během socialismu patřila zotavovna Morava k nejoblíbenějším rekreačním zařízením v Československu. Po pádu komunismu si ji ve svém vlastnictví ponechala skupina SOREA²⁸, nicméně budova byla vyhlášena za národní památku a dána pod ochranu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, což *de facto* znamená, že na ní nesmí být prováděny žádné úpravy. To s sebou nese jak řadu výhod, tak řadu nevýhod. Díky tomu, že nemohla být nikterak předělána jako ostatní ubytovací zařízení, udržela si své „odborářské“ kouzlo a je tak nejvhodnějším objektem pro realizaci

²⁵ Rozhovor s Vladom z 23.9.2010 (Terénní deník 2, str. 135)

²⁶ Rozhovor s ředitelem CK Atis z 26.4. 2009 (Terénní deník 1, str. 14);

viz také Hanzlík, J. /2007/: *Na dovolenou s ROH aneb návrat rudých časů v Tatrách*; MF Dnes; říjen 2007

²⁷ Bohuš, I. ml. a st. /2008/: *Premeny Tatranských osad*; Tatranská Lomnica: I & B vydavateľstvo

²⁸ Skupina SOREA vznikla v roce 1993 a do jejího vlastnictví přešly veškeré ubytovací zařízení, které na Slovensku spadaly pod správu ROH (v Česku stejným způsobem vznikla již v prosinci 1992 skupina OREA Hotels). Mnohé z těchto objektů dnes mají soukromé majitele. Přesto je SOREA v současnosti největší sítí hotelů na Slovensku a zprostředkovává ubytování ve 14 střediscích. Nicméně i hotel Morava nedávno odkoupila jedna z největších developerských společností v Čechách a na Slovensku – J&T Real Estate. Budoucí podoba tohoto objektu stejně jako pokračování projektu „rekreace ROH“ je tak od října 2010 ve hvězdách.

„Rekreace ROH jako tenkrát“. Na druhou stranu tak byla „odsouzena“ zůstat v kategorii levnějších ubytovacích zařízení.²⁹

Nejlépe současnou situaci hotelu Morava vyjádřil Stano³⁰ během jednoho našeho večerního rozhovoru v tamním baru:

„I tento posratý barak Morava je v takom zvláštnom architektonickom štýlu postavený, že je vo všetkých katalógov architektonických na celom svete. A je jediný stojací takýto obrovský – je ich veľa – podobný je aj hotel Smokovec, ale je podstatne menší. Takže tu sa nič nesmie prerobiť. Lenže v súčasnosti nevyhovuje súčasným hotelovým podmienkam, vieš... Toto by mala byť dajaká podradná turistická ubytovňa podľa dnešných noriem a zákonov...

No a SOREA na to kašle, lebo nepovolili jí nič... SOREA by mala peniaze na... už sa uvažovalo že jedáleň sa dá sem, že z kuchyne by to bolo blízko, a hore by sa spravila kavareň, s tým že by si mohla ísť na terasu, celkom ináče by to bolo. Lenže to by bolo treba dajaké steny prerobiť .. no a ffff... pasé... nezrobíš nič... každý ako si uvedomí, aké sú podmienky, hneď na teba prídu pamiatkari... však ako tu ty okna v tejto kavárni vymenili za ty plastovej, šuuuup a už dostali pokutu päť miliónov!!“

S hotelom Morava je kromě toho také spojen „mýtus“ o tom, jak se v hlavě ředitele CK Atis zrodil nápad zorganizovat dovolenou v duchu rekreací ROH. Ředitel CK tento „příběh“ dává k dobru na každém uvítacím informačním večeru a kdykoliv hovoří s novináři. CK Atis s hotelem Morava spolupracovala už nějakou dobu a místo se vcelku dobře prodávalo. „Na podzim roku 2006 jsem tu byl cosi projednat a paní ředitelka mi chtěla ukázat novou saunu, která je umístěná v podzemí. Cestou jsme míjeli sklad, a já do něj nakouk‘ a vidím, že je plný vyřazených skleniček, talířů, příborů, ručníků a mýdel ozdobených logem ROH. A já se jím ptám: ‚Co s tím budete dělat?‘ A ona na to: ‚To všechno půjde přeč.‘ No a já povídám: ‚Takový poklad?! No to teda ne!‘ a rozmluvil sem jí to s tím, že určitě vymyslíme, jak to využít.“ A už v září 2007 se konal první „experimentální“ turnus, na který se přihlásilo 84 lidí. Od té doby se mnozí už několikrát vrátili nebo poslali své známé.

²⁹ Hotel je také mnohem náročnější, co se provozních nákladů týče, neboť ve všech pokojích jsou původní kovové okenní rámy a celá budova se vytápí původním kotlem. Mimo to, rovná střecha, která byla v 30. letech 20. stol. velmi moderní, představuje přes zimu v tatranských podmínkách značné nebezpečí.

³⁰ Stano (52 let) působil za socialismu společně s Vladem jako kulturní referent. Je také aktivním členem Slovenského klubu horolezců.

2.2.2 Autentičnost zážitku

Klíčovým faktorem rozhodujícím o atraktivnosti jakékoliv destinace či produktu cestovního ruchu je jeho „původnost“ či „autenticita“.³¹ Není samozřejmě pochyb, že jako u většiny konceptů v humanitních vědách, i pojem „autenticita“ je sociálním konstruktem, jehož význam je vyjednáván v rámci skupin. O tom, která místa, předměty a podobně budou označena (*marked*) za „pravá“ vždy rozhoduje společnost (nebo její určitá část). A je to právě toto označení (*marker*) objektu za „originální“, co jej následně odlišuje (*marks it out*) od všech ostatních jemu podobných (viz MacCannell 1976: 126 - 128).

Stejně tak figuruje „renomé“ hotelu Morava v popularitě zájezdu „Rekreace ROH-dovolená v Tatrách jako tenkrát“. Od ostatních bývalých zotavoven na území Česka a Slovenska jej odlišuje jeho „původní“ stav. Výjimečný je dále také tím, že je jeho jméno spojováno se jmény jako Gustav Anděl (Jaroslav Marvan) či Bohumil Vyhlídka (Josef Kemr). Svou „autenticitu“ si zájezd ponechává i díky faktu, že se o účastníky starají skuteční referenti. Také výzdoba hotelu a „inventář“ používaný při servírování večerí sestává z „původních“ předmětů, které se používaly během dob socialismu, aby byl zážitek co nejautentičtější. Nutno podotknout, že právě sovětská vlajka, busta Lenina a fotografie československých komunistických prezidentů jsou skutečným trnem v oku všech odpůrců tohoto zájezdu, a nesouhlasí s nimi ani ti, kterým produkt jinak nevadí (význam této socialistické výzdoby a kontroverze okolo vystavování symbolů minulého režimu jsou dále rozebírány v 5. kapitole této práce).

Programová náplň zájezdu však již autentická není. Jak už bylo zmíněno výše, „Rekreace ROH – dovolená v Tatrách jako tenkrát“ je ze strany svých tvůrců produktem čistě apolitickým. Je rekreací ROH pouze „jako“ a sestává jen z určitých prvků vlastních tehdejší závodní rekreaci (rozcvičky, přednášky, brigáda, taneční zábavy). Tyto prvky,

³¹ Diskuzi na toto téma v humanitních vědách zahájil Dean MacCannell (1976), který jako první poukázal na spojitost mezi „autenticitou“ a motivací turistů. Hledání „autentičnosti“ MacCannell považuje za primární důvod, proč lidé cestují. Svě stanovisko obhájí tím, že moderní doba odloučila člověka od jeho tradic a důsledky tohoto odloučení se musely dříve nebo později projevit. A tak člověk žijící v moderní době začal být postupem času unaven monotónností, všedností a uspěchaností života v industrializované společnosti a začal stále intenzivněji pociťovat „ztrátu svých kořenů“. A právě cestování mu umožnilo nalézat místa a čas, kde se zase mohl cítit „svobodný“ a „živý“ v existenciálním slova smyslu. Jinými slovy, mohl zase „volně dýchat“ (viz také Bzenecká 2007). Hledání „autentičnosti“ je spojeno především s cestami do přírody a také s návštěvami různých historicky významných míst a tradičních kulturních představení. Nicméně mnozí autoři tyto zážitky nazývají „*pseudo-eventy*“ (Urry 1990; srov. Burns c1999). Argumentují tím, že představa, že v dnešním globalizovaném světě ještě existují „ryze původní“ kultury a západní kulturou nedotčené „ztracené ráje“ je zcela nesmyslná a neobhájitelná. S tím nelze než souhlasit. Nicméně jak ukázali jiní autoři (např. Selwyn 1976; Cohen 2002) tato skutečnost nevylučuje možnost „autentického“ zážitku, neboť v cestovním ruchu (a nejen v něm) nejde tak o objektivitu pojmu „autentický“, jako o subjektivní prožitek této autenticity.

kteřé ředitel CK s ředitelkou hotelu bezpochyby proměnili ve vysoce lukrativní komodity, pak byly obohaceny o prvky moderní (jóga, sauna, masáže, snídaně formou švédských stolů, rozcvička v pyžamech, beseda se sexuologem Radimem Uzlem o „sexualitě třetího věku“, apod.). Takže ať už by se tato rekreace tvářila sebevěrohodněji (o což jejím organizátorům ani nejde), bude stále podávat pouze „*umělý obraz minulosti*“, a to proto, že „*vše probíhá v zcela jiném politickém a kulturním kontextu*“ a také proto, že „*její účastníci mají za sebou nové zkušenosti a poznatky, které je od dávné minulosti vzdalují*“ (Hrubý 2010).³²

2.3 Specifika dovolené pro „zralý věk“

Vzhledem k tomu, že více jak 80% účastníků „Rekreace ROH – dovolená v Tatrách jako tenkrát“ jsou důchodového věku, hodí se na tomto místě na chvíli se pozastavit jak nad specifickými aspekty dovolené ve zralém věku, tak nad postavením důchodců v české společnosti obecně. Většina kvalitativních studií cestovního ruchu se tohoto tématu dotýká jen velmi okrajově. Přesto počet českých seniorů³³, kteří jsou aktivními účastníky cestovního ruchu, rok od roku přibývá. A jsou to právě oni, kdo preferuje hromadné organizované zájezdy před individuálními cestami, a to i v termínech mimo hlavní sezónu³⁴, což je pro subjekty podnikající v cestovním ruchu značně výhodné.

Slovy Petra Staňka, marketingového ředitele on-line cestovní agentury NetTravel.cz: „*dříve trochu opomíjená cílová skupina lidí ve věku nad 50 let a zvláště pak seniorů začíná být v České republice velmi vážený segment klientely a stává se lukrativním pro řadu firem a to nejenom v oblasti cestovního ruchu.*“³⁵ Podle statistik této společnosti tvořili v roce 2008 lidé nad 50 let 21% všech jejich klientů a Petr Staněk očekává, že „*toto číslo bude mít vzhledem ke stárnutí obyvatelstva do budoucna vzrůstající tendenci.*“³⁶ Staňkovo očekávání je zcela v souladu s výsledky statistického šetření evropské agentury Eurostat, která předpokládá, že z dlouhodobého hlediska vývoje demografických trendů se bude

³² Citováno z osobní korespondence s panem Karlem Hrubým (červen 2010).

³³ Definice pojmu „senior“ se značně různí. Z hlediska důchodového pojištění a legislativních dokumentů ČR a EU je seniorem člověk starší 65 let. Této definice se držím i já. U CK Atis však mají na seniorskou slevu nárok již lidé nad 50 let.

³⁴ To potvrzuje například Jan Papež z Asociace cestovních kanceláří. Na podzim roku 2009 tvořili u CK Vítkovice Tours senioři celých 30% z celkového počtu podzimní klientely. Vyšší zájem ze strany seniorů zaznamenala i CK Fisher, u níž počet klientů nad 60 let činil 25%.

Zdroj: URL: <http://www.e15.cz/byznys/obchod-a-sluzby/podzimni-zajezy-letos-skoupi-seniori>

³⁵ Zdroj: URL: <http://www.nettravel.cz/>

³⁶ tamtéž

podíl lidí nad 64 let na celkové populaci nadále zvyšovat, čímž bude logicky stoupat i počet turistů-seniorů (Urhausen 2008).

Důvody, proč byla tato skupina obyvatelstva doposud opomíjena, stejně tak jako absenci kvalitativních výzkumů zabývajících se zájmy a vzorci spotřeby této skupiny, lze částečně vysvětlit tím, jak na lidi v důchodu pohlíží většinová česká společnost. Stáří je velmi často spojováno s termínem „senilní“, který sice původně znamená „sešlý věkem; stařecký“, nicméně v současnosti je nositelem spíše negativních konotací jako „dětinský, hloupý, zapomnětlivý, bláznivý“ a je často užíván jako nadávka (Matějková 2009). Mnoho důchodců tak hovoří o odchodu do důchodu v termínech „ztráty“ – ztráty práce, společenských kontaktů a především důstojnosti (Michelon 1954, Matějková 2009). Mnohokrát se lze dokonce setkat s přirovnáváním stáří k „nevyléčitelné“ nemoci, k níž se v kontextu české společnosti přidává ještě jedna „fatální choroba“ zvaná komunismus, k čemuž se ještě vrátím v následující kapitole. Prozatím je však důležité podotknout, že touto nemocí je bohužel myšlena především „duševní zaostalost“.³⁷

„Stáří je však hlavně stav mysli, a pokud si člověk dělá plány a těší se na příští den a má zajímavou práci a starost o druhé, dokáže se svým věkem držet krok“ (Brdečková 2005:12). Aktivní přístup k životu tak v této životní fázi nabývá na důležitosti. Mnoho modelů a konceptů antropologie cestovního ruchu je založeno na kontrastu kategorií volného času (*leisure*) a práce (*work*). Jenže co s lidmi v důchodu, kteří už nepracují a tudíž mají stále „volno“? Právě představa, že senioři už nemají „nic na práci“ je ovšem zcela mylná. Mnozí důchodci a důchodkyně jsou leckdy vytíženější než by se mohlo zdát. Krásným příkladem je třeba paní Kyčlová (72 let), která pochází z jižní Moravy. Přesto že musí chodit o berlích, má problémy s kyčlemi (odtud její přezdívka, pod níž ji znal celý zájezd) a v brzké době ji čeká operace kolene, jí nic z toho na životním elánu neubralo. Poprvé jsme se daly do řeči při nedělní návštěvě Goralského dvora v Haligovcích poblíž Národního parku Pieniny.

³⁷ Důkazem toho, že tento názor v naší společnosti mezi mladší (a nejen mladší!) generací převládá je i nedávné „řádoby“ vtipné video „Přemluv bábu!“, které mělo motivovat mladé lidi k tomu, aby se začali zajímat o politické dění v ČR, a hlavně aby zabránili vítězství levice v parlamentních volbách 2010. K tomu mimo jiné mohli dle Issové a Mádlů přispět tím, že pojedou na venkov za svými prarodiči, kteří trpí selektivní pamětí a už si nevzpomínají na ty hrůzy páchané ve jménu komunismu, a přemluví je, aby v jejich zájmu nevolili KSČM, ale kteroukoli středo-pravicovou stranu. Video bylo točeno s nesmírnou nadsázkou, což je patrné zejména z „ilustrativních fotografií“ promítaných na pozadí, a podle slov autorů mělo mládež vyburcovat z letargie, nikoliv jítfit mezigenerační zášť a jakkoliv urážet české důchodce. Přesto ani toto dílo nevzniklo ve společenském vzduchoprázdnu a při jeho realizaci si museli být autoři vědomi určitých nálad panujících v širokých skupinách společnosti.

Duben 2009

„Na zdraví!“ připíjí si se mnou paní Kyčlová (76 let) opírajíc se o rámě svého muže.

„Na zdraví!“ ťukám si s ní místní specialitou zvanou „Iacovica“, kterou pálí majitel zdejší restaurace pan Laco.

„Josífek, to je taková moje životní opora“, mrká na manžela scházejíc ze schodů do prostranství s obrovskými dřevěnými stoly obehnanými bytelnými lavicemi a vrtíc se do rytmu slovácké lidové, kterou zrovna dali k dobru tři tradičně oblečení muzikanti stojící uprostřed dvora.

Následuji je a sedám si vedle nich. Přidávají se k nám ještě dvě paní, o nichž mi hned paní Kyčlová říká, že jsou její věrné kamarádky.

„Tady s Božkou se známe už padesát let! Obě jsme pracovaly v České spořitelně. A to se tenkrát muselo agitovat! Propagovaly sme pojištění a spoření, abysme získaly nové klienty. Jé, to sme si užily srandy!“ a začnou mi odříkávat básně a slogany, které se tenkrát kvůli tomu musely naučit. Pan Josef se jen tiše usmívá. Paní Kyčlová ho něžně pohladí po ruce.

„Mému muži je už 83 let! Má tři vysoké školy – má vystudovaného inženýra a pajdák. Někdy čas vyučoval účetnictví a pak těž pracoval jako tlumočník. Mluví třema jazykama! Anglicky, španělsky a německy. Teďkom v důchodu dává soukromé lekce. My totiž máme takovou obrovskou vilu s deseti pokojema...“

„To je oken na mytí, to si nedokážete představit!“ skáče jí do řeči paní Božena.

„No to jo“, směje se paní Kyčlová a pokračuje: „no a Josífek tam má pracovnu, kde učí ty svoje studenty. A těž vede tam u nás ochotnický soubor!“

„Ona ho miluje – mého muže“, kýve hlavou směrem k paní Boženě. „Ale ona může“, směje se.

Paní Božena, ostatně jako všechny kamarádky paní Kyčlové, je vdova a žije sama. Měla kdysi přítele, ale „holky“ jí ho zamítly, a tak momentálně žije sama. Po smrti svého muže prodala rodinný dům a přestěhovala se do panelového bytu. Ale nestěžuje si.

„Kdo to má těž porád uklízet! Proto obdivuju Evu.“

„No tak zase... Jako dyž k nám přijedete, Lucinko, tak nebudete odhrnovat věci nohama, abyste si udělala cestičku, jo. To jako ne. Ale prach na piánu mě třeba netankuje. Jak se říká – ‚pořádek je pro blbce, inteligent zvládá chaos‘!“

„No u Evy se dvěře nezavřou,“ pokračuje ve vyprávění Božena. „Jednou měsíčně u ní pořádáme ‚babince‘ s holkama z bývalé práce. A těž chodíme společně plavat a občas si zajdem na kafičko, na čaj a tak. Všechno si to zapisuju do kalendáře, jo, a když jím pak listuju, tak se mám porád na co těšit – otočím stránku a vidím – aaaa – příští týden jdem s holkama do divadla a v sobotu jedem na výlet.“

„Hory to je moje láska. Já sem kdysi porád někde trajdala, ale teď s těma nohama to už nejde. Asi vážně budu muset jít na tu operaci.“

„Bojíte se?“ ptám se.

„No operace ani tak ne. Narkózy se bojím – že už se z ní nevzbudím, víte, Lucinko. A mně se ještě nechce umřít... Taky komu se chce, že?!“

2.3.1 Únik z každodennosti

Rekreanty hotelu Morava nad 60 let lze *de facto* rozdělit na dvě skupiny. Do první z nich patří právě paní Kyčlová a její kamarádky. Jsou to lidé, kteří si i v důchodu chtějí nadále užívat života. Dovolená je pro ně jen jednou z mnoha položek jejich nabitého celoročního programu. Tato skupina si „rekreaci ROH“ většinou vybrala a zakoupila sama. Pak do Tatranské Lomnice přijíždějí ti, jejichž všední dny nejsou tak pestré a plynou o něco pomaleji. Neúprosnost jejich věku na ně doléhá mnohem intenzivněji a třeba už léta nikde nebyli. Těmto seniorům zájezd darovaly ve většině případů jejich děti. Přesto všichni vyrazí na cestu se stejným cílem jako ostatní (mladší) turisté: uniknout ze světa zaběhlé rutiny a každodenních starostí a zažít něco nového. Těší se na to, že „člověk aspoň vypadne z domu“, že alespoň na chvíli „zapomene na nemoci a bolesti, které ho trápí“.

Cestování seniorů spadá do kategorie tzv. „sociálního cestovního ruchu“, kam patří další skupiny s nízkými příjmy jako například svobodné matky, děti a mládež, a dále osoby mentálně a fyzicky handicapované. Tyto skupiny mají ve srovnání s nejsilnějším segmentem cestovního ruchu, který tvoří lidé ve věku 25 – 44 let (Urhausen 2008), zcela odlišné nároky a požadavky, co se trávení času dovolené týče. Zdraví lidé v produktivním věku dávají zcela logicky přednost individuálním koníčkům a vyhledávají dovolené, kde si mohou v klidu „odpočinout od ostatních“ a věnovat se svým individuálním zálibám. Ve stáří je však mnohem přínosnější trávit čas ve větší společnosti – dělat věci společně (Michelon 1954). Dovolená je pro seniory velkou příležitostí pro navázání přátelských vztahů a nalézání nových cest sebe-realizace. Skupinové zájezdy tak mohou značnou měrou přispívat ke zmírnění negativních aspektů vyššího věku (Michelon 1954; Šafránková 2009).

Čas dovolené skutečně lidem umožňuje oprostít se od reality každodennosti života a být alespoň na chvíli „někým jiným“ či „konečně sám sebou“ (Graburn 1989; Abram 1997; Burns c1999). Z toho důvodu je také mezi seniory velmi oblíbená „zážitková turistika“, kam nepochybně patří i atisácká retro-rekreace, na niž si senioři jedou jak odpočinout od všedních starostí, tak se vyblbnout – zařadit si „jako tenkrát“ v kolektivu stejně starých lidí, kteří si nebudou ťukat na čelo a říkat si, že „se ta stará bába asi zbláznila“ (viz 4. kapitola). Společný smích s partou stejně naladěných lidí působí dle mnohých jako balzám na duši. Jsou tady a teď a je jim dobře (viz také Matějková 2009), o čemž vypovídají i následující úryvky z rozhovorů s některými účastníky:

„...třeba takové rozcvičky, víte, jak se mi krásně nahoře ochlazovalo a umývalo jo, a masírovalo když jsem poslouchal dole ten chlamot jo... no hned mi bylo líp! fakt! opravdu, já jsem sice nechodil na rozcvičky, ale slyšel jsem tu srandu, že...“

(pan Kohout, 64 let, který má potíže s meniskem)

„...tady, já jsem třeba ráno šla na tu rozcvičku, a mě se líbí ta legrace u toho, jo, protože to je takové duševní pohlazení! Se tam lidi zasmějou tomu, co neumí, nebo co nejde, nebo nějaké prupovídky...“

(paní Růžková, 79 let, která s manželem přijela na wellness pobyt a k programu „rekreace ROH“ se přidala až na místě)

2.4 Jako ovce

Květen 2010

Po skončení představení vycházím ze sálu a mířím za svými známými do předsálí, kde je už připraveno malé pohoštění pro všechny klienty CK Atis.

„Pod' s náma dát si panáka, dcero!“ tahá mě za loket Olga.

„Už du, už du!“ volám na ni a rozhlížím se, kde je „taťka“. Kolem nás procházejí další hlavní hrdinové a hrdinky filmu a provolají na sebe různé hlášky, které jim připomněl. A všichni se ženou tam co my, tedy ke stolečku s připravenými panáky další tradiční slovenské lihoviny – Spišské hrušky.

„Maršal Malinowski!“ pronáší „taťka“ s vtipným ruským přízvukem.

Ještě než si stačíme ťuknout, ozve se za našimi zády známý nápěv „po kalíšku“, k němuž se všichni s kalíšky zdviženými do vzduchu přidáváme. Poťukáme si plast o plast i s ostatními a teprve pak v nás obsah pohárků mizí. A jak tam tak stojím uprostřed „svých ROHáků“, přichází ke mně sympatická slečna přibližně mého věku. Představuje se mi jako Sára a že by se mě chtěla na něco zeptat. Z jejího hlasu i výrazu se dá vyčíst, že je dokumentem spíše zděšena než pobavena. Proto kývnu, ale naznačím ji, že půjdeme někam stranou.

„Prosím tě, sem se tě chtěla zeptat, jak jsi to tam psychicky zvládala... protože já mám pocit, že bych teda jako první den musela odjet!“

„No to nebylo tak těžké...“

„No mě kdyby někdo ráno řek', ať si tam stoupnu na rozcvičku a začnu dělat takhle nohama, tam mu řeknu ‚nazdar, já si du zaběhat! Nezájem! Uvidíme se večer!‘ prostě já jako kdyby mně někdo měl organizovat den, tak mě z toho praskne hlava.“

„Hmmm. A co říkáš na ten nápad ‚retro ROH‘?“

„No musím teda říct, že tejdén před volbama mě tady to - ač mě to možná mělo pobavit - tak mě to chvílema jako až dost vyděsilo, a zároveň je mi těch lidí jako líto. Že bohužel musím říct, že většina jsou to lidi, co se neumějí sami zabavit a kdyby to tehdy za komunistů nebylo organizovaný, tak by se neuměli zabavit ani tehdy. Takže podle mě to

nemá moc co dočinění s tou dobou, teď je to možná malinko víc vyhocený, ale s tím charakterem těch lidí...“

„Přesně, dneska je společnost založená na tom, že si poradíš sama, a toho voni nejsou schopní...“, přidá se k našemu rozhovoru starší elegantní dáma ještě dřív, než se stačím nadechnout a cokoliv odpovědět.

„Oni jsou vychovaní v kolektivní spolupráci ve všem jo v kolektivizaci zemědělství, všeho! Oni si sami neumějí vůbec se životem poradit. Ale jako tam... v tom to vězí jo... oni nedovedou jet sami, oni si nestačí sami... a proto jim dělá dobře ta organizace, která se jim o všechno prostě postará.“

Podobných komentářů³⁸ na adresu účastníků „Rekreace ROH“ v Tatrách zaznělo toho večera více a bude jim zde dán ještě prostor. Nicméně už v tomto bodě je třeba poukázat na to, že tato výčitka, stejně jako většina ostatních, v sobě ukrývá dvě roviny, které je nezbytně nutné od sebe oddělit. Na jedné straně se zde ozývají kritické hlasy vůči určitému způsobu trávení volného času (hromadně, organizovaně), a na straně druhé je na základě tohoto způsobu chování okamžitě usuzováno na charakter daného člověka. A jasnou spojnicí mezi preferovanou formou volnočasové aktivity a danou osobností je opět a zase „*nemoc zvaná komunismus*“ (viz 3. kapitola).

Debata připomíná rané diskuze humanitních vědců na adresu turistů účastnících se organizovaných poznávacích zájezdů, která vedla ostrou hranici mezi primitivními a pasivními masovými turisty pohybujícími se ve stádech, kolem nichž jako pastevecký pes krouží turistický průvodce³⁹, a inteligentními, aktivními, nezávislými cestovateli. A tato linie oddělující od sebe svět „*nechápatého masového turistu – neboli ‚idiota‘ na cestách*“ - a „*hrdinného cestovatele*“⁴⁰ je paralelní s dělicí čarou vedenou mezi lidmi libujícími si v kolektivní formě zábavy a „individualisty“. Naneštěstí, řada přídavných jmen vystihujících charakter turisty a cestovatele je v českých podmínkách ještě rozšířena o dvě další, jejichž význam je pro tuto práci zásadní: levicový a pravicový, nebo chcete-li komunistický (a jak ukáží později „nenormální“) a kapitalistický (tj. „normální“). Tudíž se značnou mírou zjednodušení lze vytvořit rovnici:

³⁸ Další komentáře nesoucí se v podobném duchu viz i Vysílání České televize <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/21054215101-sladke-mameni>

³⁹ „*The cities of Italy now deluged with droves of these creatures, for they never separate, and you see them forty in number pouring along a street with their director – now in front, now at the rear, circling around them like a sheep dog – and really the process is as like herding as may be. I have already met three flocks.*“ (D.J. Boorstin [1961] citovaný v MacCannellovi 1976:9)

⁴⁰ „*The self-concept of tourist leads to a profound malaise because of the internalization of this distinction between uncomprehending mass tourist – the idiot on tour – and the heroic traveller*“ (J. D. Urbain [1991] citovaný v Koenker 2003:658).

kolektivní = primitivní + pasivní + závislý ⇒ inklinující doleva (socialista, komunista)

individualistický = intelektuální + aktivní + samostatný ⇒ inklinující napravo (liberál, demokrat)

Na co však výše popsaná debata doopravdy naráží je rozdílnost ve vkusu, neboli v tzv. kulturním kapitálu jednotlivých skupin společnosti (viz 4. kapitola). Jak už jsem uvedla na začátku této podkapitoly účastníci „sociálního cestovního ruchu“ mají zcela odlišné nároky a požadavky, co se podoby jejich dovolené týče. A tak není divu, že zejména starší lidé kladou důraz na kvalitní organizaci, díky níž klesá především pravděpodobnost vzniku stresujících situací. Tito lidé si přijeli odpočinout a organizace programu ze strany CK je zbavuje jakýchkoliv starostí. Je dále výhodná také třeba proto, že *„dyž dneska někam přijedete, tak nevíte, kde co je, a než to zjistíte, tak jedete domů“* (paní Hutníková, 71 let).

To, že někomu vyhovuje organizovaná zábava a rád se baví ve větším kolektivu, z něj tedy ještě nedělá tupou stádovitou ovci neschopnou vlastní iniciativy (*agency*). A už vůbec ne „chudáka“, který se zapomněl v časech komunismu a v dnešní moderní době je zcela ztracen. Na druhou stranu, je zcela pochopitelné, že skutečnost, že tito lidé dobrovolně participují na dovolené, které si za svůj vzor bere socialistickou odborářskou rekreaci, člověka přímo svádí k tomu, aby ukázal na tyto lidi prstem a označil je za „zaryté komunisty“. Zásadní otázkou proto zůstává, jestli k tomu, aby se tito senioři pobavili „jako za mlada“, skutečně potřebují poslouchat sovětské písně a být obklopeni autentickou výzdobou v podobě sovětské vlajky a fotografií soudruhů Lenina a Gottwalda. Jak podotkla jedna studentka FAMU: *„Ať se klidně bavěj a vzpomínaj na mládí, to jim nikdo nebere, ale ať u toho nepoužívaj komunistický symboly! Jako proč?!“*.

Možná právě proto, že jejich mládí je spojeno s dobou totality, a tyto symboly byly nedílnou součástí jejich každodennosti, v důsledku čehož na ně pohlížejí z poněkud jiné perspektivy než mladší generace nebo generace lidí perzekuovaných režimem. Evokují v nich naprosto jiné představy a vzpomínky než v lidech, jejichž zkušenost s komunismem byla skutečně negativní, či v jedincích, kteří danou minulost neprožili a znají ji pouze zprostředkovaně. Těmto lidem se podařilo (někomu s větší dávkou sebezapření, někomu s menší) „žít obyčejný život v neobyčejných časech“ (viz Fitzpatrick 1999), což jim v přítomnosti umožňuje odhlížet od „obecného kontextu“ dominantního výkladu komunistické minulosti (diktatura, cenzura, političtí vězni, zinscenované procesy,

perzekuce, genocida, gulagy apod.) a vybavovat si život v socialismu z hlediska pestrých detailů vlastního osobního života (viz 5. kapitola). Účast na retro-rekreaci ROH a prostředí, v němž se odehrává, v nich pak probouzí nostalgicky zabarvené vzpomínky na doby, které jiní zatracují. Na co vzpomínají v dobrém, kde se tato nostalgie bere, a proč je v naší společnosti nadále přítomna, je tématem následující kapitoly.

3. NOSTALGIE

Po rozpadu Sovětského svazu se zemí střední a východní Evropy ujali západní experti a naordinovali jim zaručený lék, jak se dostat ze scestí, na které je svedly temné síly komunismu – tržní hospodářství a občanskou společnost (Buchowski 2001; Hann 2002). Vlády těchto států ochotně spolupracovaly, seč jim síly stačily. Po pár letech více než méně zdárného budování kapitalismu a zdánlivého rozkvětu občanské společnosti však byli mnozí odborníci nesmírně překvapeni zjištěním, že „v mnoha zemích se u značné části populace projevuje tendence ‘vracet se zpět’, nebo přinejmenším nezlomná neochota opustit hodnoty a očekávání spojená se socialismem“⁴¹ (Humphrey 2002:13). Toto zjištění bylo o to více šokující, když vyšlo najevo, že si po „starých dobrých časech“ stýskají i lidé, kteří režimu nikdy nepřáli (Kunštát & Mrklas 2009).

Finský sociolog Henri Vogt (2005)⁴² označil nostalgii za „paradigmatickou náladu“ post-komunistické společnosti vyplývající z její „post-revoluční rozpolcenosti“.⁴³ Tato post-revoluční rozpolcenost byla podle něj charakteristická zejména pro polistopadové období, kdy určité prvky starého společenského systému přetrvávaly a vedle nich se již formovaly struktury systému nového. Lidé se museli zadaptovat na nové životní podmínky, přesto se nedokázali zcela zbavit návyků (a zlovyků) nedávné minulosti. V tomto období se navíc k pocitům počáteční euforie z nabyté svobody přidává pocit

⁴¹ “In many countries there is rather unpredictable propensity to ‘turn back’, or at least a resolute refusal to abandon values and expectations associated with socialism among sectors of the population.” (Humphrey 2002: 13)

⁴² Vogt patří mezi jedny z mála autorů, kteří poukázali na nedostatek výzkumů a publikací zabývajících se problematikou společenské, ekonomické a politické transformace v post-totalitních zemích z *emické* perspektivy – tedy z pohledu samotných aktérů (tzv. „obyčejných lidí“). Teprve až knihy publikované počátkem 21. století se nad touto skutečností pozastávají a zpětně kriticky hodnotí dosavadní metody užívané při analýze situace v těchto zemích (Buchowski 2001; Hann 2002). Tito autoři kladou mnohem větší důraz na potřebu induktivních studií, kterým by měl předcházet empirický výzkum. Prostřednictvím takovýchto analýz je dán mnohem větší prostor názorům lidí, kteří se s důsledky transformace potýkají na denní bázi. Jedny z prvních takto zaměřených výzkumů u nás byly uspořádány Sociologickým ústavem Masarykovy Univerzity v Brně (1999) a CEVRO Institutem (2009).

⁴³ „...nostalgia, the paradigmatic mood of post-revolutionary ambivalence“ (Vogt 2005:)

strachu z neznámé a nejisté budoucnosti (viz Tuček 1999; Buchowski 2001; Vogt 2005). A tendence „upínat se zpátky k minulosti“ nabývá na intenzitě vždy, kdy obavy z budoucnosti a nespokojenost plynoucí z nenaplněných očekávání převáží nad optimistickým naladěním (viz podkapitola 3.2).

3.1.1 Vymezení pojmu

Termín „*nostalgie*“ pochází z řečtiny a je složeninou dvou slov: „*nostos*“ = návrat domů; a „*algos*“ = bolest či toužebné přání. Původně byl tedy tento termín spojován s pocity smutku vyvolanými odchodem z domova a touhou vrátit se zpět. V současnosti je tento pojem oficiálně vykládán jako pocit stesku nad ztracenou minulostí, který je spojen s tendencí tuto minulost idealizovat, vidět ji v lepším světle. V souvislosti s post-totalitními zeměmi se pak hovoří o tzv. „*ostalgie*“, kterou lze definovat jako „*pozitivně zabarvený vztah k některému jevu v oblasti životního stylu spojeného s érou zařazení země do sovětského bloku*“ (Franc 2009:7). Původně byl používán pouze v souvislosti s náladou a postoji obyvatel bývalé NDR⁴⁴, nicméně v současnosti se jeho význam rozšířil za hranice Německa.

Geniálnost Francovy definice ostalgie spočívá minimálně ve dvou bodech, k nimž se ještě vrátím v 5. kapitole: za prvé, že zmiňuje, že se jedná o pozitivní vztah „*k některému jevu*“, a za druhé, že jasně stanovuje, že se tento konkrétní jev týká „*životního stylu*“. Franc dále upozorňuje, že neexistuje pouze jedna jediná podoba nostalgie/ostalgie (viz také Neumann 2009) a jako základní dvě formy uvádí: znovuzavádění původních výrobků na trh (filmů, pořadů, seriálů) a „*retro*“ – tedy věci či události, která odkazují ke komunistické minulosti, ale jsou nově zpracovány. Zde bezesporu spadá i produkt CK Atis.

⁴⁴ Nositeli první vlny „ostalgie“ byli hlavně východoněmečtí intelektuálové a umělci, kteří věřili, že ne všechno ohledně socialistického systému v NDR bylo špatně, a že o mnohé věci (zejména v sociální oblasti) bylo v NDR postaráno mnohem lépe než ve vedlejším západním Německu. Proto se nehodlali smířit s myšlenkou, že má být původní systém zcela opuštěn bez toho, aby byly znovu uváženy některé jeho výhody oproti západnímu kapitalismu (Vogt 2005: 117; viz také Franc 2009).

3.2 Kde se bere nostalgie

Známý polský sociolog Zygmunt Bauman (1994) přirovnal situaci v post-komunistických zemích střední a východní Evropy k postavení nováčků nacházejících se v *liminální fázi* přechodových rituálů.⁴⁵ Pro tuto fázi je charakteristické, že se novic nalézá „někde mezi“ dvěma sociálními statusy („*betwixt and between*“) – není ani tím, ani oním (viz Turner 2004 [1969]). Stejně tak státy bývalého Sovětského bloku, které se vydaly trnitou a strastiplnou cestou transformace, už podle Baumana nejsou totalitními diktaturami, ale jejich kýženého cíle – stát se plnohodnotným a rovnoprávným partnerem vyspělých západních demokracií⁴⁶ - stále nebylo dosaženo v plné míře.

S Baumanovým tvrzením, že post-totalitní země zůstaly uvízlé „někde mezi“ a svého nového jasně daného statusu zatím nenabývaly, souhlasí i polský antropolog Michał Buchowski (2001). Nicméně právě on upozornil na „nesnesitelnou lehkost“ této metafory a poukázal na to, že jakkoliv je tato metafora geniální ve své konceptuální bohatosti, je také silně zavádějící.⁴⁷ I přes svou nedokonalost je však Baumanovo přirovnání analogické s Vogtovým konceptem post-revoluční ambivalence. Balancování jednotlivých skupin obyvatelstva mezi starými a novými životními strategiemi se nutně muselo odrazit na celkovém stavu země. Prožívání probíhajících změn a rozkol v hodnotových orientacích neměl dle některých autorů daleko k schizofrenii (viz Černý 1999), kdy pocity radosti a nadšení z vítězství „pravdy a lásky nad lží a nenávisť“ střídaly pocity smutku a stesku po výhodách, které minulý režim nabízel.

Vogt (2005) však správně podotýká, že toto psychické rozpoložení je vlastní především době krátce po převratu. S postupem času se lidé více či méně přizpůsobili

⁴⁵ Koncept přechodového rituálu poprvé představil francouzský antropolog holandského původu Arnold van Gennep ve stejnojmenné knize „*Rites de Passage*“ (1909). Tento termín byl původně užíván jen v souvislosti s rituály provázejícími změnu sociálního statusu u příslušníků kmenových společenství. Podle van Gennepa sestává celý rituál ze tří základních částí: fáze separace (*rites de separation*), přechodu (*rites de marge*) a znovuzачlenění (*rites de aggregation*).

⁴⁶ Buchowski přímo mluví o „*ucházení se o členství v elitním klubu západních zemí*“ (2001: 90)

⁴⁷ Baumanovu metaforu Buchowski analyzuje ve své stati „*The Unbearable Lightness of Metaphor and its Descreet Charm*“ (1996), která je také součástí jeho monografie „*Rethinking Transformation*“ (2001). Buchowski toto přirovnání nazývá „*kognitivní metaforou*“ (*cognitive metaphor*), protože v Baumanově případě nejde o pouhý literární obrat oživující jeho text, ale o aplikaci určitého specifického konceptu užívaného v konkrétních historických a společenských podmínkách na kontextuálně zcela odlišný jev. Taková metafora nejen spojuje dva naprosto nezvyklé jevy, ale plní zde i důležitou interpretační funkci. Jeden z hlavních nedostatků tohoto přirovnání pak Buchowski spatřuje v tom, že pomineme-li důležitý aspekt posvátného provázející rituály popsané van Gennepem (1960) a Turnerem (1969), pořád budeme narážet na jeden nepřekonatelný rozdíl - u klasického přechodového rituálu nedochází ke změně struktur daného systému. Ba právě naopak, stávající uspořádání společnosti a postavení jejích členů je rituálem znovu potvrzeno a ještě více upevněno. Což rozhodně případ transformujících se zemí není.

a osvojili si nové „strategie přežití“ – naučili se novým pravidlům „hry“. Anebo se minimálně chovají tak, „jako by už rozuměli“ (Sampson 2002: 298). Šok z nového, který byl tak charakteristický pro rané období transformace, vyprchal. Momentálně se podle Sampsona tyto společnosti nacházejí v další fázi – tzv. post-post-totalitní⁴⁸ – která se vyznačuje tím, že „lidé už nejsou tak zmatení, jako byli před tím. Jsou naštvaní, deprimovaní, nebo pouze unavení. (...) Vědí, že v kapitalismu mohou nejen vydělat peníze, ale také o ně přijít, a stejně tak že mohou přijít o práci. Už vědí, že si musí cenit svého času, že jsou více závislí sami na sobě, aby si zajistili bezpečný a smysluplný život, a že obviňování režimu (...) již nestačí“ (Sampson 2002: 298; viz dále Buchowski 2001; Vogt 2005; Kunštát & Mrklas 2009).⁴⁹ Pocity podobné nostalgii však přetrvávají i v tomto období (Vogt 2005). Ale ne vždy jsou spojené se stýskáním si po minulosti. Často souvisí s náročností a komplikovaností života v kapitalistické společnosti obecně. A tato „melancholie“ je již reakcí na „post-moderní ambivalenci“, jež vzniká v důsledku nejistoty a nahodilosti, které jsou centrálními rysy života v post-moderním globalizovaném světě. A tak se „přechodná post-revoluční ambivalence proměnila ve stálou post-moderní“ (Vogt 2005: 132 a 250).⁵⁰

3.2.1 Kde udělali „soudruzi“ chybu

„Za socialismu to stálo za hovno. Ale to, co tu máme teď, tak to je na posrání.“
(pan Kovář, 56 let, vedoucí pracovník ve spalovně)

Vogtem zmiňovaná ambivalence, ať už porevoluční či postmoderní – je vhodným výchozím bodem k objasnění neustále přítomnosti smíšených pocitů ohledně současného vývoje země u velké části obyvatelstva, o čemž svědčí také fakt, že i po deseti letech

⁴⁸ Buchowski v návaznosti na Baumanovu metaforu píše, že země střední a východní Evropy se nyní nacházejí ve zvláštní „post-liminální fázi“, jež je charakterizována pocitem „nespokojenosti, hořkosti a nesouhlasu“ se stávajícími společenskými poměry u velké části populace (Buchowski 2001:89).

⁴⁹ „People in the PPS world are not as confused as they once were. They are angry and depressed, or just plain tired. (...) They know that in capitalism you not only make money, you can also lose money as well as jobs. They now know they have to value their time, that they are more dependent on themselves for achieving security and meaning in their lives, and that blaming the regime or system (or the Jews or the Gypsies) is no longer sufficient.“ (Sampson 2002:298)

⁵⁰ „(It) raises the question of what happens when there is no longer a reason for being nostalgic for the past (...), nevertheless, a mood closely akin to nostalgia still remains. One evident answer is that people become melancholic: perhaps melancholy is the paradigmatic mood of people experiencing postmodern ambivalence.“ (Vogt 2005: 129)

“As people gradually adapted to the new requirements, feelings of ambivalence and mood closely resembling nostalgia did not necessarily disappear. This was due, above all, to the fundamental uncertainty of the new world (...) The transient post-revolutionary ambivalence turned into permanent postmodern ambivalence.” (Vogt 2005: 250)

svobody a demokracie „převládali ti, co byli přesvědčeni, že se nedá jasně říci, zda jsou poměry lepší dnes než tehdy“ (Gavlasová 1999:61). Větší tendenci k porovnávání současnosti s minulostí lze pozorovat spíše u starší generace, která v socialismu vyrůstala, a dále u příslušníků dělnické třídy. A současnost z tohoto srovnávání nevychází nikterak pozitivně. Jak je ovšem možné, že i když „všichni v té době s revolucí souhlasili!“ - jak se rozčilovala jedna paní dokumentaristka po promítání filmu „Sladké mámení“ – jsou mnozí z nich dnes nespokojeni se stávající společenskou situací a vzpomínají na to „jak se tenkrát měli líp“?

I zde se opět jeví velmi příhodnou Vogtova teze o „utopii a deziluzi“. Je všeobecně známým faktem, že příslušníci dělnické třídy zvyklí pracovat pro velké státní podniky byli mezi prvními, kteří se velmi záhy po převratu přestali radovat z nabyté svobody, a na vlastní kůži zakusili „železnou a nemilosrdnou“ ruku volného trhu (viz např. Buchowski 2001; Kideckel 2002; Lampland 2002; Mandel 2002). Očekávání těchto lidí a naděje na lepší budoucnost pro sebe a své děti, které do těch pár listopadových týdnů roku 1989 vkládali, a které je přiměly přidat se na stranu československé inteligence, se značně lišily od situace, v níž se v 90. letech ocitli. Mnozí z nich předpokládali, že revoluce ukončí „život ve lži“ plný přetvářky (Havel 1978), otevře jim dveře do rajských zahrad západního světa a přinese tolik vytoužené zboží, které dosud znali jen z doslechu či z výloh v Tuzexu. Ale to vše při zachování výhod, které skýtal život v sociálním státě. Tuto „utopickou“⁵¹ domněnku krásně vyjádřil pan Pavlásek při jedné z našich dubnových procházek po okolí Tatranské Lomnice:

„Víte, my jsme tenkrát mysleli, že nám jako zůstanou ty sociální jistoty a přibudou k nim jako ty výdobytky toho kapitalismu, jo... ale ono se ukázalo, že to tak nejde... že buď jako to nebo ono... nic mezi tím... No a tak dnes máme tady tohle.“

⁵¹ Slovo utopický zde dávám do uvozovek, neboť jak dokazuje Karl Polanyi ve své knize „*The Great Transformation*“ (1944), dichotomie vedená mezi kapitalismem a socialismem je umělá a nesmyslná. Tato ostrá hranice mezi oběma směry vznikla v důsledku slepé víry v domnělou „přirozenost“ tržního hospodářství, která je kvalitativně odlišuje od umělé, plánované, centrálně řízené ekonomiky. Dle zastánců neo-liberálních teorií je tak tržní kapitalismus nejbliže lidské povaze. Polanyi ve svém brilantním pojednání však předkládá nesčetné množství důkazů, že myšlenka sebe-regulujícího se trhu je stejně utopická jako cíle socialistického hospodářství, vůči němuž se vymezuje. Prostřednictvím svého konceptu „*embeddedness*“ dále argumentuje, že základní principy tržního hospodářství se naopak lidské podstatě značně vzdalují. Podle Polanyiho je kombinace obou ekonomických směrů nejen možná, ale i žádoucí.

Pan Pavlásek slovy „*tady tohle*“ narážel nejen na ekonomickou a společenskou situaci v naší zemi, ale také na dění v politické sféře. Jestli na počátku transformace mělo jednání lidí mírně „schizofrenní“ nádech vyplývající z post-revoluční rozpolcenosti, během první poloviny 90. let se lidé uklidnili a věřili „*že všechny problémy už byly vyřešeny, že vše se může vyvíjet jen pozitivně a že horší to než před revolucí být nemůže*“ (Rezková 1999:53). Nicméně od roku 1995 narůstala nespokojenost s činností vlády, která vyvrcholila „totálním vystřízlivěním“ během roku 1997, kdy po delším období ekonomické stagnace a několika skandálech spojených s korupcí, podvody a tunelováním, padla Klausova vláda a poprvé v historii České republiky došlo k předčasným volbám, které v červnu 1998 vyhrála Zemanova Sociálně-demokratická strana (viz Tuček et al. 1999).

Jak je možné, že deset let od Sametové revoluce vyhrála volby levice a má od té doby velmi silný mandát v poslanecké sněmovně? Odpověď je nasnadě. Protože nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím to, jak lidé vnímají dění ve společnosti, je jejich ekonomická situace a s ní spojený pocit bezpečí a jistoty. Nespokojenost s ekonomickými poměry zcela přirozeně negativně ovlivňuje pohled na změny v ostatních sférách života (viz Vogt 2005; Tuček et al. 1999; Kunštát & Mrklas 2009). Vogt dokonce uvádí, že lze také „*jasně statisticky dokázat kladnou korelaci mezi ekonomickou spokojeností a spokojeností s demokracií*“ (Vogt 2005:113). Zatímco tedy na počátku 90. let patřili mezi nespokojené zejména lidé nad 50 let a senioři, od roku 1997 došlo v souvislosti s drastickými opatřeními Klausovy vlády k dalšímu prohloubení názorové diferenciaci v závislosti na sociálním postavení (a tedy životní úrovni) a k nespokojeným důchodcům přibylí nespokojení dělníci (viz Tuček et al. 1999; Kunštát & Mrklas 2009). Co je však důležité - „*tyto problémy nemohou podrýt samotnou ideu demokracie jako takovou, pouze praktické jednání jednotlivců*“ (Vogt 2005:113).⁵²

Od druhé poloviny 90. let tak pravicová vláda postupně ztrácela na své kredibilitě, a to hned ze dvou důvodů: jednak opírala svou legitimitu o „antikomunistickou rétoriku“ a v jejím základu stálo ostré vyhrazení se proti *všemu* spojenému s komunistickou minulostí (Suk 2009; Kunštát & Mrklas 2009). Jinými slovy, nová vláda odmítla a odsoudila jako špatné *vše*, co bylo spojené s minulým režimem. Tím *de facto* označila

⁵² „*There is also strong statistical evidence about positive correlation between economic satisfaction and satisfaction with democracy (...) However, what is important is that these problems could not undermine the idea of democracy in itself, but only its daily practices*“ (Vogt 2005:113).

způsob života mnoha „obyčejných lidí“ za život v hanebném „omylu“, čímž si uškodila zejména v očích starších ročníků (viz 5. kapitola). A za druhé, Klausova ekonomická transformace „začala ohrožovat nejen základní životní zájmy určitých skupin, ale i jejich samotnou existenci“ (Kunštát 2009:22). Dopad ekonomické transformace na lidi z nižších příjmových skupin se poté odrazil i v posunu v celkovém vnímání a hodnocení transformace – původní morální princip - že je něco „správné“ - byl vystřídán hodnocením z hlediska osobních zájmů: „co je výhodnější pro mě a lidi jako já“ (ibid.).

Proč takový zvrat v hodnotových postojích? Protože obnova společnosti po déle než čtyřicetileté sovětské nadvládě vyžadovala důsledné změny hned na několika rovinách – a to ekonomické, politické a společenské (Giordano & Kostova 2002). V překotné snaze o okamžitou ekonomickou a politickou reformu ovšem bohužel nová vláda jaksi pozapomněla na neméně důležitý faktor - a to ten lidský (viz Verdery 1996, Buchowski 2001; Hann 2002). Transformace „změnila objektivní podmínky lidské existence, ale nepromítla se tak jak měla ve změně subjektivních hodnotových orientací“ (Černý 1999:72). Neboli, změny na úrovni společenského „softwaru“, jak píše Buchowski (2001), značně pokulhávaly za změnami, které probíhaly na úrovni „hardwaru“ – tedy na úrovni uspořádání objektivních společenských struktur jako takových (viz Bourdieu 1989; 1998). A „bez harmonické rovnováhy ve vztazích těchto dvou procesů nemá žádná postkomunistická země pevné základy v nejistých časech“ (Černý 1999:74).

Podíváme-li se na proces samotné transformace zblízka, zjistíme, že rozhodujícím kritériem úspěšnosti této přeměny nebyla ani tak její kvalita, jako její rychlost.⁵³ Po otevření hranic nová vláda za hromadného jásotu a provolávání slov chvály posadila Českou republiku do rozjetého vlaku vrcholného kapitalismu směrem „zpátky do Evropy“, aniž by si uvědomila, že se ke svým novým „zářným zítřkům“ žene s handicapem bezmála padesáti let. Rychlost změn přinutila lidi začít povrchně napodobovat životní styl západu, bez hlubších a důkladnějších změn v systému hodnot a ve způsobech myšlení.

⁵³ Klausův základní argument pro rychlou „terapii šokem“ byl, že pouze na počátku volebního období má jakákoliv vláda velmi silný mandát k uskutečnění všech potřebných reforem (viz Jaklín 2005). A ačkoliv přinutil český národ „utáhnout si opasky“ podařilo se mu českou ekonomiku transformovat za minimálních ztrát na straně zaměstnanců, s vyrovnaným rozpočtem a za nízké inflace. V rámci EU se o něm mluvilo jako o „nejúspěšnějším šéfovi vlády“ v postkomunistické Evropě (viz Britské listy 1997). Nicméně korupční skandály, které vyllynuly napovrch ve spojitosti s kupónovou privatizací, a ekonomická stagnace donutily Klausovu vládu v prosinci 1997 rezignovat.

Zdroj: Jaklín, J. /2005/: Transformace ekonomiky – 15 let poté; *Euroekonom*

URL: <http://www.euroekonom.cz/analyzy-clanky.php?type=jj-transformace> (poslední přístup 27.7.2010)

URL: <http://www.blisty.cz/files/isarc/1997/0527brit.htm> (poslední přístup 27.7.2010)

Velmi trefně tento problém popsala „rekreantka“ Stáňa (60 let, pošťačka): „*Na západě se demokracie a kapitalismus vyvíjeli celých těch čtyřicet let, co mi tu měli totalitu. Prošli si třeba fázema toho vývoja – ozkoušeli, zakusili, zamítli, jo... Dežto my ne – my sme po hlavě skočili do toho západního konzumního způsobu života. Ale aby to fungovalo, jo, tak tam mosí být rovnováha mezi tým duchovnem a fyzičnem – ale my skočili rovnou do toho materiálna, ale mentálně sme na to ešče nebyli připraveni! A do ted' nésme. Ta rovnováha, Luci, ta tam furt néjni. Chápeš to, my sme rovnýma nohama skočili do štyřicet let rozjeté tržní liberální ekonomiky a komerce!*“ A tak, aniž by kdy přišla do styku s podobnou literaturou, vyjádřila přesně to, co píše Verdery, a to že: „*socialismus svlékl svou kůži dříve, než byla připravená ta nová*“ (1996:229).⁵⁴

3.3 Nemoc zvaná komunismus

Jak jsem již uvedla na začátku této kapitoly, studium post-totalitních režimů stále postrádá kvalitativně zaměřené výzkumné práce, které by byly založeny na dlouhodobějším empirickém výzkumu. Tím je neustále opomíjen či ignorován hlas těch, kteří museli a musí čelit problémům a náročným výzvám, které transformace přinesla, v každodenním životě. Ve spojení s Českou republikou na tuto skutečnost poukázal právě Vogt (2005).⁵⁵ Zatímco však Vogt staví svou základní tezi o utopii a deziluzi na analýze interview vedených s mladými vysokoškoly, v mé práci vstupují do popředí hlasy starší generace – té, která se narodila v bouřlivých časech 30. a 40 let 20. století a prožila větší část svého života v dobách hluboké totality. Kromě toho, valná většina mých respondentů vykonávala za socialismu dělnické povolání. Právě tito lidé byli změnami, které nastartovala Sametová revoluce, postiženi v největší míře. Jejich postoje však obvykle nebývají do debat o společenské transformaci, jíž si naše země prošla, zahrnuty. A je zcela legitimní ptát se, v čem tato neochota naslouchat jim vězí.

Na základě všech mi dostupných dat, se jedním z nejpravděpodobnějších vysvětlení zdá být fakt, že tato skupina patří k těm, kteří se stávající společenskou situací nejsou

⁵⁴ „...socialism did shed its skin before a new one was ready.“ (Verdery 1996:229)

⁵⁵ Vogt mimo jiné uvádí, že po pádu železné opony většina humanitních vědců soustředila na popsání průběhu transformace v post-totalitních zemích za „*použití nástrojů, které byly navrženy v absolutně odlišných podmínkách*“ (Vogt 2005:3). A podobně jako Verdery (1996) či Buchowski (2001) namítá, že stejně jako snaha aplikovat unifikovanou formu demokracie a tržního hospodářství na země s naprosto odlišnou „*kolektivní historií*“ (Bourdieu 1998), je nelogická snaha „*vpassovat*“ země bývalého východního bloku do stejných teoretických „*škatulek*“ poplatných pro ty západní.

spokojení a neustále kritizují kapitalistické zřízení. O této jejich věčné nespokojenosti a stěžování si se hovoří jako o něčem „samozřejmém“ nebo zcela „logickém“. Proč? Protože je přece „samozřejmé“, že lidé, kteří byli „*vychováni v kolektivní spolupráci ve všem a sami o sebe se neumějí postarat*“ budou ve společnosti, kde je každý zodpovědný sám za sebe, nešťastní a nespokojení. Jsou to lidé, kteří „*byli šťastní tenkrát, protože prostě strkali hlavu do písku a nezajímalo je, co se děje kolem nich... A v ničem se neangažovali, že jo... Prostě pro ně bylo důležité, že maj každý měsíc ty prachy, že maj plný pupky, a že si levně nakoupěj... že jezdili za 300,- támhle do Německa...*“.⁵⁶

Rozhořčení starší generace nad stávajícími životními podmínkami je velmi často dáváno do souvislosti s určitou „setrvačností myšlení“, s neschopností přizpůsobit se novým okolnostem a neochotou přijmout skutečnost, že „*tady je dneska jinej systém*“. Tato setrvačnost myšlení je pak interpretována jako důkaz úspěšnosti Stalinovy snahy přetvořit *homo sapiens* v *homo Sovieticus*. Na základě takovýchto předpokladů, jsou tito lidé považováni za ty, pro něž je svoboda jen přítěž, protože „*neslibuje žádnou jistotu a nic negarantuje – a proto způsobuje spoustu mentální bolesti*“ (Bauman 1993:244).⁵⁷ Složitost a „chaotičnost“ nového systému v nich vyvolává touhu „*vzdát se svobody, aby znovu získali pocit bezpečí a redukovali nejistoty zítřka, které jsou její imanentní součástí*“ (Kunštát 2009:22-23; srov. Vogt 2005). Je pak „logické“, že si tito lidé stýskají po časech, v nichž měli práci a všechny potřebné sociální jistoty, a v nichž byl život v mnoha ohledech jednodušší – neb za člověka rozhodoval stát.

Je pravdou, že více jak čtyřicet let dlouhá snaha o formování nových způsobů myšlení a nových postojů k práci a životu v podmínkách socialismu, se určitým způsobem chtě nechtě na způsobech vnímání a hodnocení světa obyvatel bývalého SSSR podepsat musela, už jen z toho důvodu, že „*žádné lidské myšlení není odolné proti ideologizačním vlivům pocházejícím z jeho sociálního kontextu*“ (Berger a Luckmann 1999: 16-17). Člověk však není tupé stádovité stvoření, které nekriticky přijímá vše, co je mu předkládáno (viz Bzenecká 2007), a jak ukazují mnozí autoři (Kenney 1994; Hann et al. 2002; Hrubý 2010), představa, že se komunismu lidem doslova podařilo „vymýt mozky“ je zcela scestná (viz 5. kapitola).

Přesto, místo toho, aby byl negativní postoj starší generace a dělnické třídy nahlížen z hlediska sociálního prostředí (neboli *habitu* – viz 5. kapitola), v němž byli nuceni

⁵⁶ Zdroj: rozhovor se studentkou Sárrou z 31.5. 2010 – Praha: BioOko

⁵⁷ „...*freedom promises no certainty and no guarantee of anything. It causes therefore a lot of mental pain*“ (Bauman 1993: 244)

vyrůstat, či z hlediska obtížné situace, v níž se sociálně slabší vrstvy po převratu ocitly, bývá tento postoj často považován za přetrvávání „nemoci“, kterou byli optikou západního světa „nakaženi“ všichni obyvatelé bývalého SSSR. Jak píše Verdery: po roce 1989 se nabízely dva „záchranné scénáře“, jak post-totalitní země vrátit na cestu „normálního“ vývoje: „*terapie šokem a velký třesk*“, z čehož „*ten první přirovnával bývalý socialistický blok k člověku trpícímu duševní chorobou – jinými slovy, socialismus učinil z lidí duševně vyšinuté jedince a úkolem západních zemí bylo přivést je zpět k zdravému rozumu. Ten druhý znamenal, že (...) teprve nyní začíná historie, že před rokem 1989 byl tento prostor bez formy a prázdný*“ (Verdery 1996:205).⁵⁸ Metaforu s nemocí použil i režisér Jan Hřebejk v rozhovoru pro Žižkovské listy, kdy prohlásil, že: „*(T)a doba trvala strašně dlouho. (...) A není dost dobře možné, aby se tak dlouhá doba nepodepsala na charakteru národa. Komunistická totalita lidi izolovala. (...) Pustili jsme si zkrátka pořádně žilou a dodnes jsme ve stejné situaci jako člověk, který se zotavuje po dlouhé nemoci.*“⁵⁹

Co kdybychom však způsoby myšlení a jednání generace, která dlouhodobě vyrůstala v komunismu, přestali vnímat jako příznaky „nevyléčitelné“ nemoci a k jejich pojmenování použili zcela jiný termín – ten, jenž pochází z anglofonních zemí – a to „*legacy*“ neboli „*dědictví* či odkaz“. V tomto jediném slovu jsou totiž zachyceny veškeré komplexní vztahy mezi minulostí a přítomností. Jedno jediné slovo dává člověku na vědomí, že určité prvky z minulosti mohou přetrvávat v přítomnosti a ovlivňovat tak její podobu, a že abychom porozuměli přítomnosti, musíme nejdříve chápat naši minulost. Odpověď na mnohé aktuální palčivé společenské otázky je třeba hledat v dějinném vývoji, zasadit je do historického kontextu (viz Weber 1998; Bourdieu 1998; Geertz 2000 [1973]). „*Minulost můžeme zatracovat, ale nemůžeme ji odmítat. Je rozhodně pravda, že přítomnost manipuluje minulostí ke své výhodě, ale stejně tak je pravda, že minulost ovlivňuje přítomnost*“ (Buchowski 2001:99).⁶⁰ Kreslit dlouhou „tlustou čáru“ za minulostí tak nikdy nemůže být konstruktivním řešením, neboť pouze vede k dalšímu přehlížení a upozadění naléhavých sociálních problémů, které doslova volají po svém řešení.

⁵⁸ „*The rescue scenario has two common variants: ‘shock therapy’ and ‘big bang’. The first compares the former socialist bloc with a person suffering from mental illness – that is, socialism drove them insane, and our job is to restore their sanity. The second implies that (...) history is only now beginning, that prior to 1989 the area was without form and void.*“ (Verdery 1996:205)

⁵⁹ Hřebejk, J. /2010/: Pořád se zotavujeme z dlouhé nemoci; *Žižkovské listy* (2) 2010, str.7

⁶⁰ „*One may condemn the past, but one cannot dismiss it. It is definitely true that the present manipulates the past; yet it is equally true that the past manipulates the present*“ (Buchowski 2001:99).

Historická zkušenost jakéhokoliv státu vede vždy k vytvoření určitého hodnotového klimatu v zemi, čímž se značnou mírou podílí na utváření „mentality“ jednotlivých skupin společnosti (Černý 1999:73). Historická zkušenost s komunismem se pak na české „mentalitě“ podepsala v podobě post-revolučního dilema mezi hodnotami neoliberalismu a hodnotami spojenými s „dědictvím komunismu“ (viz Černý 1999; srov. Vogt 2005). Tyto dva hodnotové systémy vedle sebe existovaly po celou dobu 90. let a vliv komunistického odkazu je stále patrný i dnes. A tak, ačkoliv směr dalšího vývoje naší země byl po roce 1989 udán novou ve svobodných volbách zvolenou vládou a západními experty, naplnění „ideálu“ stát se demokratickou zemí s neoliberálním trhem v konečném důsledku závisí z velké části na činech obyvatel země. Tyto jejich činy se pak odvíjejí jednak od jejich dispozic (viz Bourdieu 1989, 1998; Vogt 2005), a také od toho, k jakému systému hodnot se přikloní (viz Weber 1998). A protože v mentalitě mnoha skupin naší společnosti stále přetrvávají hodnoty, které odkazují k její historické zkušenosti – tedy dědictví komunismu – se zvyšováním materiálních a sociálních nejistot klesá síla neoliberálního ideálu a počíná „regrese“ k hodnotám předchozího systému (Černý 1999:83 – 85; dále viz Kunštát & Mrklas 2009).

Intenzita vlivu tohoto dědictví komunismu a s ní spojená inklinace k „návratu zpět“ závisí především na rázu již výše zmiňované individuální historické zkušenosti. Vedle oficiálního a všeobecně přijímaného výkladu dějin, který se předává dalším generacím, totiž existuje nesčetně mnoho dalších interpretací minulosti založených na autentické zkušenosti, které se ne vždy slučují s oficiálně uznávanou verzí (viz 5. kapitola). Síla autentické zkušenosti spočívá v její „reálnosti“, neboť *„realita každodenního života je organizována podél osy ‘tady’ (naše tělo) a ‘ted’(přítomný okamžik) – a to, co člověk ‘tady a ted’ potkává, je považováno za nejreálnější realitu“* (Berger a Luckmann 1999:28). *„Ve společnosti se tak zkrátka vyskytují nejrůznější podoby historické paměti, které se odvíjejí od rozmanitosti politických a sociálních identit členů příslušné pospolitosti“* (Kunštát 2009:21). Navíc, i samotní jednotlivci nahlízejí minulost s ohledem na jejich aktuální situaci a *„v různých kontextech minulé děje různě interpretují“* (ibid.).

Účastníci zájezdu „Rekreace ROH – dovolená v Tatrách jako tenkrát“ pocházejí nejen z podobného socio-ekonomického prostředí, ale sdílí mezi sebou navzájem i pohled na minulost. Názorová blízkost a blízkost životních stylů jsou určující pro vytvoření příjemné přátelské atmosféry, která je pro zájezd tolik typická. Nelze ji však odvozovat

pouze na základě skutečnosti, že se rozhodli jet na tento zájezd. K závěru, že se v leccm shodnou, docházejí rekreanti až po prvních pár dnech, které bývají pro formování „kolektivu“ zlomové. Od nástupu do vlaku postupně zjišťují, že se nacházejí ve společnosti lidí, jejichž názory na doby minulé se podobají těm jejich. A že stejně jako oni jsou i mnozí ostatní poznamenáni stejným „stigmatem“ – tedy že si dovolují pozitivně hodnotit některé aspekty minulého režimu a mít hezké vzpomínky na dobu totality, což je v České republice zatím spíše nepřijatelné. Teprve zde, v Tatrách, mezi těmito lidmi mohou nahlas a beze studu říci, že „ne všechno bylo tenkrát zas tak špatné“, aniž by se museli bát, že budou osočeni z toho, že jsou „starými zapšklými komunisty“. Z toho důvodu se následující 4. kapitola věnuje popisu momentů, které jsou význačné pro jejich vzájemné sblížení, jelikož právě toto sblížení následně vede k uvolnění zábran a motivuje rekreanty k sdílení vlastní historické zkušenosti s ostatními.

4. FORMOVÁNÍ ATMOSFÉRY „SDÍLENÍ“

4.1 Vlak „Družby“

Květen 2010

Na zbylá prázdná místa zaplněného sálu alternativního pražského kina BioOko usedají poslední diváci, kteří byli pozváni na promítání předpremiéry celovečerního dokumentárního filmu České televize „Sladké mámení“. Sálem se nese vzrušený šepot a tu a tam jde slyšet hlasitý smích.

„Hele, támhle jsou Andělovci! Ahoobj!“ volá nadšeně paní s blond trvalou.

„Ahoj, ahoj!!! Tak vy jste taky přijeli?“ vítá se s ní urostlý pán a líbá ji na tvář.

„No jasný! Tohle jsme si přece nemohli nechat ujít! A dyž nám přišla tak hezká pozvánka od samotnýho pana ředitele, tak sme si tadyhle s tátou řekli – ‚jedem!‘ Když už sou z nás ty mediální hvězdy, no ne?! Hahaha!“ odpovídá paní poplácávajíc svého muže po zádech. „Tak co ruka? Už dobrý?“ obrací se na paní Andělovou.

„Jo, jo... Už v pohodě. Ale jógu mám zakázanou“, směje se paní Andělová a po očku pošilhává po svém manželovi.

„Psst, vy mediální hvězdy! Už to začíná! To sem na to fakt zvědavej – to zas bude ostuda!“ říká manžel paní s trvalou a zakrývá si oči oběma rukama, jako že to raději nechce ani vidět.

Mezi tím už na pódium nastoupili tvůrci filmu a hlavní organizátoři. Slova se nejprve ujme režisér a poté předá mikrofon Vladovi. Sálem se rozezní mohutný potlesk ještě dříve, než Vlado stačí vůbec otevřít ústa.

„Umí! Vlado umí!“ ozývá se ze zadních řad.

Na Vladově tváři lesknoucí se v záři reflektorů se rozlije blažený úsměv. Klasickým suverénním gestem dlaně pravé ruky uklidňuje publikum a děkuje „za vřelé privítanie“.

„Vážený, to čo teraz uvidíte, tak takto ty zotavovne fungovali od Aša až po Michalovce všade boli referenti, ktorý sa starali o program tých hostí, ktorý prichádzali k nám na ty dovolenkové pobyty. Jak som sem dnes išiel tým vlakom, tak som rozmýšľal, ako sme dovážali ľudí do Tatier, i tu na z Prahy. Ten úvod na tej rekreácii bol najkrajšie...“

Září 2009

Na hlavní nádraží přicházím přibližně půl hodiny před odjezdem vlaku IC 120 Košičan. U stánku s občerstvením už postává skupinka deseti lidí. Osmi z nich čouhají z batohů na zádech mávátka. Po chvíli se s nimi přichází pozdravit pár delegátů v červených tričkách a vzduchem zavane vůně domácí pálenky. Opodál postávají další dvě sportovně oděné paní, které koukají poněkud vystrašeně a tváří se, jakoby s tou rozjařenou skupinkou neměly nic společného. Když však jeden z delegátů zavelí, vykročí společně s námi k nástupišti číslo 5. Zde čeká dalších pět rekreantů. Vlak už je přistaven, zbývá jen najít ten správný místenkový vagón.

„Chcete s tým pomôcť?“ ptá se delegát Jura (28 let) prošedivělého pána.

„No tak děkujem! To víte, mně už je 75 let! To už to holt není to, co to bývalo!“, směje se pán a ochotně přenechává své kufry mladším a silnějším pažím.

„Posadajte si kamkoľvek chcete – cely tento vagón je vyhradený iba pre nás“, instruuje delegátka Darina (39 let) cestující.

Partička těch osmi lidí si hned poté, co se uvelebí do sedaček, otevře láhev šampaňského a na stoleček vybalí řízky s chlebem a paprikou. Paní, na kterou všichni volají Zuzano, zvoní telefon.

„No ahoj! Jo, jo! Už jsme vyjeli...“

„Řekni jim, že jsou tu samí bývalí komunisti!“ přerušuje ji muž, jež bude asi její manžel.

„Jak bývalí?“ ozve se dotčeně paní sedící naproti němu a celá skupinka propukne v hlasitý smích.

„Jo – a ještě jim řekni, že tu asi proběhne třídní boj!“ Salva smíchu nebere konce a nakazí i ostatní cestující.

Jura s Darinou se zatím převlékli do „dobového“ oblečení a všechny nás vítají na palubě. Jura přestal být delegátem, a představil se jako kulturní referent, který je v důsledku převládající ekonomické krize nucen být momentálně i zdravotníkem.

„A budete nám jako zdravotník k dispozici i v noci?“ ptá se Zuzana.

„Pre vás madam kedykoľvek!“

Darina, která je ředitelkou hotelu, nám popřála šťastnou a ničím nerušenou cestu a nezapomněla připomenout, že jediné, co s sebou skutečně na tuto dovolenou potřebujeme, je dobrá nálada. S Darinou se známe již z dubna, kdy se mi během cesty do Popradu svěčila, že jede vlakem s rekreanty poprvé a je za to velmi ráda, protože „skutočne

chcela zažiť tu atmosféru vo vlaku, o ktorej je všetci vyprávali, na vlastnú kožu.“ Od té doby si to nechce nechat ujít.

V Kolíně přistoupili za hlasitého potlesku a provolávání slov „sláva, nazdar výletů!“ další rekreanti.

„Doufám, že s sebou máte členský průkaz!“ volá za nimi manžel Zuzany.

„Co říkal? Průkaz? Co tím myslíš? To my už nepamatujem!“ směje se mladá paní.

V zadní části vlaku sedí další veselá partička a neustále si prozpěvuje. Když kolem nich procházím, veesele na mě mávají a zvou mě na panáka.

„Tak vy jste ta Lucinka, že? My o vás už slyšeli! Já jsem Květa (62 let). My tady s Mirkou (64 let) jedeme už po druhé a vzali sme s sebou tadyhle naše přátele (Jabloňovi). Byly sme tu s Miruškou hned to první září, jak bylo to hnusný počasí. A hrozně se nám stejskalo, vid', tak jedeme zas.“

„Dobrý den!“ potřásám si s každým z nich pravicí.

„Jarek. Budeme si tykat, ne?! Dyt' jedem na odborářskou rekreaci. A víš, jak se to říká - furt zní líp ty vole, než vy vole!“ směje se pan Jabloň (67 let).

„Nás se drž, holka! Ti ukážem, jak sme se bavili za našich mladých let!“

Mezi prvním a druhým panákem se dozvídám, že jsou z Chebu a jejich známí byli na dubnovém turnusu. Proto už věděli, že se na zájezdech pohybuje nějaká slečna, co o tom píše práci. A protože jsem nejmladší cestující, tak jim bylo jasné, že to musím být já. Mirka zvedne svůj pohárek do výše a začne další nápěv a všichni ostatní z party se k ní přidávají. Strhnout se nechá dobrá polovina cestujících a v mírně falešném unisonu zpívají, že „Hel'pa je pekné mesto“. Připojuji se i já a pěju, co mi síly a paměť stačí.

„Kontrola jízdenek“, vchází do vozu průvodčí.

„Dobrý deň! Tu na máme hromadný lístok a tuto všetci su *naši*“, podává mu Darina cestovní doklady. „Týto dámy tiež patří k *nám*, ale majú svoj vlastný lístok,“ ukazuje na skupinku tří postarších dam, které sedí hned za námi.

„A čí je Lucinka? Taky *naše*!“ objímá mě Květa a lípne mi pusou na tvář.

Pardubice. Jura se vyklání ze dveří vlaku a zpěvem Internacionály zdraví skupinku prošedivělých pánů a dam. Pánové vypadají poněkud konsternovaně a chvíli váhají, jestli ten mladík skutečně mává na ně. „Kupředu levá“ však statečně vykračuje paní Prášková (81 let), která se později stane mou hlavní informátorkou, a do vagonu vchází s pozdravem: „Čest práci!“

„Čest, čest!“

„No proto!“ směje se paní Prášková a ohlíží se po svém dědečkovi (84 let).

Jura se nabídne, že jim dá nahoru zavazadla. Pod tíhou jednoho z kufrů se však prohne i on.

„Že vy tam máte alkohol?!“

„No je tam!“ hihňá se paní Prášková a dloube loktem do dědečka. „Vidíš, jakej má mladej dobrej čuch!“ V zápětí vybalí z tašky buchtu a všem kolem sebe nabízí.

„No nate, berte si! To sem pekla schválně na cestu!“

Darina jim na oplátku nabízí po panáku Spišské Borovičky. S lahví této tradiční slovenské pálenky obchází všechny rekreanty už od té doby, co jsme vyjeli z Prahy,

a připíjí si s nimi na uvítanou a na to, aby cesta lépe utíkala. Kromě kalíšku s borovičkou také rozdává všem přítomným „ubytovací průkazy“ s fotkou Gustava Anděla, které si mají všichni vyplnit a budou se jimi legitimovat u večere a na recepci, pokud je o to personál hotelu požádá.

Paní Prášková se energicky chopí nabízeného kalíšku: „No to to hezky začíná!“

„Sem říkal, že bude veselo!“ odpovídá její známý, co sedí přes uličku. „A prosím vás“, tahá Darinu za rukáv. „Jedou s náma na tu dovolenou ještě nějací váleční veteráni, nevíte?! Já sem totiž sloužil v partyzánském pluku Ludvíka Svobody, víte! Mně je už 85 let – co já toho zažil...“

„A pamatujete i dovolené ROH tenkrát?“ ptám se.

„No to si představte, že já teď tady jedu poprvý! Já sem jako byl v předsednictvu závodní rady a ty poukazy rozdával, ale nikdy sem si žádný nevzal – na to byly pravidla.“

„A co vás teda přimělo vybrat si tenhle zájezd?“

„Naši známí z klubu důchodců tady byli v dubnu a vykládali nám o tom na jednom takovém našem tanečním mecheche. A říkali, že to musíme zažít, jaká je to sranda,“ vstoupí do rozhovoru paní Prášková. „Oni tady byli už dvakrát a příští rok se chystaj zas. My už sme tu taky jako s dědečkem byli, jako v Tatrách, ale kdysi hrooooozně dávno. Tak sem zvědavá, jak to tam teď vypadá.“

Po delším povídání vyjde najevo, že jsou z Přelouče a že jejich známí jsou i mými známými, s nimiž jsem trávila spoustu času během dubna 2009. Manželé Mílovi bydlí jen o ulici dál než Práškovy. Jak pan František Míla (74 let), tak jeho žena Jana (69 let), jsou vdovci a seznámili se na jedné společenské akci pořádané právě Přeloučským klubem důchodců. Živě si vzpomínám, jak mi říkali, že „láska kvete i po šedesátce.“

„A potom tu byli ještě jedni od nás – taková paní s pánem o berlích – vzpomínáte si na ně?“ pokračuje paní Prášková.

„No jasné! Všichni jsme hrozně obdivovali, jak se o něj starala. Mi se hrozně líbilo, že se ho dál snaží vést k aktivnímu životu.“

„Starala, povídáte? Tu u nás nikdo nemá rád! Je hrozně vypočítává, víte? Jen kouká, kde by jí co kde káplo. A jeho stav k tomu zneužívá. Dyť ona ho klidně nechá celej den samotnýho doma a odjede si na výlet!“

„Ale tak se zas nerozčiluj!“ chlácholí ji pan Prášek, zatímco já sedím s otevřenou pusou a přemítám nad tím, jak jsme té paní v dubnu všichni „skočili na špek“. Skutečně působila jako ochota sama a celý zájezd ji obdivoval za to, jak to všechno zvládá a dokáže být stále pozitivně naladěna.

Z mého zamyšlení mě vyruší pokřik: „Vždy připravena!“ Ohlédnu se tím směrem a vidím, že se ty tři paní sedící poblíž „zpěvanek“ Květy a Mirky převlékly do svazáckých košil a na krk si uvázaly rudé pionýrské šátky. Učinily tak až po přejezdu slovenských hranic. Urostlý pán ze zadní části vlaku, kterému během pobytu neřekne nikdo jinak než „Anděl“ (60 let), si je hned běží vyfotit. Jejich převlek vyvolal mezi okolo sedícími diskuzi o pionýru. Jedna paní začala vykládat, jak její dcera vystoupila po dokončení ZŠ z pionýra a hned jí volali, co s tím jako její matka bude dělat, že teď jí nevezmou nikam na školu.

A tak se musela jít omluvit a dceři nezbylo než se vrátit zpět, protože „jinak by si ani neškrtila.“ Všichni chápavě pokyvují hlavami.

„My s sebou teč mame pionýrské košile a šátky!“ chlubí se pán s bujným obočím a obrovskými rámečky od brýlí. Se svým kamarádem přistoupil ve Valašském Meziříčí a také si přišel dámy v pionýrském vyfotit. Otočí se na Darinu a pokračuje: „Viděli zme to u známých na tom vašem DýVýDý, že to tam lidi mají, tož zme se na to připravili. A kdybyste jako potřebovali něco to, tož my rádi cokoli opravíme!“⁶¹ směje se na paní ředitelku.

„No to my vás radi zapriahneme, to sa nebojte!“

Paní Prášková opodál baví široké okolí vyprávěním přisprostlých vtípků.

„... no to víte, pane doktor, stará frnda, staré prachy!“ zaslechnu pouze konec jednoho z nich.

Jura, který si statečně připíjel se všemi rekreanty a jeho tváře tak mají už téměř stejnou barvu jako jeho tričko, se s řízkem v jedné ruce a s chlebem v druhé klátí smíchy a nevěřičně kroutí hlavou: „Kde sa to ve vás pre boha bere!“

Asi třicet minut před příjezdem vlaku do stanice Poprad upozorní Darina osazenstvo ROH vagónu, že už by se měli pomalu začít připravovat na výstup. Strhne se hektická mela a dvacet minut před výstupem stojí všichni oblečení a vzorně seřazení v uličce. Na krcích přibyly další šátky, někteří vytáhli z batůžků vlajky ROH, jiní nasadili čepice s odznáčky. A všichni se na sebe i po sedmihodinové cestě vlakem usmívají.

Pionýrský šátek nasazují i já. Koupila jsem si ho už na dubnovém turnuse od jedné paní, která ho s mnoha jinými vyrobila doma s maminkou a pak je ve vlaku na cestě do Tater nabízela za 20,- Kč ostatním. K tomu každý kupující dostal nádavkem „zpěvník budovatelských písní“ taktěž vyrobený pro tuto příležitost (viz příloha 1).

Na nádraží na nás už čeká „žlutý tým“ CK Atis.

„Zdravíme rekreanty ROH!“ volá pán v jedovatě žluté mikině a tmavě zelené kšiltovce.

„Pane řediteli, to sme zase my!“ utíká mu vstříc Květa a už mu visí kolem krku.

„Jé, on tu na nás čeká samotnej pan ředitel, jo? No to sem ještě nezažil“, podivuje se Anděl.

Celý zástup se pomalu šine na parkoviště, kde postupně nastupuje do dvou přistavených autobusů značky Karosa. Ředitel CK Atis a Jura naposledy zkontrolují parkoviště, jestli tam nikdo nic nenechal a vyrážíme směr Tatranská Lomnice, hotel Morava. Nad Lomnickým Štítem v tu chvíli zapadá slunce a zalévá celou krajinu temně zlatým světlem.

⁶¹ Narážka na postavu montéra Škodových závodů Josefa Vaška z filmu Dovolená s Andělem, který ne a ne odpočívat a pořád jenom něco někde spravuje. Jeho nadšení pro práci následně strhne všechny ostatní rekreanty a společnými silami postaví sličné mladé soudružce učitelce školku, aby se měla s dětmi kam schovat před deštěm.

Podobně přátelská a otevřená atmosféra panovala během jízdy vlakem z Prahy do Popradu pokaždé, co jsem se s rekreanty vezla (tj. čtyřikrát). Nikomu z cestujících nečinilo sebemenší problém začít se bavit s naprosto neznámým člověkem, který si k němu právě přisedl, napít se s ním z jednoho pohárku, nabídnout mu řízek a na oplátku ochutnat domácí buchtu. A všichni se na sebe neustále usmívali a „spiklenecky“ pomrkávali.

Tuto skutečnost lze vysvětlit hned několika způsoby. Za prvé, všichni klienti CK Atis obdrží nejpozději týden před odjezdem podrobný informační dopis o celém zájezdu, který zahrnuje časový harmonogram cesty vlakem a denní program s veškerými tipy a upozorněními (viz příloha 2). Mimo tuto „výzbroj“ si mnozí pamatují původní rekreaci ROH, a pokud se na ni nedostali osobně, tak jí znají z vyprávění známých, rodičů anebo jednoduše z filmů jako *Dovolená s Andělem* (1952), *Anděl na Horách* (1955), či *Homolka a Tobolka* (1972). Některé účastníky zase obeznámili s retro verzí odborářské dovolené známí, kteří zájezd již absolvovali. Tato ať už autentická či zprostředkovaná zkušenost s náplní a průběhem odborářské rekreace (té původní či té retro) se již během cesty vlakem prokazuje jako klíčová pro formování kolektivního ducha zájezdu a příjemné atmosféry sdílení a soudržnosti. Odvíjí se od ní totiž důležitá očekávání účastníků zájezdu spojená s jejich představami o tom, o čem odborářská dovolená byla.

Ústředním prvkem těchto představ není - jak by se někteří mohli domnívat - komunistická propaganda, snaha o formování tzv. *homo Sovieticus* a husí kůži nahánějící masovost, ale již zmiňovaný aspekt vzájemného poznávání a sbližování. Tito lidé předjímají, že v duchu tradiční rekreace ROH se budou chtít účastníci této retro akce družít a nebudou se tvářit pohoršlivě, budou-li osloveni. Těmto anticipacím následně podřizují své chování, čímž přispívají k společnému přetvoření pouhé představy v realitu. Svým chováním, či svým „citem pro hru“, tak pomáhají spoluutvářet objektivní podmínky zájezdu (Bourdieu 1989; viz také Berger a Luckmann 1999).

Vznik přátelské atmosféry lze dále přičíst jevu, který lze do češtiny přeložit jako „prázdninové naladění“ (*holiday spirit*). Tato nálada je doprovázena pocitem uvolnění se a touhou užít si každou minutu svého zaslouženého (a zaplaceného) volna (viz MacCannell 1976; Burns c1999). Člověk jedoucí na dovolenou opouští na pár dní svět svých každodenních problémů a starostí a jede vstříc novým zážitkům (viz podkapitola 2.3). Chce se bavit, a proto je mnohem více otevřen všem příležitostem, které by tento účel splnily. Rozprostírá se před ním perspektiva sedmi báječných dní, kdy se může stát cokoliv a kdy několik minut či snad jen pouhých vteřin dlouho trvající okamžik může být na konci

právě tím nezapomenutelným zážitkem, o němž bude po návratu domů všem vyprávět. Naladění se, očekávání něčeho vtipného, komického, čemu se budeme moci od srdce zasmát, je nejpříznivější podmínkou vzniku příjemných pocitů (Freud je přímo nazývá *komickou slastí*), jež mají přímý vliv na vnímání dané situace jako přátelské a vlídné (Freud 2005 [1905]). Pocit vzájemné blízkosti a sdílení pak nadále prohlubuje společný smích, který je důkazem, že lidé danou situaci definují stejně.

4.2 Jedeme na pltě!

Druhý den po příjezdu do Tatranské Lomnice se mohou všichni rekreatanti vydat na jeden z nejhezčích zájezdů, které jsou na retro ROH rekreaci nabízeny – splavení řeky Dunajec v Národním parku Pieniny. Ačkoliv tento zájezd také patří k nejdražším zážitkům, účast bývá téměř 100%. Na místo splavení jsou rekreatanti dopraveni většinou dvěma zájezdovými autobusy, v nichž mohou během cesty věnovat sluch výkladu jednoho z kulturních referentů o historii a krásách Tater. Do pltí (tradičních slovenských vorů) pak nasedají poblíž Červeného kláštera. Každá plť uveze maximálně 12 lidí, a proto se musí celá skupina na břehu postupně rozdělit do několika „part“, které pak absolvují přibližně dvouhodinovou plavbu. Velice často si k sobě na jeden „vor“ sedají lidé, kteří sedí společně u jednoho stolu během snídání a večeří. Vcelku náhodně se k nim pak přidávají (nebo jsou k nim jednoduše přiděleni) další. Nálada na plti závisí nejen na jejím osazenstvu, ale hlavně na samotném „pltníkovi“, který by měl být jak dobrým „plťovodem“, tak také bavičem.⁶² Díky jeho vtipným historkám či ze své vlastní iniciativy se dávají během plavby jednotlivé páry do řeči a na jejím konci se „stolní týmy“ většinu času rozšiřují na „týmy z pltí“. To se za prvé projevuje ve zvýšeném užívání zájmen „my“ a „náš, naše“ v konverzacích po cestě do Goralské hospody, kde je pro rekreatanty připraven oběd, a za druhé je tento vývoj patrný především z toho, že si v této hospodě lidé z jedné pltě posedají vedle sebe u velkých dřevěných stolů. Společný oběd a doprovodný program v tradiční slovácké dřevěnici je pak sblíží ještě více.

⁶² Bohužel, jak jsem zjistila, většina pltníků omezuje svůj výklad na nejnútnejší informace o národním parku a tu a tam upozorní na nějakou tu raritu, kterou může „posádka“ pltě zahlédnout, a veselé historky z historie pltnictví či poutavé legendy spojené s Červeným klášterem, mnichem Cypriánem a sedmi zkamenělými mnichy, které jsem měla to štěstí si vyslechnout od prvního pltníka, s kterým jsem kdy Dunajec sjížděla, vynechávají.

Září 2009

Po panáku „Iacovice“ a vedouc za rámě paní Hutníkovou (71 let) scházím opatrně do dvora Goralské hospody. Téměř veškeré stoly jsou již obsazené. Rozhlížíme se, kde je pan Hutník (80 let). Ten už na nás mává od jednoho stolu vzadu místnosti, u nějž také sedí mí noví „adoptivní rodiče“ z pltě Olga (45 let) a Jíra (47 let). U stolu už je však místo pouze pro jednoho.

„Lucinko, tady jsme!“ volá na mě od vedlejšího stolu Květa. A tak nechávám paní Hutníkovou s jejím manželem a namířím si to ke „zpěvankám“. Místo mi vedle sebe nabídne jeden postarší pán. Jeho paní s fialovou trvalou si mě změří přísným pohledem od hlavy až k patě.

„Podívej, mámo, co jsem vedle sebe dostal!“

„No tak leda vnučku!“

Sladce se usměju a právě přineseným pivem si ťukám s nakvašenou paní na zdraví. Úsměv mi opětuje, ale kdykoliv se na mě její muž obrátí a něco mi vykládá, bedlivě nás sleduje. Po mé pravé ruce sedí dvě paní, s nimiž si také připíjím. Začneme si povídat. Jsou kamarádky a pochází od Brna.

„Můžu se zeptat, jak ste se o téhle rekreaci dozvěděly?“

„No přes jednu cestovní kancelář tam u nás. A hrozně nás to zaujalo, že?!“

„Jojo, já už sem jezdila na podobné zájezdy jako malé děcko – na tábory, na školy v přírodě, ozdravné pobyty – aji na podnikovou ROH dovolenou sem párkrát jela. Todlencto sou prostě staré časy, naše mládí!“

„Ale frajeři to sou, ti muzikanti, co říkáte?“ otočí se na mě jedna z nich z nenadání.

„No, houslista je kořen“, nezbyvá mi než souhlasit.

„Ale náš pltník byl stejně nejlepčí!“

„Jojo, vypadal jako ten mexikán.... no ten herec, jak má za manželku tu blond'atou fúrii....“

„Myslíte Antonio Banderas?“ ptám se.

„Jojo, přesně ten! Banderas! Teďkom můžem, Mášo, doma vykládat, že sme pluly s Banderasem! Hahahaha!“

Zpěvanky se zatím chytly kolem ramen, přibraly ostatní a začaly se kolébat do rytmu hudby. Naše strana stolu je napodobila.

„U nás je to stejně nejhezčí!“ rozplývá se paní z Brna, co sedí dál ode mě.

„Jasně, neska jezdí všichni hlavně co nejdál, a kdo nebyl v Thajsku, ten je prostě nula... Ale já sem nejspokojenější tady, tady se cítím doma,“ odpovídá druhá a tiše si notuje známou melodii, jejíž slova však už zapoměla.

Servírky začaly roznášet polévku. Jako první se servíruje česneková.

„Tu si můžu udělat i doma!“ ozve se paní s fialovou trvalou. Pár dam souhlasně pokývá hlavou a spolu s ní většina stolu čeká na to, až přinesou pravou slováckou kyselici.

„Milé dámy a pánove, úprimne dúfam, že ste sa zatiaľ dobre napapkali“, zvedne se od „velitelského“ stolu Vlado., A než nám prinesú druhý chod, budeme trošku súťažiť. Tákže, teraz potrebujem dve statočné dámy a dva chlapi, čo si to s nima rozdadajú..... (dámy u stolů se začnou pohihňávat)... v rezaní dreva!“

Jako první se přihlásí taková nenápadná postarší stříbrovlasá paní – vdova, která tady přijela sama. Jako její partnerka se přihlásila paní Zuzana. Mužské části se zastane i jeden pán od našeho stolu. Laco oba soutěžící páry uvede na malinký plácek uprostřed dvora, na němž už je připravena středně tlustá kláda. Vlado se vyhoupne „hore“ s púllitrem piva v ruce a začne oba páry instruovat. Mezitím Laco s jedním z muzikantů donese pilu dámám a vybědne je, aby si zkusily „zaříznout“. Poté donesou pilu pánům. Pán od našeho stolu pilu nejdříve odborně prohlédne, prsty oprubuje hroty, začne se smát a volá:

„Dyt' je to tupé jak prdel!“

„Aaaaa, pán sa vyzná!“ směje se Laco, odebírá od něj pilu a přináší další. Dřív než si ji pán stačí opět znalecky prohlédnout, vstoupí do toho Vlado.

„Tož pánove, na miesta, pripravit' sa! Dámy, ste pripravené?“

„Jojo!“ směje se stříbrovlasá babička.

„Tákže, tri, dva, jedna, štart!!“

Oba páry se do řezání vrhnou se skutečnou vervou. Všichni ostatní (snad kromě pěti lidí, kteří zůstali sedět) postávají okolo a tleskají, fandí, povykují, blýskají svými fotoaparáty. A co to? Vypadá to, že se pánům zadírá pila! A ano, je to tak! Dámy vyhrávají! Lidé aplaudují. Stříbrovlasá babička poskakuje radostí a objímá se s paní Zuzanou. Laco jim oběma třese rukou a říká, že za odměnu si mohou každá vyrazit euro minci.

Servírky mezitím už roznesly po stolech keфіry a začínají servírovat druhý chod. Všichni se tedy ubírají zpět na svá místa, když tu hlavní muzikant nabídne, že dámám za jejich výkon ještě zahrají píseň na přání. Zuzana poručí nějakou českou lidovou, ale muzikanti bohužel neznají slova. A tak že prý „zahrajú nejakú tu slováckú, ktorú všetci známe.“

Já jsem ji neznala a výherkyně očividně také ne, neboť se ke zpěvu nepřidaly. Nicméně se chytly za ruce a začaly spolu tancovat. Vlado vzápětí vyzve k tanci Květu. Zbytek hospody jejich tanec provází tleskáním a výskáním, jídlo nejídlo.

Jako první se svého vytouženého občeda dočkají ti, co si objednali „goralský tanier“ – tedy halušky s brynzou, se zelím a slaninou a tradiční brynzové pirožky. Poté na stoly servírky nosí krůtu s bramborem. Ti, co chtěli ochutnat „barana“, musí čekat. K těmto „nešťastníkům“ patří také pán od našeho stolu, co soutěžil v řezání.

„Ale hezky vám to holky nandaly, jen co je pravda!“ směju se na něj.

„No v tom musí být nějaké figle... ona ta druhá pila byla těž určitě tupá. Jináč to přece nende!“

Představuje se mi jako pan Kovář (56 let) a s manželkou (59 let) také pocházejí od Brna. Zájezd si vybrali sami, protože na dovolenou ROH jezdili už za socialismu a hrozně rádi na ni vzpomínají.

„Já sem teďkom už v důchodě, jo, ale kdysi sem v našem závodě pracovala jako pokladní, tož sem k těm poukazům na tu rekreaci měla přímý přístup, ale neee že bysem to nějak zneužívala, to neeee – snažila sem se je rozdělovat tak, aby jeli hlavně ti, co eště nikde nebyli, ale dyž nechtěli, tak sme si je rozebrali my“, pokrčí rameny paní Kovářová (61 let) a lokne si piva z manželovy sklenice.

„Ale my jako nejsme žádní komunisti, abyste si nemyslela!“ ohrazuje se pan Kovář a chytá mě za ruku. „Ale ta doba prostě měla něco... v něčem to, prostě to mělo aji něco do sebe, v čem to jako bylo lepší...“, pokračuje.

„No třeba jako ty dovolené ROH, to prostě nemělo chybu“, říká nadšeně paní Kovářová a na chvíli se zasní.

„No a taky, že lidi nemuseli mít strach o práci...“ dodá ještě její manžel.

Chci debatu dále rozvést, ale v mém záměru mi zabrání Vlado.

„Tak a pokračujeme v sůtažení, milí rekreatanti! Teraz budeme dojit'. Ale počkajte, až uslyšíte, čo budeme dojit'! Tu na Laco má na svojom statku takú zvláštnosť, a u neho sa nedojejú ani krava, ani ovca... ale baran! Takže najprv potrebujem nejakej zdatnej dojičky!“

Jedna ze zpěvanek – Mirka - odhazuje svůj příbor a nadšeně se hlásí. Naproti ní sedící postarší dáma, která je kamarádkou paní s fialovou trvalou, se zvedá také.

„Dělala to celý život, to musí vyhrát“, zaslechnu paní s fialovými vlasy.

„A teraz nejakej ty chlapi by som vyzval,“ říká Vlado, ale nic se neděje. Všichni pánové se zarytě věnují svému jídlu či pokukují po těch ostatních.

„Tož dobre, ja položím tu otázku trochu ináč - ktorý chlap to umí s cickama? Kto má v rukách tak trojky?“

Tomu už se nedá odolat a přihlásí se „taťka“ Jíra a ještě jeden vysoký pán. Vlado je odvede zas na ten malý plácek, kde se před chvílí soutěžilo v řezání dřeva. Posadí je na zápraží luxusní dřevěné kadibudky. Laco zatím donese dva své nejlepší barany s nejkvalitnějším mlékem. Kostru mají ze dřeva a jsou potaženi ovčí kůží s vlnou. Oběma se na krku houpá zvoneček. Mezi zadníma nohama jim sem a tam bimbá vemeno zhotovené z gumových rukavic. Jírovi tečou po obličejí slzy smíchy. První soutěží ženy, poté muži. Vítězové obou duelů si to pak rozdají ve finále. U stolů zůstali sedět hlavně ti, kteří se teprve před chvílí dočkali pečeného berana se zelím a hladové žaludky a vůně jehněčího byla silnější než zvědavost, jak takové dojení berana vypadá. Zbytek rekreatů fandí jako při předchozí soutěži. K velkému překvapení paní s fialovou trvalou dámský duel vyhrává Mirka. Z mužů postupuje Jíra, který také, světe div se, vyhrává i finále.

Když vidí ředitel CK opodál stojící Jírovi přítelkyni Olgu, neodpustí si poznámku, že: „S takovýma by se dobře trénovalo přece každému!“ a že není divu, že Jíra vyhrál, když má doma právě Olgu. Olga nezčervená, pouze se zvonivě zasměje, koketně pohodí hlavou a svým sexy ruským přízvukem zvolá: „Že jo?!“

Paní s fialovou trvalou si ji měří ještě škaredším pohledem než mě před tím, a nevěřicně krotíc hlavou se ubírá zpátky ke stolu, kde už sedí její „zhrzená“ kamarádka, která byla celý život dojičkou, ale se slovenským beranem si přesto poradit nedokázala. Ředitel CK ohlásí, že máme dojít a dopít a za půl hodinky vyrážíme zpět k hotelu Morava.

Kromě skvělé atmosféry, která snad z předchozích řádek jen prýští, je jedním z nejdůležitějších momentů toho odpoledne okamžik, kdy se pan Kovář vyhrazuje proti nálepce „komunisty“. Tuto potřebu distancovat se od skupin, které by mohly být pokládány za „milovníků starých pořádků“, měli všichni účastníci, s kterými jsem vedla

rozhovor. Často se projevilo, že mnozí rekreanti jeli do Tater s podobnými obavami jako já na svůj první dubnový turnus, tedy: „*já sem si říkala ježiš marja já pojedu někam mezi nějaký starý komunisty... to prostě nemusím... ale prostě je to tady taková... takový klima, taková prostě atmosféra, tak to tak je... ale říkám, to neznamená, že jsme přátele nějakých starejch pořádků!*“ (paní Dana, 59 let, vdova).

Podobně se bránila i jedna paní učitelka z Chebu, která už je pět let v důchodu: „*...oba jsme byli v ROH, tak jsme si to chtěli přijít zopakovat... ale přijít jen s nadsázkou... jo, ne že bysme byli nějaký zažraný... a my jsme to prožívali, mě to neuráželo... já vám říkám já jsem si z toho vybrala to, co bylo pěkný, co jsem chtěla a to je všechno... nejsme fandové nějaký, abychom to, že to bylo to, my jsme si sem přijeli užít dovolenou týden, jo...*“ Přesto, téměř vždy po tomto ohrazení se proti případnému nařčení z přízně k bývalému režimu následovaly zmínky o tom, že „*ono zase každá doba má něco, co je dobré i špatné. A tenkrát měli aspoň lidé kde bydlet a měli práci, takže neměli čas se flákat a společnost nemusela řešit takové problémy jako drogově závislí, bezdomovci nebo žebráci*“ (pan František Míla, 74 let). Ať už je tedy záměr organizátorů jakkoliv oproštěn od politických přesahů, účastníky přesto zájezd motivuje k porovnávání dnešní doby s tou minulou a k politickým debatám, v nichž doby nedávno minulé vyznívají v mnohem pozitivnějším světle než v učebnicích dějepisu.

4.3 Pivo, hry a šlágrmusic

„*Soudruzi a soudružky, je třeba, abyste se navzájem poznali a vytvořili si hezké a přátelské prostředí. Myslím, že bude nejjednodušší, když každý z vás vstane, představí se ostatním a řekne něco o sobě. A začnu třeba já. Jmenuju se Lída Višňáková, jsem kulturní referentka a mou povinností je starat se o vás. No tak mě už znáte. A teď je řada na vás.*“

(Dovolená s Andělem, 1952)

Seznamovací večírek byl nedílnou součástí odborářské dovolené. Rekreanti na něm představovali nejen sebe, ale také závod, pro který pracovali, a který je na výběrovou rekreaci vyslal. Kromě volné taneční zábavy se pak účastnili různých soutěží a her, jejichž prostřednictvím se měli poznat mezi sebou navzájem. Atisácký seznamovací večírek se nese v podobném duchu. Koná se vždy druhý den po příjezdu. K tanci a poslechu hraje pokaždé manželské duo „Trent“ z Popradu, které je občas novináři označováno za „slovenskou Evu a Vaška“. Oba večery přirozeně provází slovem „kulturní a športový

referent“ Vlado. Ten se také stará o to, aby nevázla zábava. Základní scénář večera je tak více méně v jeho režii. Vlado spolu s kapelou Trent vytváří příhodnou atmosféru. Jak se však večer bude vyvíjet, záleží jen a pouze na rekreantech samotných. Ti si však už dávno nejsou cizí. Vymyšlení a nastrojení přicházejí na seznamovací večírek ještě plni zážitků z celodenního výletu na Pieniny. Vesele se zdraví se svými „spoluplníky“ a sedají si rovnou k nim či někam poblíž svých nových známých.

Září 2009

Manželé Hutníkovi mi u večere říkali, že jsou po tom celodenním výletu na Pieniny docela unaveni, a tak že se na večírek přijdou podívat jen na chvíli. Začátek večírku byl jako vždy naplánován na 20:00, ale já už se jdu v 19:30 podívat do sálu, kolikpak tam sedí „nedočkavců“. K mému překvapení tam objevím pouze jeden jediný pár – a to manželé Hutníkovi. Sedí u stolu se stejným číslem, jaký má náš stůl, u nějž snídáme a večeríme, a vykládají si o něčem s Vladem. Když mě zahlédnou, začnou na mě mávat a naznačovat mi, ať se k nim přidám. Projdu kolem velkého stolu vyhrazeného pro „velicí štáb“ CK Atis a referentů a posadím se k nim. V rohu místnosti už „ladí“ své nástroje (dvoje elektronické klávesy) manželský pár ze skupiny Trent. Pozdravím se s nimi na dálku.

Za pódiem visí na zdi česká státní vlajka a naproti ní rudá vlajka se žlutým nápisem ROH. Kousek dál hrdě vystupuje z umakartové stěny rudá pěticípá hvězda zdobená srpem a kladivem. Kolem oken se táhne obrovský rudý transparent s nápisem „*Za socialismus – Za mier!*“ a na protější stěně mu radostně odpovídá sovětská vlajka, která, jak upozornil jeden rekreant, visí - snad pro jistotu - obráceně.

„Lucko, dáte si s náma víno?“ zeptá se mě paní Hutníková.

„No tak jestli můžu“, usměju se v odpověď.

„No jasné!“ odpovídá pan Hutník a už mi plní skleničku až po okraj Frankovkou.

„Akorát nemáme tu svíčku, jak ty ostatní stoly“, stěžuje si mi paní Hutníková.

„Tak si jednu ukradnem“, mrknu na ni spiklenecky a vyrážím k protějšímu stolu. Trofej nesu zpět k tomu našemu, stavím ji doprostřed a hledám v kabelce zapalovač. Pan Hutník je ale rychlejší.

„Tak teď to tu máme teprv pěkné“, poznamená spokojeně paní Hutníková.

V sále už je obsazeno asi šest stolů a duo Trent odstartovalo taneční část večera jedním ze svých „šlágrů“ od Michala Tučného. S panem Hutníkem to šije a vybízí svou ženu, aby si s ním šla zatančit.

„Zbláznil ses?! Teď ještě né, Evžen! Až tam bude více lidí. Dyt' tam žádný není, se tu nebudu ztrapňovat! Ať dou jinší!“

O pár minut později se parket již hemží několika odvážnými páry vlnícími se v rytmu valčíku. Vlado stojíc opodál pódia vše sleduje ostřížím zrakem.

„No tak pod'!“ vybízí Miriam pan Evžen.

„On nedá pokoj!“ nadává na něj na oko paní Hutníková, ale už se zvedá ze židle. Pan Evžen jí nabízí rámě a proplétá se s ní mezi ostatními stoly směrem k tanečnímu parketu.

Po dvou dalších hitech z 80. let vchází do místnosti ředitel CK a přivádí s sebou paní Andělovou (60 let). Přijeli z nemocnice. Během cvičení jógy se paní Andělové zamotala hlava a upadla. Naneštěstí tak nešikovně, že si zlomila ruku. Když nám historku ředitel CK dovypráví, celý sál paní Andělové tleská a odněkud se ozve pokřik „sportem ku zdraví!“. Tomu někdo jiný kontruje klasickou hláškou „nebo k trvalé invaliditě!“ a sálem se rozezní smích. Paní Andělová je rudá rozpaky, děkuje řediteli CK za ochotu, nám se omlouvá za zdržení, které tím způsobila, a odebírá se do svého pokoje převléci se.

Mikrofonu se ujímá Vlado. Je 21:00 a téměř všechny stoly jsou již obsazeny. Sešlo se dobrých 60 lidí. Na řadu přichází první seznamovací kolečko. Tentokrát Vlado začíná u zadních stolů a ředitel Atisu obchází s mikrofonem první řadu. Každý pár či stůl si má zvolit svého „mluvčího“, který zodpoví do mikrofonu čtyři jednoduché otázky: uvede své jméno a jméno partnera; jméno města, odkud pochází; jaké povolání vykonával(i) během socialismu; a jak se dozvěděli o této retro rekreaci ROH. Vlado ještě trvá na páté otázce, že pánové mají říct, kolik vydělávají, a ženy, co jsou tu samy, číslo své „izby“, což samozřejmě vyvolá pobavený smích. Poté, co každý vyzpovídá pět stolů, spustí znovu hudba. Na parketu se teď pohybuje mnohem více lidí než před tím. Duo Trent pálí jednu rychlou píseň za druhou. Holky z Porubského klubu seniorů vystrojené v modrých svazáckých košilích utvořily kolečko kolem svého „velitele“ a „šejčí“ v rytmu modernějšího kousku „*Mambo number five*“.

Pan Hutník, který od svých 14ti let až do důchodu sloužil v ostravských dolech, kde 12 hodin denně rubal uhlí, si kvůli problémům s dechem na takové rychlé rytmy netroufá a zůstává i s Miriam sedět. Pouze diriguje prstem do rytmu a sám pro sebe si pobrukuje.

Paní Hutníková se ke mně nakloní: „To je zajímavé, že spousta lidí si řekne ‚Ježišmarjá ROH!‘ a jako se jim to protiví a připadá jim to take strašné. A ona je to taka přča!“

Následuje druhé kolo představování se, které je o to veselejší, o kolik více deci vína a piva v sobě rekreanti a Vlado s ředitelem CK mají. Tentokrát vyjde i řada na mě, a tak se pokouším být vtipná a říkám, že jsem za socialismu moc nebudovala, neb v osmdesátém devátém jsem za sebou ještě tahala gumovou kačenku, a dobrovolně a bez mučení se přiznávám, že jsem zde za účelem psaní diplomové práce, což ředitel CK okomentuje slovy: „A tak tato retro rekreace díky Luce nabývá akademických rozměrů!“

Jako všem ostatním i mi sál zatleská a Hutníkovi na mě významně pomrkávají a tváří se tak hrdě, jako bych byla jejich vlastní vnučka. Květa mi pošle vzdušný polibek. Po rozhovoru s posledními stoly se znovu rozproudí taneční zábava.

Ačkoliv je parket zaplněn, Vlado přeci jenom nechává v sále rozsvítit světla a zahajuje „rozmnožovací tanec“. Nemáme si pod tím však představovat „dajaké čuňáčiny“. Tanec spočívá v tom, že on osobně vyzve jednu z dam k tanci. Chvíli s ní krouží po parketu a následně se oba vydají ulovit dalšího partnera. Takto to pokračuje tak dlouho, dokud není většina chlapů v kole. Jako první partnerku si k mému zděšení vybírá Vlado mě.

„Ale já tady zkoumám!“ bráním se.

„Daj pokoj furt s tím tvojim výskumom!“ odvětí Vlado.

A tak se snažím vzpomenout si na dávná studentská léta a kurzy v tanečních, a modlím se, abych Vladovi moc nepošlapala nohy. Po pár minutách, které pro mě trvají věčnost, přestane hrát hudba, Vlado mi galantně políbí ruku a rozejdeme se vyzvat k tanci další partnery.

Za chvíli se na parketě točí v rytmu valčíku dvacet párů a já mezi nimi. Mým partnerem není nikdo jiný než pan Anděl. Při mých omračujících 159 centimetrech a jeho zanedbatelné výšce 198 centimetrů tvoříme zcela ideální pár. Během naší snahy o tanec konverzujeme o tom, co se navečer přihodilo jeho paní, když tu přestane hrát hudba a já slyším, jak Vlado říká:

„A teraz tak ako tu stojíte vás všetkých čaká výstup na Lomnický štít.“

Pocit hrůzy mě jímá ten večer podruhé. Cokoliv jen ne výstup na Lomnický štít. Někteří jedinci očividně nemají ani tušení, co je čeká, a s napětím vyčkávají další Vladovy instrukce. K těmto „šťastlivcům“ patří i pan Anděl. Pár lidí se však okamžitě chytá za hlavu a uchichtávají se.

Ve dvojicích vytvoříme obrovský kruh – dámy musí být uvnitř kruhu, pánové vně. A všichni svorně pochodujeme do rytmu hudby, která se bude postupně zrychlovat. Nejdříve je však rytmus pozvolný a páry se proměňují dokola jako někde na lázeňské kolonádě.

„Zdvíhame nôžky! Ako správny turisti! Áno, áno, to je ono!“ kibicuje nás Vlado.

Někteří pánové to vzali jako na vojenském výcviku, rázně si to mašírují, zdvihají kolena vysoko do vzduchu a máchají pažemi podél těla. Zbytek sálu tleská do rytmu.

„No a teraz ste už kus vystúpali a začína vám byť horko. Tož baby vyhrnú chlapom nohavice až nad kolena a urobíme súťaž o najkrajšie mužské lýtka.“

Smějíc se poklekají ženy vedle svých partnerů a vyhrnují jim kalhoty. Za pár chvil se parket plní hromadou bílých chlupatých lýtek.

„Já se asi počůráám!“ volá jedna paní se slzami v očích.

„No a to je teprve začátek“, otáčím hlavu vzhůru k panu Andělovi.

„Ono to bude horší?“ směje se na mě a už si to zase vykračujeme vzhůru k tatranským vrcholům.

„Tak a teraz už ste skutočne vysoko no a vašim partnerkám je čo? Zima. No a čo urobí správny džentlmen, chlapi? No dá jej vlastnú bundu. Takže pánove čokoľvek čo máte – košeľu, sako, prehod'te cez ramena tu na dámam.“

„Tááák! Môžete aj nohavice, či chcete. No nebojte sa! Teraz uvidíme aj tých silákov!“

Dámy si s mírným výrazem odporu a za hlasitého smíchu nechávají dát přes ramena propocené pánské košile. Některé se do nich odvážně oblékají. Zástup se opět rozejde a před zraky diváků v sále se proměňuje dvacet mužských těl tvarovaných poctivou českou dietou doplněnou pravidelným pitným režimem českého tekutého zlata.

„A co bude teď?“ zubí se na mě pan Anděl.

„No teď to teprv přijde...“, odpovídám. Z druhé strany sálu na mě mává Miruška, která se „výstupu“ účastní po boku pana Jabloně. Zdvíženým palcem vzhůru mi naznačuje, jak to není super. Její nadšení úplně nesdílím, ale odpovídám jí stejným gestem. Sál stále tleská v rytmu hudby.

„Už sme došli do prvej tretiny Lomnického štítu“, komentuje dění Vlado a pán přede mnou si otírá čelo kapesníkem, jako kdyby vážně už několik hodin stoupal do kopce.

„No a keď sa vystupuje hore, na ten Lomnický štít, tak už to začína kľzať. Takže my sa musíme kotviť nejakým lanom. Ako sa budeme kotviť to vám ukážeme my dvaja názorne“, a bere si na pomoc zpěvačku z Trentu.

„Partnerky teraz ako byste tancovali mazúrku. Poďte pred svojho partnera,“ a zpěvačka si stoupá před něj. Všechny dámy ji za hlasitého chichotání poslušně následují.

„Teraz prosím vás ten kruh musí byť taký úzky – poďte bližšie k sebe... tak... nikde nesmie byť medzera. A teraz ma počúvajte – ideme sa istiť a nemáme lano, tak improvizujeme takýmto spôsobom – partnerka chytí pravú ručičku – pravú...“, a ženy už se začínají smát a chytat se za hrudník.

„No a dá si ju medzi vlastné nožičky“, načež následuje výbuch smíchu.

„Partner ju chytí ľavú ručičku a chytí ju za ručičku...pozerajte na nás... palcom hore tak ako to robím ja.“

Směje se čím dál tím víc lidí a čím dál hlasitěji.

„A svoju pravú ručičku dá takto dozadu, a partnerka, ktorá je za ním, ho chytí svojou ručičkou. A budeme takto všetci zaistení.“

Paní naproti mě tečou po tvářích slzy smíchy. Pánům se v návalech smíchu natřásají břicha. Všichni mírně pokleknou a začnou se do sebe „háčkovat“. Raději ani nechci vědět, na čí zadek se to koukám, a snažím se vypustit z hlavy fakt, že mám sukni. Vidím, že Miruška není schopná se pro samý smích „zaistit“ a Jarek Jabloň ji musí pobízet, aby „se furt tak nechechtala a už se zohla“, což u ní akorát vyvolá další záchvat smíchu.

A jdeme. Pravá, levá, pravá, levá. Smích nebere konce. Sál nás povzbuzuje hlasitým tleskáním, výskáním a pohvizdováním. Vlado mávne rukou na kapelu a ta zase přestane hrát.

„Uuuuuuuuuuu!!! Hezkýýýýýý!“ ozývá se z publika.

„Počúvajte ma dobre, teraz budeme stúpať posledných desať metrov. Ty sa budú zdolávať takým spôsobom - lebo zároveň okrem tých mužských lýtok vyhlásim súťaž o najsilnejšieho a najschopnejšieho muža, ktorý potom pôjde pracovať pre záchrannú horskú službu u nás v Tatrách – takže každý si vezmite svoju partnerku pekne do naručia – ako na svadbe – no tak poďme!“

„No to sem to s váma vyhrál!“ zvolá pan Anděl a už mám nohy ve vzduchu.

Opře si mě o břicho a statečně se mnou začne pochodovat. Ostatní ho následují. Mnozí však švindlují a místo, aby brali partnerky do náručí, tak si je posadí na záda. Pokud se žena dotkne nohama země, pár vypadává. Pan Anděl se snaží, co mu síly stačí, ale na podvodníky s ženskýma na zádech prostě nemáme. Končíme třetí. Postavíme se na okraj parketu a povzbuzujeme dva vítězné páry potleskem. Do finále se dostává Jarek Jabloň s Miruškou, která mu tak úpěnlivě visí kolem krku, že už jen čekáme, kdy Jarkovi vyraší na čele žíla. Jejich rivaly jsou pán kolem padesátky, který má na zádech posazenou kamarádku paní Práškové paní Lipovou (77 let) a radostně s ní pobíhá do kola. Jarek to nakonec pro nedostatek kyslíku vzdává a vítězem se stává druhý pár. Po celou dobu vyhlášení a gratulace pán drží paní Lipovou na zádech, což jen posílí všeobecné veselí

v sále. Poté, co ji konečně pustí, ho paní Lipová samou radostí políbí na tvář a celá září. Jako odměnu dostávají láhev šumivého vína.

Když procházím kolem stolu Práškových, chci paní Lipové pográtulovat.

„On mě nesl, jak kdybych nic nevážíla!“ vyhrkne na mě paní Lipová, která je už šest let vdova. „Ježišmarjá, já naposledy něco vyhrála... to už je let!“ je celá u vytržení a neustále mi přitom tiskne ruku.

V sále to nyní hučí jako v úle, jak si jednotlivé stoly vykládají o tom, co právě někteří zakusili na vlastní kůži a z různých stran se ozývají výbuchy smíchu. Jdu si sednout k Hutníkovým. Servírka jim zrovna přinesla druhou láhev červeného vína.

„Kolik to stálo, Evžen?“

„Hmmm?“

„Kolik to stálo, se ptám?“

„Kolem osmi euro, myslím.“

„A tak to je dobré... ono to stejně není dobře přepočítávat na naše... jednou zme na dovolené, tož je třeba si to užít, že?! Šetřit můžem doma,“ říká Miriam a já souhlasně kývu hlavou.

„Dobrý večer vám prajem!“ ozve se z mikrofonu.

Na zábavu se došla podívat i elegantně vystrojená paní ředitelka a „referent“ Jura, který je zde ve skutečnosti zaměstnán jako provozní hotelu. Přišli nám popřát příjemnou zábavu a obohatit program večera zpěvem hymny zotavovny Morava „U nás v Tatrách“, kterou složilo duo Trent. Jejich přáním je, abychom se do konce pobytu slova této hymny naučili a mohli si ji na závěrečném večíрку zazpívat všichni společně. Když spustí, sál se opět roztleská a mnozí se k nim přidávají. Buď už jsou tu po druhé, nebo píseň znají od svých známých. Slova a melodie jsou vcelku snadné, a tak při třetím opakování refrénu zpívá polovina sálu:

Darina a Jura spolu:

U nás v Tatrách ste vítaní zas
sme tu pre vás
a chceme vždy a stále
tu pohodu, smiech zniest' vám.
Je to na nás
či krásny čas prinesie zas
v Morave radost' čo v nás
prebudí mladost' a čas.

Jura:

A každý z nás čo vníma krásu,
čo vôkol nás sa vypína

Darina:

ten nájde v sebe správnu trasu
čo zavedie ho k výšinám!

Jura:

A že spozná sám
čo v Tatrách nevnímal!

A všichni:

U nás v Tatrách ste vítaní zas
sme tu pre vás
a chceme vždy a stále
tu pohodu, smiech zniest' vám.
Je to na nás
či krásny čas prinesie zas
v Morave radosť čo v nás
prebudí mladost' a čas.

„Bravo! Super!“ aplauduje celý sál.

„Pekne ďakujem!“

„A teraz by sme radi pogratalovali jednej úžasnej dáme, čo tu medzi vami sedí. Rada by som pozvala ku nám na parket paní Simonu Vaněčkovú (45 let), ktorá tento týždeň oslaví nádherné výročí... no čo vám budem povedať – osemnásť už jej bolo.“

Paní Simona celá v rozpacích vstáva od stolu a zamíří k Darině, která na ni už čeká s „blahoželaním ROH“ v ruce. Vedle ní stojí Jura a v rukou třímá velkou láhev sektu. Kromě nich dvou Simoně gratulují i ředitel CK a Vlado. Simona si odnáší za potlesku sálu své dary ke stolu. Skupina Trent začne hrát jen pro ni skladbu „Už mi láska není dvacet let“ a její manžel ji za ruku odvádí na parket. Tančí sólo. V tu chvíli se od stolu zvednou jejich přátelé a vyběhnou ostatní, ať jdou taky. S těmi, co se k nim přidali, se chytí za ruce a vytvoří kolem Simony a jejího muže kruh. Přidal se i náš stůl a paní Hutníková se na mě dojatě usmívá. Duo Trent spustí další pomalou skladbu a Simonu přijde o tanec požádat její kamarád Standa (53 let). Následně podobné gesto učiní ještě dalších pět párů.

Sadu ploužáků střídají svižnější rytmy, mezi nimiž má největší úspěch „Když si báječnou ženskou vezme báječnej chlap“. V kole se mnou víří Miriam Hutníková a Evžen stojí opodál a pohupuje se v kolenou. Dlouho na sebe nedá čekat ani nejoblíbenější hit tanečních zábav – „Jede, jede mašinka“. Trvá to jen několik vteřin a celý zástup si to maširuje napříč sálem mezi stoly a přibírá další a další rekreanty. Nakonec zůstává sedět jen pět lidí!

Po několika dalších hitech se duo Trent omluví, že si dá krátkou pauzičku. To přiměje mnohé přítomné k odchodu, neboť v ten moment se začnou dívat na hodinky a zjišťují, že je něco málo před půlnocí. Přesto i po půlnoci zůstává víc jak jedna třetina lidí. Dokonce Hutníkovi, kteří zpočátku tvrdili, že jdou jen na chvíli, odchází až kolem půl jedné. Přibližně v jednu hodinu ráno se přijde zbývajících tří stolů, které si sesedly k sobě, zeptat vrchní servírka, zda už může zavřít bar.

4.3.1 Ten dělá to a ta zas tohle

„Když se jedinec nachází v přítomnosti ostatních lidí, tyto lidé se o něm většinu času snaží získat základní informaci, která vypovídá o jeho společensko-ekonomickém postavení, o tom, jak vnímá sám sebe a jaké stanovisko zaujímá vůči svému okolí, o jeho

schopnostech a jeho důvěryhodnosti“ (Goffman 1959:1).⁶³ Je obecně známým faktem, že lidé navazují bližší vztahy s těmi, s nimiž mají něco společného, ať už to jsou záliby či názory a pohled na svět. Pro vytvoření přátelského pouta je pak nesmírně důležité zejména to, zda stejně chápou a interpretují základní kulturně-spoolečenské jevy, a zda se jejich názory na ně shodují nebo ne (viz MacCannell 1976; Bourdieu 1989; 1998).

Každý jedinec zaujímá ve svém životě vícero sociálních rolí, a tato „mnohočetná já“ si mohou leckdy vzájemně odporovat (Goffman 2003 [1963]:77). Které z těchto já vstupuje do popředí – tj. stává se významnou součástí „vnější fasády“ (*personal front*) – a jakou „sociální“ informaci o sobě chce daný člověk sdělit, pak záleží především na tom, kde, s kým a v jaké situaci se nalézá. Existuje-li nějaká informace, které by jakkoliv mohla negativně ovlivnit to, jak bude danou osobu okolí vnímat, snaží se tato osoba svou potenciální „vadu“ co nejlépe skrýt (tzv. *impression management* – viz Goffman 1959). V případě účastníků retro rekreace ROH je takovouto „vadou“ na charakteru, právě jejich pozitivní vztah k některým aspektům socialismu. V naší společnosti se totiž očekává, že jedinec bude komunismus a vše s ním spojené kritizovat a odsuzovat. Jakékoliv chování mimo tuto normu se stává nežádoucí odlišností, která v rámci české společnosti může skutečně fungovat ve smyslu goffmanovského stigmatu (viz Goffman 2003 [1963]).

Během seznamovacích kol, kdy Vlado s ředitelem CK obchází jednotlivé stoly, se nejčastěji jako odpověď na otázku, jaké povolání účastníci vykonávali za socialismu, ozývají dělnické profese: na straně dam - kuchařka, učitelka, účetní, prodavačka, pošťačka a pracovnice JZD; a na straně pánů: stavbař, strojař, technik a zaměstnanec Českých drah. Tímto aktem je tak verbálně potvrzeno to, co si do té doby mnozí na základě různých indicií jen mysleli – všichni jsou si zde svým způsobem rovni, neboť pochází ze stejného společensko-ekonomického prostředí. Společný původ je prvním stupněm k vzájemnému sblížení a vzájemné důvěře. Prostor, v němž se účastníci retro rekreace ROH nacházejí, a lidé, kteří je obklopují, jim umožňují odhodit několikrát „masky“, které jsou často nuceni nosit, nacházejí-li se v přítomnosti těch, v jejichž očích je pozitivní vztah k minulosti, jež je spojena s érou komunismu, diskredituje (viz Goffman 1959; 2003 [1963]). Jinými slovy, před rekreanty ROH se nemusí hanbit ani za svou dělnickou profesi, ani za svůj odlišný výklad minulosti, který odporuje oficiálně uznávané verzi (viz 5. kapitola).

⁶³ „When an individual enters the presence of others, they commonly seek to acquire information about him (...) they will be interested in his general socio-economic status, his conception of self, his attitude toward them, his competence, his trustworthiness etc.” (Goffman 1959:1)

Pocit studu spojený s vykonáváním dělnických profesí souvisí především se znevažováním fyzické práce po roce 1989, kdy se „z hrdinů včerejška staly pouhé společenské relikty dneška“ (Buchowski 2001:92; viz dále Fitzpatrick 1999; Hann et al. 2002).⁶⁴ Zde na retro rekreaci ROH však mohou o svém povolání hovořit s určitou hrdostí. Mohou se dokonce „kasat“ svými zásluhami, aniž by je za to někdo odsuzoval. Jak trefně poznamenal Hrubý: „Mezi účastníky retrorekreace jsou mnozí, kteří si přijeli nostalgicky zavzpomínat na časy, kdy měli pocit, že osobně požívali většího respektu než nyní – třeba i jen proto, že měli nějakou malou funkci nebo dobrý vztah k partaji či odborům, který jim dodával sebevědomí“ (Hrubý 2010).⁶⁵ Nicméně k přímému sympatizování s komunistickou stranou a k vlastnictví „červené knížky“ se neodvažují účastníci přiznat ani zde, což souvisí právě se skutečností, že většina rekreatů členy partaje nikdy nebyla a dovolenou s Atisem si opravdu zaplatila proto, aby „zavzpomínali na mladá léta“ a že „aspoň bude sranda“.⁶⁶

⁶⁴ „...yesterday's heroes have turned into social anachronisms“ (Buchowski 2001:92)

V socialismu „si byli všichni rovni“, ale byl to právě proletariát, jenž byl oficiálně privilegovanou skupinou společnosti a byl všude vyzdvihován a oslavován (i když jak poznamenává Fitzpatrick [1999] pojem „proletariát“ později spíše označoval skupiny loajální vůči režimu a jeho ideologii, než společenskou třídu). Dělníci – ruce revoluce – byli skutečnými hrdiny budování nového lepšího světa. Motiv obyčejných lidí, z nichž se stali hrdinové národa, třeba jen na jeden den, byl velmi oblíbený a objevoval se všude – v novinách, televizi, rádiu... Zprávy o hrdinech z davů byly důkazem, že „little people mattered in the Soviet Union“ – tedy že i obyčejní lidé jsou pro SSSR důležití (Fitzpatrick 1999:74; viz dále také Kenney 1994). A stejně rychle jako byla minulým režimem dělnická třída vyzdvížena na výsluní, byla změnami po roce 1989 sražena až na samotné dno kapitalistického systému (Kideckel 2000:114). Deklasifikace a znehodnocení fyzické práce po roce 1989 ve velké míře také souvisí s tendencí zavrhnout vše, co bylo prosazováno minulým režimem. Dělník tak dnes ztělesňuje všechny nešvary minulého systému, který jej naučil akorát vyrábět busty V. I. Lenina (Míchník citovaný v Kalb 2002: 319) a krást a podvádět (Buchowski 2001:15). A tak lidé vychovaní v přesvědčení, že lidské (a zejména té fyzické) práce si je třeba vážít, mají skutečný problém s její degradací. Jejich neschopnost vyrovnat se se ztrátou výsadního postavení, které jim skýtalo alespoň určitý symbolický kapitál, je však opět vykládána jako neschopnost přizpůsobit se změnám, které přinesla transformace (Buchowski 2001; Hann et al. 2002).

⁶⁵ Citováno z osobní korespondence s panem Karlem Hrubým (červen 2010).

⁶⁶ Přesto se samozřejmě mezi účastníky najdou ti, kteří s režimem spolupracovali až do jeho pádu. V této souvislosti je nejzajímavějším případem již zmiňovaný „válečný veterán“ (viz podkapitola 4.1), který se svými zásluhami chlubil již ve vlaku na cestě do Tater a později nevynechal žádnou příležitost, aby o své „hrdinné“ minulosti a strastech, kterými si prošel, hovořil. Protože si nikdo nepamatoval, jakou hodnotu doopravdy měl, říkalo se mu „pan Plukovník“. Až díky rozhovorům uskutečněným po návratu z Tater jsem se však od jedněch mých informátorů (kteří si z pochopitelných důvodů přáli zůstat v anonymitě) dozvěděla, že všemi obdivovaný a respektovaný „pan Plukovník“ nás všechny vodil za nos, stejně jako paní z dubnového turnusu, jež se tak láskyplně před zraky všech starala o svého manžela neschopného pohybovat se bez berlí (viz podkapitola 4.1). Pana Plukovníka totiž „vylili“ z vojenské akademie už v prvním ročníku a na šarži „majora“ to dotáhl jen díky vlastnictví „červené knížky“. Jeho žena byla navíc jedním z nejvyšších „kádrů“ v továrně v Přelouči. „Je to tluchuba a vychcánek, který svůj příběh prostě umí prodat a ze svých takzvaných ‚válečných zásluh‘ žije dodnes. Je zvyklý všechno dostat zadarmo, jen díky tomu, že vlastní kus papíru“ (čímž není myšlena stranická knížka, ale potvrzení o účasti v odboji). Přesto způsob jeho sebe-reprezentace během zájezdu a velmi dobrá „týmová“ spolupráce s jeho přítelkyní přesvědčili všechny ostatní o jeho hrdinné a ctnostné povaze a s touto představou se také všichni rozjeli do svých domovů.

4.3.2 *Řekni mi, jak se bavíš, a já ti řeknu, kdo jsi*

Stejná paní dokumentaristka, která se po premiéře dokumentárního filmu „Sladké mámení“ rozčilovala nad tím, že „*všichni v té době s revolucí souhlasili!*“ a proto přece „*není možný, aby ty lidi zůstali na stejné úrovni! Za DVACET LET se ti lidi přece museli změnit! A ono ne!*“, nedokázala také pochopit, jak se může někomu líbit „*nechat si strkat ruku mezi nohy vod nějakýho starýho pupkatýho zpcenýho chlapa nebo si posadit na záda tlustou babku a běhat s ní po parketu...*“. „*To se mi z toho dělá úplně zle!*“ kroutila nevěřícně hlavou, zatímco nervózně usrkávala trpkého bílého vína rozlévaného na tamním baru. Vedle ní seděla její bývalá žačka, líce rudé rozhořčením, a se zanícením a za doprovodu vášnivých gest neustále opakovala, že: „*to sou lidi z úplně jinýho prostředí než ty! Oni sou jinde! Ty se s nima nemůžeš vůbec srovnávat! Vždyť si to viděla! Co ty lidi dělali?! Kuchařka, dojička, uklízečka... to sou prostě jiní lidi, než ty se mezi nima pohybuješ! Víš co, to sou lidi, co vzpomínaj: a my sme tenkrát chodili na brigády a na taneční zábavy a todle nám teď ty všichni kapitalisti – JZD už u nás na vesnici není – podívejte se, jak to všechno rozkradli – ale my držíme při sobě, my se máme rádi a my na ty starý časy... vždyť to bylo tak hezký!*“.

Jak už jsem lehce nastínila v 2. kapitole, pobouření těchto dam odráží nejen jejich opovržení pro lidi sympatizující s komunismem, ale hlavně pohoršování se nad způsobem zábavy, které se oddávají. Poznámka, že tito lidé „*sou z úplně jinýho prostředí!*“ je vskutku trefná, neboť účastníci zájezdu pocházejí z jiné socio-ekonomické třídy než paní dokumentaristka, jejíž rodina „*byla komunismem nesmírně bita*“, či její bývalá studentka – úspěšná absolventka FAMU. Jejich komentář jasně dokazuje, že stále platí, že rozdíl v preferenci tzv. „*vysoké*“ a „*nízké*“ kultury je považován za ukazatel míry inteligence a určité společenské elegance.

Na vzájemný vztah mezi sociálním původem a vkusem, který se odvíjí od povahy kulturního kapitálu, poukázal jako jeden z prvních Pierre Bourdieu (1984 [1979]).⁶⁷

⁶⁷ Tento koncept představil Bourdieu nejprve společně s Jean-Paul Passeronem (1964, 1970). V původním pojetí obou autorů podoba kulturního kapitálu získaného v rámci určitého socio-ekonomického prostředí ovlivňuje možnosti a výkon jedinců v rámci institucionalizovaného vzdělávacího systému. Kulturní kapitál je občas mylně ztotožňován pouze s dosaženým vzděláním (viz Lamont & Lareau 1988), nicméně jde o pojem polysémantický, který někde označuje neformální akademické standardy odvíjející se od rodinného zázemí (*The Inheritors*, 1964), jindy představuje důležitý výchozí bod pro vylučování (exkluzi) příslušníků jiných tříd z některých pracovních a společenských pozic (*Reproduction*, 1970) a konečně v *Distinction* (1984 [1979]) hraje zcela jinou teoretickou roli – je zejména ukazatelem společenské pozice. Postoje, preference a chování příslušníků jednotlivých socio-ekonomických tříd jsou zde již přímo konceptualizovány jako součást „*vkusu*“ (Lamont & Lareau 1988).

Kulturní kapitál lze chápat jako zvláštní formu získaných dispozic (je tedy součástí celkového *habitu* jedince)⁶⁸, která je vázaná na charakter a úroveň výchovy, na níž má vliv především charakter prostředí, v němž člověk vyrůstá.⁶⁹ Určující faktor zde představují možnosti, které skýtá dané rodině příslušnost k určité socio-ekonomické vrstvě (tzv. sociálnímu poli) v rámci stratifikované společnosti. S měnícím se objemem a strukturou celkového kapitálu jedince (ekonomického, kulturního, sociálního a symbolického) se pak mění i jeho vkus. Jinými slovy, životní styl a záliby jedince jsou podle Bourdieuho pro ostatní jasným ukazatelem příslušnosti k té které sociální skupině. Na bázi těchto znaků pak probíhá „selekce“ nových příslušníků, kdy jsou přijímáni ti, jež vykazují podobné znaky (proces inkluze), a vylučováni ti, jež patří k odlišným znakům (proces exkluze).⁷⁰

Základní rozdíl mezi výše postavenými skupinami společnosti, které preferují „sofistikovanější“ formu zábavy, a mezi skupinami z nižších společenských tříd, které si libují v „primitivnějším“ druhu zábavy, pak spočívá zejména v touze a ochotě masového publika „participovat“, stát se součástí hry a prožívat vše společně s ostatními aktéry (Bourdieu 1984 [1979]).⁷¹ Toto fyzické zapojení se – ať už formou potlesku, výskání nebo přímé účasti – činí daný způsob zábavy v očích distingovaných vyšších vrstev společnosti „vulgárním“ až „obscénním“, neboť poskytuje především potěchu těla, nikoliv ducha.⁷² Je však nutné mít na paměti, že kategorie „vysoká“ kultura existuje a je definována jen ve vztahu k „nízké“ kultuře, vůči níž se negativně vymezuje, a tyto kategorie jsou opět sociálně vyjednávané (Bourdieu 1984 [1979]; Berger a Luckmann 1999).

Na retro rekreaci ROH přijíždějí převážně lidé, kteří dávají přednost lehčí formě zábavy, tedy té, kterou Bourdieu nazývá „populární“. Společný vkus je tak sblížuje ještě

⁶⁸ Na rozdíl od Veblena (*The Theory of the Leisure Class*; 1899), který se zabývá okázalou spotřebou, zajímají Bourdieuho signály, které člověk vydává nevědomě.

⁶⁹ Kromě tohoto „inkorporovaného“ kulturního kapitálu v podobě dispozic lze rozlišit dvě další formy: „objektivizovaný“ (knihy, umělecká díla atd.) a „institucionalizovaný“ (tituly, diplomy, certifikáty, apod.).

⁷⁰ V Bourdieho případě hraje samozřejmě centrální roli vztah mezi dominantní skupinou společnosti a dominantní skupinou, kdy za „vysokou“ kulturu je považována ta, kterou vyznává dominantní skupina. Jedinec je pak posuzován na základě schopnosti ovládat symboly a praktiky dominantní kultury. Být nositelem legitimní kultury pak zplnomocňuje příslušníky dominantní vrstvy ovlivňovat životy příslušníků nižších tříd prostřednictvím exkluze těchto jedinců z nejvyšších skupin společnosti (a tím z přístupu ke zdrojům ekonomického a symbolického kapitálu) právě na základě nedostatků v kulturním kapitálu. Co je a co není charakteristickým projevem privilegované skupiny je však opět vyjednáváno intersubjektivně v rámci celé společnosti, a aby byl určitý signál vnímán jako ukazatel vyššího statusu, musí jej tak vnímat široká veřejnost. Proto je v nejvyšším zájmu privilegované vrstvy, aby nerovné vztahy v rámci společenské struktury byly neustále obnovovány, v čemž jí slouží zejména státní instituce, kam patří i školství.

⁷¹ „*The most radical difference between popular entertainments and bourgeois entertainments is found in audience participation.*“ (Bourdieu 1984 [1979]:487).

⁷² Bourdieu přímo píše, že populární estetika je naprostým opakem Kantovského pojetí estetická (viz Bourdieu 1984 [1979]:41).

více a značně napomáhá ve formování kolektivního ducha zájezdové skupiny. Vědomi si blízkosti v rámci „sociálních polí“, a vidouce, jak se mnozí rekreanti dokáží „odvázat“, odhazují zábrany a nechávají se strhnout atmosférou i ti, do nichž by to – slovy jedné rekreatky – „doma nikdo neřekl“. „*Když se takhle chovám doma, tak si řeknou, ježiš baba stará, ona nemá rozum, ona má tři děti, sedum vnoučat a chová se jak puberták... Ale až mě děti uvidí, jestli něco z toho uvidí, tak vnoučata řeknou: mi máme ale prdlou babku!*“ (Mirka, 64 let).

Prostředí socialismu, v němž vyrůstala většina účastníků retro rekreace, mělo nejen vliv na jejich postoje a preference, ale *de facto* na jejich celkový *habitus*. Po roce 1989 se však chtě nechtě museli z velké části vzdát způsobů života a každodenních praktik, na něž byli zvyklí, a přeorientovat své myšlení a jednání na požadavky nového systému. Stejně však jako socialismus neustále bojoval s „*přežitky kapitalistické morálky v myslích lidí*“, nad nimiž lomili rukama mnozí autoři ještě na konci 80. let (viz Bičovský a Mydlík 1988:146; dále Mazačová 1982; Kuneš 1988), musí čelit kapitalismus skutečnosti, že podobně jako se mnozí lidé nemínili zcela vzdát humanistických hodnot spojených s Masarykovým odkazem, nemíní se jiní lidé zcela vzdát všech hodnot spojených s érou socialismu, zvláště považují-li je ve srovnání s kapitalismem za lepší. Tento sklon k vyzdvihování hodnot socialismu (např. kolektivní duch, solidarita, tolerance, spolupráce, družnost) jako protiváhy k hodnotám kapitalistické morálky (např. egoismus, individualismus, bezohlednost, rivalita) reflektuje na jedné straně nespokojenost se současnou sociální, ekonomickou a politickou situací v české společnosti, na druhé straně však souvisí také s tendencí idealizovat si minulost. Tato idealizace se též následně projevuje ve formě odlišné interpretace nedávné české historie.

5. PAMĚŤ A DĚJINY

5.1 Sociální paměť

Jiří Příbáň ve svém článku „*Generální stávka 1989*“ uveřejněném v časopise A2, poznamenal, že „*dějiny je vždy důležitější poznávat než je mít a otevřenost interpretace dějin je důležitější než její závaznost*“ (Příbáň 2009:3). Příbáň tak upozornil na fakt, že vedle oficiální verze historie, která se zakládá na reflexi široké škály historických událostí,

čímž si zajišťuje svou objektivitu, existují tzv. „osobní dějiny každodennosti“ sdílené v rámci jednotlivých společenských skupin, jejichž úhel pohledu je značně omezenější a nebere v potaz širší historický kontext. Termín „kolektivní paměť“ představil francouzský sociolog a filozof Maurice Halbwachs (1992 [1952]), který jako první poukázal na vztah mezi pamětí jedince a sociálním prostředím, jež ho obklopuje. Kolektivní paměť – tedy obrazy a koncepty sdílené v rámci určité sociální skupiny - se během procesu socializace stává součástí individuální paměti jedince. Jinými slovy, člověk si během svého života internalizuje příběhy skupiny, k níž náleží, a které nejsou jeho osobními zkušenostmi. Tyto „obrazy“ se pak stanou součástí jeho vlastní autobiografické paměti. Navíc, skupina, k níž jedinec patří, částečně určuje, které události si má pamatovat, a které mají naopak upadnout v zapomnění. Naše vzpomínání je tak sociálně podmíněno.

Do této míry souhlasí s Halbwachsem i jiní teoretikové „kolektivní paměti“. Nicméně jeho koncept je kritizován pro přílišnou orientaci na přítomnost, která údajně činí nemožnou jakoukoliv objektivitu kolektivně sdílené paměti (viz Schwartz 1982; Olick 1999; Kansteiner 2002). Halbwachs totiž tvrdí, jak píše Coser, že *„minulost je sociální konstrukcí, která je z velké části, ne-li zcela, utvářena zájmy přítomnosti (...) kolektivní paměť je v podstatě rekonstrukcí minulosti ve světle přítomnosti“* (Coser 1992:34).⁷³ Avšak jak uvádí jiní autoři, sociální kolektivní paměť není vytvářena pouze na základě subjektivních autobiografických pamětí (Kansteiner 2002), ale musí se odvíjet také od „objektivizovaných“ obrazů minulosti (knihy, umělecká díla, listiny, dokumenty, památníky apod.), které zajišťují alespoň částečnou kontinuitu kolektivních pamětí jednotlivých skupin s kulturní tradicí dané společnosti (Schwartz 1999). Jednotlivé historické reprezentace jsou tak sice společensky vyjednávané, podléhají selekci a jsou podřízeny zájmům a potřebám současné společnosti, přesto s nimi nelze manipulovat dle libosti (Olick 1999; Kansteiner 2002).

5.2 Interpretace dějin jako nástroj legitimacy moci

Tuto kontinuitu s kulturní tradicí a tudíž určitou objektivitu, kterou „objektivizované“ obrazy minulosti sociální kolektivní paměti poskytují, však podle Olicka zajišťují zejména společenské instituce, které hrají důležitou roli ve formování významů,

⁷³ „Past is a social construction mainly, if not wholly, shaped by the concerns of the present (...) the collective memory is essentially a reconstruction of the past in the light of the present.“ (Coser 1992:34)

jež jsou jednotlivým prvkům minulosti přikládány. A zde narážíme na strukturální problém tak krásně popsany v dílech Pierra Bourdieu. Tyto instituce jsou totiž pokaždé ovládnuty určitou společenskou elitou, jejíž strategie je vždy zaměřena na rekonstrukci minulých událostí tak, aby byly v souladu s jejími cíli, kdy nejdůležitějším z těchto cílů je legitimizace jejího vlastního mocenského postavení (viz Bourdieu 1989). Spoluutváření kolektivní paměti prostřednictvím obecně uznávaných symbolů a konceptů je nesmírně důležité pro zachování společenského řádu (viz Berger a Luckmann 1999; Geertz 2000 [1973]). Přesto nelze zapomenout, že ty samé symboly a symbolické rámce slouží k legitimizaci stávajícího institucionálního řádu, který třímá v rukou určitá skupina společnosti (Bourdieu 1998; Geertz 2000 [1973]). *„Vítězství jedné či druhé koncepce je svázáno s mocí a závisí spíše na síle než na teoretické vynalézavosti těch či oněch legitimizátorů. Kdo má větší klacek, má větší šanci prosadit svou definici reality“* (Berger a Luckmann 1999:109).

Síla určité interpretace dějin tak spočívá v tom, že představuje velmi účinný nástroj legitimizace dominantní moci. Symbolický význam připisovaný určité společensko-politické události je následně mnohdy důležitější než událost sama (Tileagă 2010). Lidé si pamatují v příbězích, a je v nejvyšším zájmu dominantní skupiny mít na formování těchto příběhů vliv (viz Fitzpatrick 1999). A je jedno, zda se jedná o vládu komunistickou či neo-liberální. Výklad dějin tak slouží k prosazování principů vidění a třídění světa v souladu dominantní ideologií (Bourdieu 1998; viz také Foucault 1996). Skupiny lidí, kteří prožili nějakou dramatickou dobu, mají poté naději ovlivnit paměť národa jen tehdy, zapadají-li jejich příběhy do oficiální verze historie propagované stávající mocí (Kansteiner 2002). Není tedy důležité jen to, *co* se říká, ale především to, *kdo* to říká (Berger a Luckmann 1999:116).

Své nové „ideologické krytí“ či novou „legitimizační fikci“ (Suk 2009) potřebovala po roce 1989 i čerstvě zformovaná československá vláda, která se nakonec rozhodla vydat cestou ostrého vyhraňování se proti všemu, co bylo jakkoliv spojeno s komunistickým režimem. Vycházejí z Geertzovy (2000 [1973]) definice ideologie jako „*systému vzájemně působících symbolů*“, který „*přetváří cit ve význam a činí jej tak sociálně dostupným*“, objektivizované představy a pocity, které se staly základem sociální kolektivní paměti českého národa v polistopadové období, tak pramení zejména z pamětí politických vězňů 50. let a dalších obětí komunismu (Suk 2009). Ke slovu se tak v České republice dostávají především členové Konfederace politických vězňů a jiných antikomunistických organizací,

než lidé, kteří se navzdory režimu snažili žít svůj „obyčejný život“ a jejichž vzpomínky nejsou tak „černé“.

5.3 Obyčejný život v neobyčejných časech

Název této podkapitoly odkazuje na brilantní knihu Sheily Fitzpatrick (1999), která se věnuje každodennímu životu obyvatel Sovětského svazu v období Stalinismu – konkrétně 30. let minulého století. Naprosto klíčovým bodem jejího díla je, že již v úvodu jasně stanoví, že termín „stalinismus“ neodkazuje v její knize pouze k ideologii či konkrétní podobě politického režimu, ale představuje celý „*komplexní systém institucí, struktur a rituálů, které utvářely domov* (či doslova přirozené prostředí - *habitat*) *člověka sovětského, neboli homo Sovieticus*“ (Fitzpatrick 1999:3).⁷⁴ Charakteristickými prvky prostředí, v němž *homo Sovieticus* vyrůstal, byly sáhodlouhé fronty na jakémkoliv zboží, kterého byl všude nedostatek. Na tyto podmínky lidé neustále reptali, což se také stalo oblíbenou kratochvílí. A od nedostatku zboží se odvíjela potřeba mít své „dobré známé“ na správných místech (systém v Rusku nazývaný „*blat*“). Předními dovednostmi, jimiž člověk sovětský vynikal, tak byl hlavně „*lov a sběr nedostatkového zboží*“ (ibid.:2).⁷⁵

Důležitost osobních konexí, bez nichž byl život v socialismu mnohem těžší, vyzdvihuje vedle Fitzpatrick také Buchowski (2001). Systém „dobrých známých“ prodávajících věci pod pultem a podobně dal vzniknout paralelní šedé ekonomické sféře, která lidi spojovala. Možná také odtud pramení vzpomínky účastníků retro rekreace ROH na to, že „*tenkrát si byli lidé blíží, více spolupracovali a vzájemně si pomáhali, zatímco dnes jede každý sám na sebe*“ (paní Hanka, 56 let, prodavačka). Základní funkční jednotkou v „honbě“ za nedostatkovým zbožím pak byla samozřejmě rodina. I v těchto časech chtěli rodiče zajistit solidní životní úroveň svým potomkům, a proto není divu, že orientace na materiální zajištění se stala centrálním prvkem, kolem něž se točil celý rodinný život. Tento „*rodinný centrismus*“ (*family centrism*) zpětně ovlivňoval každodenní praktiky (Buchowski 2001:124). Projevoval se například také v dvojím metru

⁷⁴ „Stalinism does not refer only to an ideology or a political system (...) but is used here as a complex of institutions, structures, and rituals that made up the habitat of Homo Sovieticus in the Stalin era (Fitzpatrick 1999:3).

⁷⁵ „Homo Sovieticus emerging in the 1930s was a species whose most highly developed skills involved hunting and gathering of scarce goods in an urban environment” (Fitzpatrick 1999:2).

k soukromému a státnímu majetku, kdy platilo heslo: „*kdo neokrádá stát, okrádá vlastní rodinu*“, které se u nás traduje dodnes.

Snad právě i z toho důvodu se „*český národ vcelku snadno adaptoval na konzumní variantu normalizačního režimu*“ (Suk 2009:1), k níž se vedení partaje uchýlilo po Dubčekově neúspěšném reformátorském pokusu 60. let. Šrámy ve své legitimitě se komunisté snažili vykompenzovat nabídkou „*výdobytků*“ západního světa, v SSSR dostupných i prostým lidem, a ošálit jejich smysly kouzelným ubrouskem, jenž se měl na požádání sám prostít (viz Fitzpatrick 1999). A tak si obyvatelé Východního bloku mohli během různých propagandistických akcí pochutnávat na frankfurtských párečcích a zmrzlíně Eskimo, nebo si zajet svým vlastním osobním vozem na svou vlastní chatičku. A zde je nutno podotknout, že většina účastníků retro rekreace ROH má své vzpomínky na prvomájové průvody skutečně spojené s tím, že „*chlapi si aspoň dali u stánku párek a pivo a dětem sme koupili zmrzlinu*“ (paní Andělová, 60 let).

„Lehkost“ s jakou se lidé smířili se situací po roce 1968 a ochotu přistoupit na mírně pozměněná pravidla „hry“ s režimem lze však připsat na vrub také faktu, že „*většina lidí ve většině případů svou vládou přijme*“ (Fitzpatrick 1999: 225; viz dále Hann 2002)⁷⁶, neboť společenský systém, v jehož sítích se v daný okamžik uvízli, velmi často chápou jako jakousi nadřazenou entitu existující zcela mimo ně, která je objektivně daná, nezměnitelná a zcela samozřejmá, a již nemohou nijak ovlivnit (Berger a Luckmann 1999:90; viz dále Bourdieu 1989, 1998), o čemž svědčí výroky typu: „*byla to prostě taková doba*“, „*nemohli jsme s tím nic dělat*“ a „*prostě jsme se museli naučit v tom žít*“. Díky tomuto vidění světa pak lidé vnímají mnohé hrůzyplné události spojené s politickým režimem jako neštěstí podobná moru či záplavám, která „se prostě stávají“ a jimž není v lidských silách zabránit, pouze se musí nějak přetrvat (Fitzpatrick 1999:192). Neuvědomují si, že „*tento mechanismus není ale ničím jiným než nakumulovaným výsledkem jejich vlastních strategií*“ (Bourdieu 1998).

Přesto všechno však žádný z totalitních režimů minulosti nedokázal lidem zcela „*vymýt mozky*“ (viz Havel 1978; Kenney 1994; Fitzpatrick 1999; Buchowski 2001; Hann et al. 2002; Hrubý 2010). To, že vnímají danou situaci jako objektivní fakt, s nímž se nedá nic dělat, ještě totiž neznamená, že se s danými poměry vnitřně ztotožňují. Ve většině

⁷⁶ „...most people most of the time do accept their governments...” (Fitzpatrick 1999:225)

případů dochází s větší pravděpodobností k přizpůsobení se daným pravidlům pouze napovrch. Toto chování je ovšem často dezinterpretováno jako „strkání hlav do písku“ a „pasivní konformita“ a bývají mnohým pamětníkům komunistické totality vyčítány. Tato výtka však opomíjí jeden zásadní faktor, jenž měl vliv na lidské jednání v období socialismu – atmosféru strachu, jež byla důvodem, proč bylo bezpečnější držet se u dna (Fitzpatrick 1999:220; viz dále Hrubý 2010). Kromě toho, „totalitní moc tu nefungovala tak dlouho jen díky naší ochotě kolaborovat. [N]ebylo to tak, že banda hloupých a surových estébáků ovládala davy slabých a hloupých lidí. Chtěli jsme ukázat (filmem Kawasakiho rúže – pozn. autora), že režim byl krutý ve své rafinovanosti (...) Moc nad lidmi se získával(a) pomocí detailů“ (Hřebejk 2010:6).

A právě v případech, „kdy je přímá konfrontace systému holé bláznovství, protože by buď vyvolala represivní opatření ze strany moci (Scott 1992; Havel 1978) anebo by nenašla dostatečnou odezvu a podporu mezi ostatními a obrátila by si společnost spíše proti sobě (Havel 1978), uchylují se ti, jež jsou utlačováni, ke skrytým formám odporu“ (Bzenecká 2008). Skryté formy rezistence vůči totalitní moci se následně projevují v určité „dualitě“ jednání, pro niž je charakteristický rozpor mezi „subjektivní pravdou“ a „objektivní skutečností“ (Bourdieu 1998)⁷⁷. Jinými slovy, jedinec na jednu stranu nesouhlasí s režimem, ale chová se tak, jako by proti němu nic neměl – své veřejné vystupování plně přizpůsobuje dané ideologii. Na tuto „dvojakou tvář“ si stěžovali komunističtí autoři ještě na konci 80. let, kdy například Bičovský a Mydlík píše, že „místo opravdového socialistického vztahu k práci se také objevují masky předstírající takový vztah. Jde o dvojakou tvář, navenek je socialistická, uvnitř farizejsky maloměšťácká, nesocialistická“ (1988:35).

Scott (1992) podobné jednání nazývá „falešnou poddanost“, Havel (1978) pak mluví o „ritualizaci sociální interakce“, kdy je veřejné lidské jednání omezeno jen na určitý počet gest a verbálních projevů, které vysílají jasný signál, jenž všem ostatním sděluje: „Vím, co mám dělat a chovám se tak, jak je ode mne očekáváno. Jsem poslušný a mám proto právo na poklidný život“ (Havel 1978:9). Dualita jednání navíc jedinci umožňuje určitý druh sebeklamu (*self-deception*). Tento individuální sebeklam pak podporuje sebeklam kolektivní (Bourdieu 1998). „[S]pousta lidí měla dojem, že to s těmi komunisty dobře válčí, a přitom to bylo jinak“ (Hřebejk 2010:6).

⁷⁷ Bourdieu (1998) pojem „dualita“ či dvojitá pravda jednání užívá původně v souvislosti s ekonomikou symbolické směny, kdy lidé jednají jako by dar nevyžadoval nic na oplátku, přesto všichni vědí, že žádný dar není bezplatný.

„Podřídít se univerzálnímu (oficiální ideologii), jevit se (alespoň zdánlivě) ctnostný, přizpůsobit se, alespoň navenek, oficiálnímu pravidlu, musí přinášet zisk (symbolický a někdy i hmotný)“ (Bourdieu 1998:168). V socialismu představovala tento zisk především možnost „být nechán na pokoji“ a žít relativně „normální život“. Na druhou stranu, adaptací na dané poměry, je člověk současně i konstituuje. Stává se obětí a zároveň i nástrojem systému. Ideologie se osvědčuje jen potud, pokud je člověk schopen se s ní ztotožnit, třebaže jen zvnějšku (viz Havel 1978), což si lidé většinu času neuvědomují. Avšak totalitní systém disponuje ještě jednou formou kapitálu – a to kapitálem fyzické síly – proti níž je jak jedinec, tak demonstrující dav zcela bezbranný, jak jasně ukázaly události, k nimž došlo v srpnu 1968 u nás, či v roce 1989 v Pekingu na Náměstí nebeského klidu.

5.3.1 *Humorem proti režimu*

A tak se v dobách totality stává nejmocnější zbraní „bezmocných“ právě humor, zejména pak ten politický (viz Freud 2005 [1905]; Veatch 1998). Smích vůbec činí mnohé bolestivé – ať už fyzicky, či mentálně - situace snesitelnějšími. V období útlaku však mimo jiné satira a ironie umožňuje „obyčejným“ lidem semknout se proti společnému nepříteli, aniž by se přímo vystavovali represi ze strany moci. Důležitou roli zde také opět hraje určitý druh sebeklamu. „Lidé se často snaží normalizovat své životní zkušenosti. Vše je v pořádku, i když se to zdá být trošku divné“, je základním refrémem, který nemusí člověka přesvědčit za úplně všech okolností, ale je dostatečně efektivní v oklamání sebe sama, že nepřijatelné věci jsou přijaty jako normální“ (Veatch 1998:185).⁷⁸

Aby k represivním opatřením docházelo co nejméně, vyžadovala tato politická satira nesmírnou sofistikovanost a samozřejmě značnou dávku opatrnosti. „Čekali zme na jakoukoliv narážku... v kině, v divadle, v televizi (...) a to se pak člověk smál eště dluho potym, dyž si na to spomněl! Častokrát se člověk divil, že to jako vůbec prošlo!“ (paní Hutníková, 71 let). Základním prvkem bylo především zesměšňování komunistických kádrů a Sovětského svazu za použití „jejich vlastních zbraní“. „Vtipy a výbuchy hněvu byly způsobem, jak mohli obyvatelé USSR dělat dlouhý noc na sovětskou moc.“ (Fitzpatrick

⁷⁸ „Self-deception has an important role here. People often try to normalize their experiences. `Things are really okay, even if this seems a little strange' is the underlying refrain, which may not be self-persuasive successful in all circumstances, but is sufficiently successful in deceiving oneself that some unacceptable things are accepted as normal“ (Veatch 1998:185).

1999:184).⁷⁹ A mezi nejoblíbenější věci, které si lidový humor bral na mušku a převracel je naruby, patřila nepochybně propagandistická hesla (ibid.).

Specialitou dubnového turnusu je účast na retro prvomájovém průvodu ve Starém Smokovci, kterého se ročně účastní stovky lidí. A zde se projevuje to, že si rekreanti ROH pamatují spíše ta hesla, jež komunistickou vládu zesměšňovala, než ta oficiální. Během pochodu neustále zaznívalo například: „*Děkujeme naší vládě za Eskimo v čokoládě!*“ nebo „*Se Sovětským svazem, s rukama až na zem!*“ a jednou z nejoblíbenějších říkanek se stala:

*„My jsme malé pionýrky,
máme ještě malé dírky.
Až budeme ženy míru,
budeme mít velkou díru.
Až budeme svazačky,
budem dávat za kačky!“*

Na základě podobných říkanek a hesel je očividné, že si mnozí z těchto lidí dokázali dělat legraci z komunistické totality a udržet si odstup od všudypřítomné propagandy již „tenkrát“. Díky této jejich zkušenosti si poté dokáží udržet určitý odstup a nadhled také v současné době, ocitnou-li se opět tváří v tvář symbolům bývalé diktatury.

5.4 „Za Socialismus – Za mier!“

Jak už jsem několikrát zmínila v předchozích pasážích mé diplomové práce, jsou to právě komunistické symboly, které hýbou žlučí většině vnějších pozorovatelů, kteří se s produktem CK Atis kdy setkali. Dá se říci, že diváci, kteří shlédli dokument „Sladké mámení“ – ať už v kině BioOko, v neděli v podvečer na ČT2, nebo na webových stránkách on-line archívu České televize, se dělí na tři základní skupiny: Nejprve jsou tu ti, kterým se dělá „zle“ jak z výzdoby, tak z produktu samotného. Dále lze najít vcelku rozsáhlou skupinu lidí, které nejvíce pobuňuje právě užití komunistických „rekvizit“. Zájezd formou ROH (tedy co se týče organizace a programu) se jim zdá jako dobrý nápad, nicméně „estetická“ stránka produktu je na ně už „příliš“ a nahání jim „hrůzu“. Podle těchto lidí by se zájezd bez této výzdoby klidně obešel, stačily by třeba vlajky a předměty se symbolem ROH. Obě tyto skupiny pak ve své argumentaci často přirovnávají zájezd ke stejnému produktu, který by využíval symboly nacismu, a místo starších lidí s odznáčky a vlajkami,

⁷⁹ „Among the most attractive targets for subversive comment were Soviet slogans.“ (Fitzpatrick 1999:184)

na nichž se třpytí a třepotá srp s kladivem a pěticípá hvězda, by ulicemi nějakého městečka pochodoval dav „řádoby recesistů“ s hákovými kříží a zdviženou pravicí.

Toto přirovnání, jakkoliv výstižné, však naráží na jeden základní problém. Ať už se to jeví jakkoliv paradoxním vzhledem k statistickým údajům ohledně počtu obětí obou režimů, nacismus vyvolává v lidech mnohem negativnější a odmítavější reakce a dovolená *alà* tábory „Hitler Jugend“ by asi skutečně neprošla. Co je však ještě důležitější – zatímco nacistické symboly byly již dávno postaveny mimo zákon, ty komunistické těmto snahám stále odolávají. Skupin, které již několik let usilují o oficiální zákaz komunistických symbolů, se od počátku 90. let objevilo mnoho, žádná z nich ale doposud neuspěla.⁸⁰ Podle trestního zákona (č. 140/1961 Sb., §260 - §261a) lze stíhat pouze ty osoby či skupiny, jež otevřeně a jednoznačně propagují hnutí, které ohrožuje demokratický řád či nabádá k rasové a třídní zášti. A zde je třeba se skutečně kriticky zamyslet nad tím, zda lze užití symbolů totality během retro rekreace opravdu považovat za takovouto „propagandu“ a její organizátory či postarší účastníky doopravdy vinit z podobných „zločinů proti lidskosti“.

Ředitel CK Atis si společně s Darinou stojí za tím, že výzdoba hotelu a „výbava“ referentů je součástí „balíčku“ – když retro tak přeci se vším všudy a netřeba v tom hledat žádný politický podtext. Reakce rekreatů jsou však spíše smíšené. Někteří to berou s humorem hned ze začátku. Jiní z toho jsou nejdříve na rozpacích a mírně nervózní, později už jim to však „divné“ nepřijde. Zcela klíčovým faktem však je, že hotel není vyzdoben na výslovnou žádost účastníků, ale pouze a jenom z iniciativy samotných organizátorů, kterým přišlo jako skvělý nápad, využít předměty, které léta ležely ve skladu a prášilo se na ně. Všichni rekreati tak přijíždějí do takto připraveného prostředí, s nímž se každý z nich vyrovnává po svém.

„No já sem o tom vůbec nevěděla a tady sem hleděla na ty nápisy, a strašně jsem se chechtala, až pak mi došlo, že to je taková recese, že to je vzpomínka na to, jak to bylo

⁸⁰ Jako první se o zákaz propagace komunismu pokusil v roce 1990 jeden z nejvýznamnějších českých právníků Tomáš Sokol. V roce 2005 byl požadavek, aby součástí navrhovaného celoevropského zákazu nacistických symbolů byl i zákaz symbolů komunistické strany, zamítnut Evropskou komisí. Dalším a zatím posledním pokusem byla iniciativa Martina Mejstříka v roce 2007, který chtěl zakázat jak komunistické symboly, tak celou KSČM. Jeho návrh byl však v březnu 2008 zamítnut senátem.

Zdroj: Revue Politika: Zákaz propagace komunismu

URL: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/528/zakaz-propagace-komunismu> (poslední vstup 20.6.2010)

Britské listy URL: <http://www.blisty.cz/2005/2/10/art21943.html> (poslední vstup 20.6.2010)

Aktuálně.cz: Mejstřík: Chci zakázat komunisty!

URL: <http://aktualne.centrum.cz/zpravy/krimi/clanek.phtml?id=585013> (poslední vstup 20.6.2010)

On-line archiv ČT 24: Senát zamítl zákaz propagace komunismu a nacismu

URL: (poslední vstup 20.6.2010)

dřív, až sem si to tam všechno přečetla, a tak sem věděla, že to je taková vzpomínka (...) pochopila sem jako, že to je něco, nějaká taková akce, nějaká vzpomínka, protože mě bylo jasné... ale myslím si, že u nás by to neprošlo... hehe... Tak jako mě to nevádí... já sem se tomu zasmála... no a mě se to líbí, mě se to zdá dobrý nápad, já se tomu směju, já jsem takový člověk, že nejsem nějak zaujatá...“ (paní Beskydová, 79 let).

Názor paní Beskydové sdílí většina rekreantů, ale objevují se i tací, kteří si myslí, že by se na zájezdu tyto symboly nemusely objevovat vůbec a pořád by to „stálo za to“. Mnozí z nich pak navíc vyzdvihují fakt, že s výzdobou a vyhráváním budovatelských písní nakonec až takový problém nemají, ale pouštění české hymny během opékání špekáčků na Medvědí louce už jim připadá „přehnané“.

„No já měl obavy, jestli to nebude nějak politicky přehnaný, ale on šéf hnedka z kraje řek že žádná politika se do toho tahat nebude, což bylo dobře... jsem měl trochu obavy, aby někdo třeba ze starších lidí nedělal nějaké demonstrativní ... jako že na tohle nám nešahejte, k tomu se nevracejte nebo tak... Akorát jedna věc - co se týče těch budovatelských písní, byla zařazená hymna... tak to... tomu bych se bránil... to s recesí nemá nic společného... to by tam být vůbec nemuselo“ (pan Popleta, 68 let, technik).

Přesto všechno zůstává podstatným, že dříve nebo později všichni účastníci danou výzdobu začnou ignorovat. Sám ředitel CK Atis říká, že:

„Je jisté, že je tam moc 'sovětska'. Tenkrát to o SSSR na rekreacích nebylo. Nicméně bez symbolů to nebude stylové a dobové. Můžeme to poněkud korigovat. Ale schválně se to více 'přizdobuje', aby to byl v prvním okamžiku šok. A pak už to lidé nevnímají, stejně jako tenkrát!“

A tato poznámka nás vrací zpět k přirozenému životnímu prostředí *homo Sovieticus*, kdy „[h]esla a symboly byly všude: na školách, na pracovištích, na ulicích, a tedy také na rekreaci. Zpívaly se písně, které režim připustil, Beatles patrně nebyli vítáni (narážka na to, že Beatles a jiné rockové písně se na retro rekreaci pouštějí – poznámka autora). Lidé tomu všemu časem přivykli, neoslovovalo je to, byla to pro ně spíše kulisa, vlastní ideologický a propagandistický význam se ztratil. Stalo se to kulisou každodenního života, kterou už nikdo moc nevnímal, stejně jako nevnímal padající omítky, kolem nichž po léta chodil do práce.“ (Hrubý 2010; viz také Havel 1978; Fitzpatrick 1999).

V neposlední řadě existuje vcelku užší skupinka jak externích pozorovatelů, tak účastníků, kterým celá věc od samého počátku připadá jako povedený „fór“ a nijak je nepohoršuje. Na druhou stranu ovšem upozorňují na to, že hranice mezi „recesí“ a tím, kdy už to „zavání“ něčím nekalým, je nesmírně tenká a „občas se (hlavně v dokumentu Sladké mámení) ztrácí“. Nacházejí se však mezi nimi i ti, kteří si myslí, že právě tyto symboly jsou důležité pro navození té „správné“ atmosféry, a jejich politický přesah je zde zcela irelevantní.

„Budiž otázkou, jestli ty symboly jsou potřeba. Je poměrně pravděpodobný, že by tu atmosféru právě nebylo možný navodit bez těch symbolů, který samy už jako ten kontext evokují. Hlavně je to teda podle mě o té atmosféře, ty symboly jsou druhotné. (...) Já sem teďka překládal nějakou knížku, která byla o holocaustu a ta se zabývala vzpomínkami pamětníků právě na to, co je fascinovalo na národním socialismu jakožto systému, a oni právě říkali, že ta POSPOLITOST, jo, že ti všichni jako jeden muž maširovali nebo prostě stáli v jednom davu a vzhlíželi ke stejným symbolům, takže ta pospolitost byla zásadní... Takže je jedno, jestli máš sovětskou vlajku, nebo jestli máš ty jo támhle hvězdy a pruhy nebo máš někde hákovéj kříž, protože ta atmosféra je zásadnější než ten samotnej symbol. Podle mě, lidi jinými slovy potřebujou mít nějaké symboly, ke kterým by se vztahovali, aby byly schopný navodit tuhle tu atmosféru jednoty a pospolitosti“ (Filip, 28 let, student UK FSV).

Filip tak pouze na základě pouhého zhlédnutí dokumentu, který u jeho vrstevníků vzbudil hrůzu a odpor, dokázal přesně vystihnout to, na co se soustředí i tato diplomová práce založená na čtyřech týdnech intenzivního pobytu v terénu: nejvýznamnějším okamžikem celého zájezdu je přátelská atmosféra a pocit sounáležitosti.

Jak tyto rozdílné reakce, které pohled na komunistické symboly v různých lidech vyvolává, vysvětlit? Proč někteří jedinci vidí v retro ROH skutečnou recesi a jiní odpornou komunistickou agitaci? Zdá se, že zásadním momentem je to, jak jednotlivé skupiny dané symboly interpretují – tedy, jak se k nim subjektivně vztahují a jaké hodnoty/významy jim přisuzují. Od těchto významů se pak odvíjí to, zda jsou od konkrétních symbolů schopni zaujmout dostatečný „odstup“, nebo je s nimi spojuje silná emotivní vazba (ať už založená na vlastní či zprostředkované zkušenosti), což posléze vede k nemožnosti odstupu.

Podle britského antropologa humoru T.C. Veatche existují dvě základní podmínky pro naplnění humorné situace: tzv. podivnost či narušení⁸¹ a normálnost. Když percipient vnímá situaci jako podivnou (určitým způsobem narušující normální řád věcí), ale zároveň vlastně jako normální (tj. neohrožující), je vysoce pravděpodobné, že bude situací pobaven a bude se smát. Pokud však není schopen zachovat si citový odstup od situace, jíž si bere humor na mušku (prožil ji např. jako vážnou), nevnímá ji jako podivnou a přitom normální, ale pouze jako podivnou – tedy rušivou a nebezpečnou, a nepřijde mu vtipná. Naopak na něj může působit jako urážlivá či se jí může dokonce cítit ohrožen, jako na příklad v případě těch, kteří neschvalují ani symboly ani zájezd jako takový.

Je však důležité mít na paměti, že i „objektivní“ význam těchto symbolů je konstruován intersubjektivně a v závislosti na tom, *čí* interpretace je v daný okamžik legitimní. Dá se říci, že jediným objektivním významem rudé hvězdy, sovětské vlajky či busty Stalina je jejich historický význam – tedy to, že reprezentují bývalý Sovětský svaz a komunistický režim. Veškeré ostatní konotace, které jsou s nimi spojeny, jsou již přidané a vycházejí z historické zkušenosti, ať už přímé či zprostředkované, a mění se v závislosti na kontextu. Klíčovou otázkou pak není to, co tyto symboly představují v rámci oficiálního (antikomunistického) diskurzu, ale co symbolizují pro konkrétní lidi v dané situaci. Pro účastníky retro rekreace navozují atmosféru, o níž mluvil Filip, a která je vrací zpět. Nikoliv však do časů tolik nenáviděné totality, ale do časů jejich mladí.

Hotel Morava a jeho výzdoba je tak spíše scénou připravenou na zcela jedinečnou „performance“ lidí, kteří si přijeli zavzpomínat na to, jak žili a jak se bavili „tenkrát“. V této souvislosti se přímo vnucuje paralela s divadelním představením. Když se na divadle dává hra z časů totality, celá scéna - rekvizity i kulisy - má navodit dojem, jako by se divák skutečně vrátil zpět. Užití „maket“ komunistických symbolů za tímto účelem však nikoho nepohoršuje, protože jde o pouhé divadelní představení podané profesionálními herci, kteří po skončení inscenace ze své role vystoupí. A vše je přeci pouze *jako*. Zatímco starší účastníci retro rekreace ROH myslí vše smrtelně vážně, protože vlastně nic nehrají. Tato neochota připustit, že si sem tyto lidé „hrát“ přijeli a chtějí se pouze bavit a ne oslavovat „staré dobré časy“, svědčí o tom, že velká část české populace trpí poněkud jinou nakažlivou nemocí – a to chorobným strachem z toho přiznat si, že „ne všechno, bylo tenkrát špatně“, neboť toto přiznání je dle mnohých zaručenou cestou do pekel.

⁸¹ Veatch tento princip přímo nazývá „*violation of a subjective moral principal*“ – tedy jakýmsi „zneuctěním“ subjektivních morálních principů (Veatch1998:162). Proto pro něj používá v originálním textu zkratku V.

6. SLOVO NA ZÁVĚR: BAVIT SE JAKO „TENKRÁT“

Velice často slyšíme větu, že „za komunismu bylo líp“. Většina z nás na toto prohlášení reaguje nevraživě a daného člověka pronášejícího tato slova okamžitě škatulkuje jako zarytého komunistu a už se na něj nepřestane dívat nesnášenlivě a skrze prsty. Přesto, tato věta mnohdy ve skutečnosti nesignalizuje ztotožnění se s komunistickým režimem, ale funguje jako „mýtus, který popisuje, ne co se stalo, ale co se děje“ (Geertz 1995 citovaný v Buchowski 2001:162). Je reflexí nespokojenosti s vlastní ekonomickou situací a společenským postavením mnohých lidí v novém neoliberalním systému (Buchowski 2001). A právě v době narůstajícího zklamání ze změn, jež revoluce přinesla, začalo na své intenzitě nabývat pozitivně zabarvené vzpomínání na „staré časy“. „Tato shoda událostí je rozhodující příčinou pro nedorozumění založené na předpokladu, že každá ostalgie je současně touhou“ po návratu komunismu (Neumann 2009:34).

Jak bylo zmíněno v 3. kapitole, nostalgie je velice často spojována s metaforami odchodu (*departure*) a ztráty či zmizení (*loss, disappearance*). A na tomto místě si je konečně třeba uvědomit, že většina účastníků „Rekreace ROH jako tenkrát“ je ve věku, kdy jejich pocit ztráty je několikanásobný: jsou „staří“ - dávno pryč je jejich mládí – s odchodem do důchodu mnozí pociťují ztrátu důstojnosti a respektu, a konečně po listopadu 1989 museli dát sbohem určitému způsobu života nebo některým jeho jevům, na které byli čtyřicet let zvyklí. Těmto lidem nejde o skutečný návrat k totalitě. Jejich přáním je spíše smět nahlas říci a poukázat na to, že na jejich životě v komunismu bylo leccos dobrého.

Lidská paměť je selektivní (a týká se to všech, nejen lidí důchodového věku) a bezesporu máme tendenci pamatovat si pouze to dobré. A tak si dnes starší generace spojuje s komunismem především tehdejší sociální jistoty, v nichž spatřuje hlavní klady socialistického systému (Hrubý 2010). Každý člověk si pamatuje především to, co bezprostředně ovlivnilo jeho každodenní zkušenost (viz Berger a Luckmann 1999; Neumann 2009; Kunštát 2009), a u velké části populace vyrůstající za socialismu nebyl „teror součástí tohoto obrazu“ (Fitzpatrick 1999:69). Nebylo tomu tak tenkrát a není tomu tak ani dnes.

Pokud tito lidé dnes na něco nostalgicky vzpomínají, není to komunismus jako takový, ale jejich život za komunismu, do něhož se narodili a v němž byli nuceni prožít většinu svého života. Jejich nostalgické vzpomínání je tak jedním ze způsobů „vyrovnávání

se s minulostí“ (Neumann 2009:34). Po roce 1989 zmizela spousta věcí, která neměla s režimem ani tak moc společného a souvisela spíše s radostmi všedního života - ať už se jedná a určité oblíbené zboží (Vitacit, Kofola, obuv Botas, hodinky Prim...) či estrádní pořady typu „*Einkesselbuntes*“. A jsou to právě tyto záležitosti, které mnohým v dnešní době schází a jejichž návrat je vítán s nadšením.⁸² Neméně důležitý je pak stesk po atmosféře soudržnosti a jednoty, k níž minulý režim vybízel.

V názvu své práce parafrázuji titul jednoho z nejúspěšnějších filmů Woodyho Alana „Vše, co jste kdy chtěli vědět o sexu a báli jste se zeptat“ (19), jelikož byl jednou z prvních věcí, jež mi vytanuly na mysl, když jsem poněkolikáté během jednoho dne zaslechla větu: „*víte, ono ne všechno bylo tenkrát špatně – a třeba tyhle dovolené, to bylo docela fajn*“ (paní Kovářová, 61 let). A tak, ačkoliv je to poněkud zvláštní ukončit vlastní práci slovy někoho jiného, nezbyvá mi než na závěr ocitovat výrok režiséra Jana Hřebejka:

„Myslím si, že už uplynulo dost času, abychom byli schopni se na tu dobu podívat střízlivě. Co uvidíme? Politicky a společensky to bylo období nesmírného úpadku. (...) Na druhou stranu není od věci mluvit o záležitostech, které tak úplně špatné nebyly. (...) Měli bychom zkrátka být schopni o té době mluvit bez nějakých záklopek na očích. Režim to byl hnusný, ale ze sebeobrany vznikala řada unikátních věcí. Ať už v kultuře, tak v občanském životě. A potom se může člověku stýskat. Třeba po atmosféře pospolitosti v klubu na Chmelnici... ne po Husákovi, milicích a podobných zvěrstvech.“ (2010: 5-6)

⁸² O čemž mimo jiné vypovídá rekordní sledovanost estrádního Československého Silvestru 2009 na ČT1.

7. POUŽITÁ LITERATURA

- Abram, S.; Waldren J.(eds.) /1997/: *Tourist and Tourism: Identifying with people and places*; Oxford: Berg
- Baumann, Z. /1993/: *Modernity and Ambivalence*; Cambridge: Polity Press
- Baumann, Z. /1994/: After the patronage state: A model in search of class interests; In: Bryant, Ch. G.A.; Mokrzycki, E. (eds): *The New Great Transformation? Change and Continuity in East Central Europe: London and New York*: Routledge
- Berger, P. L.; Luckmann, T. /1999/: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*; Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury; z anglického originálu *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (1966)
- Bičovský, J.; Mydlík, A. /1988/: *Pracovní právo a vztah k práci*; Praha: Práce
- Bourdieu, P. /1984/: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*; Cambridge: Harvard University Press; z francouzského originálu *La Distinction: critique sociale du jugement* (1979)
- Bourdieu, P. /1989/: Social Space and Symbolic Power; *Sociological Theory*; 7(1), str. 14-25
- Bourdieu, P. /1998/: *Teorie jednání*; Praha: Karolinum
- Bourdieu, P.; Passeron, J.P. /1979/: *The Inheritors: French Students and their relation to Culture*; IL: University of Chicago Press; z francouzského originálu *Les héritiers: les étudiants et la culture* (1964)
- Bourdieu, P.; Passeron, J.P. /1977/: *Reproduction in Education, Society and Culture*; Beverly Hills, CA: Sage; z francouzského originálu *Le Reproduction: Éléments pour une théorie du système d'enseignement* (1970)
- Brdečková, T. /2005/: *Ještě jsem tady*; Praha: NLN
- Buchowski, M. /2001/: *Rethinking Transformation; An Athropological Perspective on Postsocialism*; Poznań: Humaniora
- Burns P.M. /c1999/: *An Introduction to Tourism and Anthropology*; London: Routledge.
- Bzenecká, L. /2007/: *The Impact of Tourism on the Developing World*; bakalářská práce; Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové
- Bzenecká, L. /2008/: *Moc bezmocných: Úvahy o (bez)moci lidí žijících na okraji společnosti*; seminární práce; Praha: Univerzita Karlova

- Cohen, E. /2002/: Authenticity, Equity and Sustainability in Tourism; In: *Journal of Sustainable Tourism* (10, 4), str. 267 – 276
- Coser, L.A. /1992/: Introduction; In: Halbwachs, M.: *On Collective Memory*; Chicago: The University of Chicago Press
- Černý, J. /1999/: Změny v hodnotovém systému populace; In: Tuček, M. (et al.): *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990 – 1998: (analýza dat IVVM)*; Praha: Sociologický Ústav Akademie věd ČR
- Fitzpatrick, S. /1999/: *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*; Oxford: Oxford university Press
- Foucault, Michel /1996/: Subjekt a moc; In: *Myšlení vnějšku*; Praha: Herrmann & synové; z francouzského originálu *La pensée du dehors* (1966)
- Franc, M. /2009/: Ostalgie v České republice a v SRN; In: Kunštát, D.; Mrklas, L. (eds.): *Historická reflexe minulosti: aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*; CEVRO Institut; Praha: Nakladatelství Jalta
- Freud, S. /2005/: *Vtip a jeho vztah k nevědomí*; Praha: Psychoanalytické nakladatelství; z německého originálu *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (1905)
- Geertz, C. /2000/: *Interpretace kultur: vybrané eseje*; Praha: Sociologické nakladatelství; z anglického originálu: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (1973)
- Giordano, Ch.; Kostova, D. /2002/: The social production of mistrust; In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Glasová, A. /1999/: Porovnání života před a po listopadu 1989; In: Tuček, M. (et al.): *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990 – 1998: (analýza dat IVVM)*; Praha: Sociologický Ústav Akademie věd ČR
- Goffman, E. /2003/: *Stigma: Poznámky o způsobech zvládnutí narušené identity*; Praha: SLON; z anglického originálu *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963)
- Goffman, E. /1959/: *The Presentation of Self in Everyday Life*; New York: Doubleday Anchor Books
- Gorsuch, A., E. /2003/: „There’s no Place like Home“: Soviet Tourism in Late Stalinism; *Slavic Review*, 62 (4), str. 760 – 785
- Graburn, N.H.H. /1989/: Tourism: The Sacred Journey. In: Smith, V.L. (ed.): *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*; Philadelphia: The University of Pennsylvania Press, str. 21-35.

- Halbwachs, M. /1992/: *On Collective Memory*; Chicago: The University of Chicago Press; z francouzského originálu *Les cadres sociaux de la mémoire* (1952)
- Hann, C. M. (ed.) /2002/: *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Hanzlík, J. (2007): Na dovolenou s ROH aneb návrat rudých časů v Tatrách; *MF Dnes*,
- Havel, Václav /1978/: *Moc bezmocných*; Praha: Lidové noviny
- Hejdová, I. (2010): Hroši v teplácích: Sladké ostalgické mámení; *Týden*; str.
- Humphrey, C. /2002/: Does the category 'postsocialist' still make sense? In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Hřebejk, J. /2010/: Pořád se zotavujeme z dlouhé nemoci; *Žižkovské listy* (2), str. 5-7
- Jankovský, M. /1985/: *Výběrová rekreace ROH*; Praha: Práce
- Kansteiner, W. /2002/: Finding meaning in Memory: a methodological critique of collective memory studies; *History & Theory*; 41(2), str. 179 – 197
- Kenney, P. /1994/: Remaking of Polish Working Class: Early Stalinist Models of Labor and Leisure; *Slavic Review*, 53(1), str. 1-25
- Kideckel, D. A. /2002/: The unmaking of an East-Central European working class; In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Koenker, D.,P. /2003/: Travel to Work, Travel to Play: On Russian Tourism, Travel and Leisure; *Slavic Review*, 62 (4) , str. 657 – 665
- Kuneš, P. /1988/: *Co má vědět úsekový důvěrník o rekreaci ROH*; Praha: Práce
- Kunštát, D.; Mrklas, L. (eds.) /2009/: *Historická reflexe minulosti: aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*; CEVRO Institut; Praha: Nakladatelství Jalna
- Kunštát, D. /2009/: Češi a komunismus po dvaceti letech: o čem vypovídají sociologická šetření; In: Kunštát, D.; Mrklas, L. (eds.): *Historická reflexe minulosti: aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*; CEVRO Institut; Praha: Nakladatelství Jalna
- Lamont, M.; Lareau, A. /1988/: Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments; *Sociological Theory*; (6) 2; str. 153 - 168
- Lampland, M. /2002/: The advantages of being collectivized: Cooperative farm managers in the postsocialist economy; In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- MacCannell, D. /1976/: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*; London: Macmillan

- Mandel, R. /2002/: Seeding Civil Society: In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Matějková, M. /2009/: *Kvalita života občanů v důchodovém věku*; Brno: Univerzita Tomáše Bati
- Mazačová, N. /1982/: *Výklad k zásadám vlády ČSSR a ÚRO k plánovitému a efektivnímu rozvoji podnikové rekreace*; Praha: Práce
- Meethan, K. /2001/: *Tourism in Global Society: Place, culture, consumption*; Palgrave: Basingstoke
- Michelon, L., C. /1954/: The New Leisure Class; *The American Journal of Sociology*; 59 (4), str. 371 – 378
- Neumann, S. /2009/: Vyrovnávání se s minulostí a ostalgie ve východním Německu; In: Kunštát, D.; Mrklas, L. (eds.): *Historická reflexe minulosti: aneb „ostalgie“ v Německu a Česku*; CEVRO Institut; Praha: Nakladatelství Jalta
- Olick, J. K. /1999/: Collective Memory: Two Cultures; *Sociological Theory*, 17 (3); str. 333-348
- Písková, K /2000/: *Psychologické aspekty humoru*; Praha: Univerzita Karlova
- Příbáň, J. (2009): Generální stávka 1989; A2, č. 24, str. 3
- Rendlová, E. /1999/: Konstituování veřejného mínění jako subjektu společenských procesů; In: Tuček, M. (et al.): *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990 – 1998: (analýza dat IVVM)*; Praha: Sociologický Ústav Akademie věd ČR
- Rezková, M. /1999/: Reflexe ekonomické transformace a kompetence vlády; In: Tuček, M. (et al.): *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990 – 1998: (analýza dat IVVM)*; Praha: Sociologický Ústav Akademie věd ČR
- Sampson, S. /2002/: Beyond Transition: Rethinking elite configurations in the Balkans; In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge
- Scott, James C. /1992/: *Domination and the Art of Resistance: Hidden Transcripts*; Yale University Press
- Schwartz, B. /1982/: The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory; *Social Forces*, (61) 2; str. 374 - 402
- Smith, V.L. (ed.)/1989/: *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*; Philadelphia: The University of Pennsylvania Press

Suk, J. /2009/: *Komunistická minulost jako politický problem: Nástin vývoje 1989 – 2009*; příspěvek na konferenci ; Praha: Henrich Böll Stiftung

Šafránková, Z. /2009/: *Analýza vybraného segmentu trhu cestovního ruchu – senioři*; Brno: Masarykova Univerzita

Tileagă, C. /2010/: Political Accountability, Public Constitution of Recent Past and the Collective Memory of Socio-Political Events: a Discursive Analysis; *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. , No, pp.

Tuček, M. (et al.) /1999/: *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990 – 1998: (analýza dat IVVM)*; Praha: Sociologický Ústav Akademie věd ČR

Turner, V. /2004/: Průběh rituálu; Brno: Computer Press; z anglického originálu *Ritual process: structure and anti-structure* (1969)

Urhausen, J. /2008/: *Tourism in Europe: does age matter?*; Eurostat: Statistics in Focus (69)

ÚSRP ROH /1950/: *Rekreace pracujících*; Praha: Práce

ÚSRP ROH/1964/: *Závodní rekreace ROH*; Praha: Práce

Van Gennep, A. /1997/: Přejímové rituály: systematické studium rituálů; Praha: NLN; z francouzského originálu *Rites de passage: étude systématique des rites* (1909)

Veatch, T.C. /1998/: A Theory of Humor; *Humor, the International Journal of Humor Research*; 2(2), str. 161 – 215

Verdery, K. /c1996/: *What Was Socialism and What Comes Next*; Princeton: Princeton University Press

Verdery, K. /2002/: Whither postsocialism?; In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*; London: Routledge

Vogt, H. /2005/: *Between Utopia & Disillusionment*; Oxford and New York: Berghahn Books

Weber, M. /1998/: *Metodologie, sociologie a politika*; Praha: Oikoyomenh